

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

НЕЧИПОРЕНКО Юлія Сергіївна

УДК 328(438)(043.3)

**РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ПРИНЦИП
ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПАРЛАМЕНТУ
(НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:
ЗЕЛЕНЬКО Галина Іванівна
доктор політичних наук, доцент

Київ – 2013

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ У ТРАНЗИТНИХ КРАЇНАХ: ПОНЯТТЯ, СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	12
1.1 Наукові підходи до процесів інституційної трансформації у посткомуністичних країнах.....	12
1.2 Політико-правові аспекти трактування раціоналізованого парламентаризму.....	39
1.2.1 Методологія дослідження раціоналізованого парламентаризму як принципу організації роботи парламенту.....	53
Висновки до першого розділу.....	57
РОЗДІЛ 2. РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ У СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА.....	60
2.1 Сфери компетенції вищих органів державної влади: визначальні характеристики і суперечності процесу.....	60
2.2 Система стримувань і противаг у конституціях посткомуністичних країн.....	77
Висновки до другого розділу.....	91
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....	93
3.1 Вплив виборчої системи на політичну структуру парламенту Республіки Польща.....	93
3.2 Проблеми політичного структурування парламенту Республіки Польща....	105
3.3 Напрями застосування польського досвіду системи раціоналізованого парламентаризму в Україні.....	133
Висновки до третього розділу.....	156
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	165
ДОДАТКИ.....	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АВС – Акція виборча «Солідарність».
- ВРУ – Верховна Рада України.
- ГП – Громадянська платформа.
- ДС – Демократичний союз.
- ЄС – Європейський Союз.
- ЗУ – Закон України.
- КНП – Конфедерація незалежності Польщі.
- КУ – Конституція України.
- ПіС – Право і справедливість.
- ПСП – Польська селянська партія.
- РП – Республіка Польща.
- СДЛС – Союз демократичних лівих сил.
- СЛД – Союз лівиці демократичної.

СП – Союз праці.

СС – Союз свободи.

ЦСЕ – Центрально-Східна Європа.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У країнах Центрально-Східної Європи після краху комуністичних режимів розпочалася трансформація політичних інститутів, спрямована на демократизацію суспільно-політичного життя. Країни регіону у виборі форми правління перевагу віддали парламентським республікам, оскільки це мало історичне підґрунтя і було результатом політичного компромісу. Відтак парламенти стали ключовими органами в системі органів державної влади.

Проте ефективність роботи парламентів була незадовільною через політичну неструктурованість і неврегульованість сфер компетенцій вищих органів державної влади, що спричиняло тривалі політичні кризи і негативно позначалося на темпах усього демократичного транзиту. Проблема структурованості парламентів вирішувалася шляхом вдосконалення виборчого законодавства, а також уточненням сфер компетенцій парламентів і органів виконавчої влади, укладанням політичних пактів та ситуативних домовленостей, що зрештою дозволило нівелювати правовий вакуум, яким зазвичай супроводжуються трансформаційні процеси. На цьому шляху Республіка Польща (далі – РП), де збереглися найміцніші позиції Президента, проблему ефективності функціонування вищих органів державної влади вирішувала ще й шляхом запровадження системи раціоналізованого парламентаризму, яка дозволяла корегувати роль глави держави і парламенту у випадку неструктурованості останнього з мінімальними трансакційними витратами.

Тому для України, де також Президент є домінуючою фігурою в системі вищих органів державної влади, вивчення практики стабілізації роботи парламенту застосовувані Польщею, є актуальним з огляду схожості моделей організації влади, а саме: Польщею, як і Україною, була запозичена модель П'ятої республіки Франції. Однак Україна, адаптуючи цю модель під власні національні особливості, знехтувала важливою складовою, яка по суті робить її ефективною в умовах політично неструктурованого суспільства. Зокрема, у ситуації «розділеного правління» (коабітації), коли Президент і парламентська більшість є політичними опонентами, або коли парламент неструктурований, процеси законотворення уповільнюються через політичні конфлікти, важливо на конституційному рівні зафіксувати положення, які б звели політичне протистояння до мінімуму, яке неминуче у таких випадках, забезпечивши поступальність процесів реформування. У Польщі завдяки запровадженню «системи раціоналізованого парламентаризму» (як закріпленої на конституційному рівні системи організації вищих органів державної влади, покликаної стабілізувати їх роботу під час політичних криз) вдалося налагодити порівняно ефективні комунікації між урядом і парламентом, підтвердженням чому є адаптація польського законодавства до законодавства ЄС (це приблизно 80 тис. сторінок), що неможливо без ефективної роботи парламенту, а також ефективні політичні та економічні реформи, які здійснено завдяки повноцінній взаємодії законодавчої та

виконавчої гілок влади.

Водночас раціоналізований парламентаризм у разі неструктурованості парламенту унеможлиблює тривалі політичні кризи і політичну стагнацію, що стало нормою політичного процесу в Україні останніх років. Тому вивчення польських політичних практик у сфері взаємодії парламенту та глави держави має очевидну цінність для України і пояснює актуальність теми цього дослідження. Окрім того, вітчизняна політична практика підтверджує необхідність обґрунтування теоретичних аспектів даної концепції та здійснення аналізу ефективності відповідного механізму системи стримувань і противаг.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами.

Дисертаційне дослідження здійснено у рамках тематики роботи кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П.

Драгоманова «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід та українські реалії», затвердженої Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 р.). Тема роботи затверджена Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 23 лютого 2012 р.).

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати і пояснити складові раціоналізованого парламентаризму як принципу організації роботи парламенту Республіки Польща, на підставі чого сформулювати доречні аспекти його застосування в Україні.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- обґрунтувати процеси трансформації вищих органів державної влади у посткомуністичних суспільствах з точки зору вибору форми державного правління;

- дослідити теоретичні підходи до визначення поняття «раціоналізований парламентаризм» та підстави закріплення даної концепції на конституційному рівні у посткомуністичних країнах;

- проаналізувати специфіку польського конституціоналізму з точки зору закріплення сфер компетенції вищих органів державної влади;

- проаналізувати функції парламенту РП в системі стримувань і противаг;

- з'ясувати взаємозалежність типу виборчої системи та політичної структури парламенту в РП як фактору функціонування системи раціоналізованого парламентаризму;

- дати оцінку ефективності роботи парламенту РП в умовах функціонування раціоналізованого парламентаризму;

- сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення системи раціоналізованого парламентаризму в Україні, спираючись на польський досвід.

Об'єктом дослідження є система парламентаризму.

Предметом дослідження є раціоналізований парламентаризм як принцип організації роботи парламенту Республіки Польща.

Методологія дослідження роботи визначена специфікою теми та вже наявними у суспільних науках напрацюваннями з цієї проблематики.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стала сукупність загальнонаукових та спеціальних методів політичної науки, що забезпечило комплексний підхід до проблеми дослідження підстав ефективності раціоналізованого парламентаризму у змішаних республіках в умовах слабкої політичної структури парламенту.

За допомогою системного методу було проаналізовано політичні і соціальні явища як сукупність структурних елементів, які взаємодіють між собою; порівняльний метод сприяв розкриттю спільних та відмінних рис політичних систем та їх елементів у посткомуністичних країнах; історичний метод було націлено на аналіз розвитку парламенту та інституту президентства у хронологічній послідовності, а також при аналізі процесів політичної інституціоналізації посткомуністичних країн; біхевіористський метод сприяв аналізу поведінки політичних акторів при прийнятті політичних рішень, зосереджував увагу на домінуючій ролі поведінкових характеристик політичних акторів; структурний метод допоміг проаналізувати структуру політичної системи та її елементи, вивчити поведінку суб'єкту відповідно до його місця та ролі у системі органів державної влади.

Емпіричну базу дослідження склали нормативно-правові акти у галузі конституційного права, звіти експертів аналітичних центрів, а також статистичні дані з офіційних електронних ресурсів органів державної влади країн регіону, що дало підстави використовувати статистичний метод, метод аналізу і синтезу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації вперше у вітчизняній політичній науці на основі вивчення системи раціоналізованого парламентаризму у Республіці Польща пояснено підстави ефективності даного феномену для змішаних республік в умовах слабкої політичної структури законодавчого органу.

Вперше:

- запропоновано авторське визначення раціоналізованого парламентаризму як закріпленої на конституційному рівні системи організації вищих органів державної влади у змішаних республіках, яка дає можливість підвищити ефективність роботи парламенту та стабілізувати діяльність уряду в умовах неструктурованого парламенту або в ситуації «розділеного правління» (коабітації). Виокремлено та проаналізовано ключові складові даної системи раціоналізованого парламентаризму у польському варіанті, зокрема: принципи формування і функціонування коаліційного уряду, політична відповідальність уряду і право парламенту на поточне корегування складу уряду, індивідуальна політична відповідальність урядовців; конструктивний вотум недовіри уряду; право президента на дострокове припинення повноважень парламенту; процедура формування уряду; роль виборчої системи у політичному структуруванні парламенту. До суспільно-політичних причин раціоналізації парламентаризму віднесено необхідність оперативного прийняття узгоджених політичних рішень для подолання соціально-економічної та політичної нестабільності або навіть

кризового стану суспільства; це своєрідний політичний компроміс, спрямований на посилення позицій Президента, у випадку неструктурованості, а значить низької ефективності парламенту (неструктуровані парламенти були нормою 1990-х рр.) і нівелювання «суперпарламентаризму» початку 1990-х рр., що ускладнювало процеси реформування;

- на основі аналізу практичної діяльності Сейму РП визначено фактори ефективності раціоналізованого парламентаризму у РП, а саме: коаліційний принцип формування уряду (у випадку існування стійкої парламентської більшості вищий орган виконавчої влади отримує можливість реалізувати свою програму діяльності), конструктивний вотум недовіри (наявні механізми відставки уряду та окремих його членів допомагають корегувати роботу виконавчої влади, уникаючи дострокового розпуску парламенту); пропорційна виборча система з високим прохідним бар'єром, відкритими виборчими списками та преференційним голосуванням (оптимізує ефективну кількість парламентських партій та створює умови для політичної відповідальності парламентарів перед електоратом).

Дістало подальшого розвитку:

- вивчення специфіки політичної інституціоналізації у посткомуністичних країнах на прикладі РП, яка перш за все полягала у невідповідності політичної та правової інституціоналізації (закріпленню політичних інститутів на законодавчому рівні має передувати процес їх становлення у організаційному та політичному вимірі, як це було у країнах сталої демократії), що негативно позначилося на процесі функціонування системи державної влади; обґрунтування факторів утвердження парламентських та змішаних республік у перехідних суспільствах (проблема становлення багатопартійної системи, нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність сталих традицій демократії);

- дослідження особливостей конституційного процесу у країнах Центрально-Східної Європи (зокрема, особливостей, пересторог і практик переходу від номінального до реального конституціоналізму); положення щодо складнощів розмежування сфер компетенцій між вищими органами державної влади на законодавчому рівні під час демократичного транзиту, враховуючи наявні в країні традиції конституціоналізму та суб'єктивні мотиви політичних лідерів, які перебували при владі у період конституцієтворення.

Удосконалено:

- обґрунтування переваг та недоліків реформування вітчизняної політичної системи у 2004 р. на підставі аналізу результатів виконання парламентом законодавчих та установчих повноважень; напрямки оптимізації взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади в Україні, виходячи з існуючих вад політико-правової моделі організації влади та результатів запровадження раціоналізованого парламентаризму у РП. Проблема полягає у перерозподілі владних повноважень між президентом і парламентом щодо формування уряду (фактор підвищення легітимності

влади) та механізмі відповідальності уряду перед парламентом (важливість інтерпеляції як форми парламентського контролю, індивідуальної політичної відповідальності); неприпустимості перманентного реформування виборчого законодавства та необхідності посилення політичної відповідальності парламентарів;

- обґрунтування дієвості закріпленої в польському Основному Законі системи стримувань і противаг у політико-правовому розрізі у межах дослідження раціоналізованого парламентаризму з точки зору функцій парламенту; положення про проблему коабітації в умовах функціонування раціоналізованого парламентаризму, яка виникала часто у РП і провокувала політичну кризу. Аналогічний сценарій притаманний і українським реаліям, де недосконало прописані механізми для настання політичної відповідальності парламентарів перед громадянами, а також закладений конституційно не достатньо ефективний механізм взаємодії вищих органів державної влади, який унеможлиблює врегулювання конфліктів з мінімальними трансакційними витратами.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати роботи доповнюють загальнотеоретичний аналіз концепції раціоналізованого парламентаризму та можуть бути використані у процесах реалізації конституційної реформи в Україні. Обґрунтування підстав результативності раціоналізованого парламентаризму на прикладі РП, як транзитної країни, допоможе пояснити причини внутривладних конфліктів в Україні.

Висновки щодо функціональності парламентів посткомуністичних країн можуть бути використані у подальших дослідженнях політичної інституціоналізації, підготовці лекційних курсів з порівняльної політології, партології, конституційного права.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова. Ключові положення дисертації було апробовано на II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства» (Київ, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Досвід країн ЦСЄ у вступі до Європейського Союзу: реалії для України» (Івано-Франківськ, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Виборчий процес: теорія та українська практика» (Київ, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива» (Ужгород, 2012 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Права людини: історія і сьогодення» (Житомир, 2012 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи» (Чернівці, 2013 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 10 наукових статей, 5 з яких – у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертації обумовлена окресленою метою і завданнями та складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (236 найменувань) та додатків. Обсяг дисертації – 191 сторінка, основна частина дисертації – 164 сторінки.

РОЗДІЛ 1

РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ У ТРАНЗИТНИХ КРАЇНАХ: ПОНЯТТЯ, СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У даному розділі здійснено аналіз інституційних змін у посткомуністичних суспільствах, обумовлених переходом до демократії, на прикладі країн Центрально-Східної Європи й України та виявлено причини запровадження раціоналізованого парламентаризму у контексті трансформації політичних систем. Разом з тим викладено транзитологічну методологію дослідження процесів демократизації із зауваженням стосовно необхідності корегування зроблених висновків про утвердження демократії відповідно до визначеної схеми. Таким чином, у роботі зосереджено увагу на формуванні та становленні нових демократичних інститутів і, зважаючи на проблему співвідношення їх правової та політичної інституціоналізації, обґрунтовано підстави утвердження парламентських та змішаних форм правління у посткомуністичних країнах.

Також визначено, що з метою налагодження взаємодії між законодавчою та виконавчою гілками влади, ускладненої політичною неструктурованістю перехідних суспільств та становленням партійних систем, у конституціях досліджуваних країн було закріплено систему раціоналізованого парламентаризму за зразком П'ятої республіки Франції. Окрім дієвих механізмів даної концепції висвітлено й проблему коабітації, внаслідок якої можлива стагнація політичного процесу.

1.1 Наукові підходи до процесів інституційної трансформації у посткомуністичних країнах

Процеси трансформації політичних інститутів у посткомуністичних суспільствах обумовлені крахом Соціалістичної співдружності і появою на її теренах нових незалежних держав (територія колишнього СРСР) і задекларованою метою – розбудова демократичного політичного режиму. Крах соціалістичної системи обумовив пошкваллення наукових досліджень,

які стосувалися процесів політичного транзиту поставторитарних систем. Специфіку переходу до демократії у зазначених країнах окреслюють Л. Даймонд, Д. Растоу, Т. Л. Карл, Л. Мітева, А. Степан, Ф. Шміттер, С. Гантінгтон та інші, а серед доробків вітчизняних вчених виділимо праці О. Бабкіної, В. Бакірова, І. Варзаря, А. Колодій, М. Сазонова, О. Фісуна та дослідження демократії у контексті модернізації транзитного суспільства В. Горбатенка і В. Цветкова. Трансформацію політичних систем посткомуністичних країн вивчають А. Антошевський, М. Бухарін, Ф. М. Голдман, А. Дриночкін, Л. Шипеліна, І. Яжборовська, а також О. Брусилівська, В. Дем'янець, М. Дмитренко, Г. Зеленько, Є. Кіш тощо. Зокрема, з метою вивчення проблеми вибору оптимальної форми правління для країн регіону виокремлено наукові доробки Р. Альбера, Є. Вятра, Р. Елгі, В. Жебровські, О. Зазнаєва, Х. Лінца, Дж. Сарторі, С. Скач, А. Степана та українських вчених: С. Балана, С. Конончук, П. Мироненка та інших.

Для дослідження питання інституціоналізації партійних системи у транзитних суспільствах використано праці таких зарубіжних фахівців, як Дж. Беласяк, Р. Керролл, П. Левіс, Л. Ликошина, Р. Марковскі, Л. Мітева, М. Налєпа, І. Тарасов, М. Тейлор, В. Херманн та вітчизняних дослідників, а саме: М. Кармазіної, А. Мелешевича, У. Мовчан, А. Романюка. Серед зарубіжних дослідників інституту парламентаризму у контексті його функціональності відзначимо праці А. Агха, Р. Зубека, Г. Ілонські, Ф. Нортон, Д. Олсона, В. Патцельта, І. Хмелко.

Отже, наприкінці 80-90-х рр. ХХ ст. транзитологія сформувалась як нова методологічна концепція. Статтю американського політолога Д. Растоу «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» 1970 р. вважають однією з перших робіт у цьому напрямку. Автор статті запропонував основоположну модель переходу до демократії, а національну єдність (це означає, що більшість громадян для демократичних перетворень мають точно знати до якої політичної спільноти вони належать) визначив як необхідну умову для даного переходу [219, с. 350]. Зазначена модель Д. Растоу включає три стадії, що можуть різнитися тривалістю, інтенсивністю та певними подіями в залежності від конкретної країни. Перша стадія – це перемовини і укладання угод між правлячою елітою та опозицією. Влада делегітимізується і виникає необхідність реформувати політичну систему, тому старий режим йде на поступки: допускає проведення демократичних виборів, формування багатопартійності та конкуренцію за владу. На наступній стадії приймаються рішення та формуються демократичні інститути. До влади в результаті виборів чи певних домовленостей приходять опозиція і наступає час приймати рішення щодо політичної та економічної трансформації. Зазвичай ухвалюються нові конституції, що закріплюють демократичні перетворення. Остання стадія – це консолідація демократії, коли суспільство адаптується до нового політичного ладу. До завдань цієї стадії належить налагодження взаємодії зі старою елітою, яка зможе долучитися до демократизації, реформування державних органів відповідно до нових потреб та ін. Складність останньої стадії у тому, щоб очікування населення миттєвих

результатів від зміни режиму не спричинило тотального розчарування, тобто уряд має працювати максимально ефективно і показати перспективи на майбутнє [123, с. 99-101]. Слід визнати, що на першій стадії переходу до демократичного режиму в посткомуністичних країнах антикомуністична опозиція прийшла до влади лише в Грузії та Балтійських державах [113, с. 131]. Як відомо, всі трансформаційні процеси проходили під керівництвом колишньої партноменклатури, представники якої прагнули залишитися при владі та зберегти свої позиції. За словами В. Андрущенко, організованість та цілеспрямованість суспільних процесів у Європі залежить від політиків, які долають для цього суперечності міжетнічного, національного та іншого характеру [2, с. 15], тому якість змін безпосередньо залежить від політичної еліти, яка перебуває при владі.

Загалом специфіка транзитологічної методології полягає у наступному: з одного боку – вона відображає конкретний об'єкт дослідження – перехідні політичні процеси в нестабільних суспільствах, а з іншого – складність та неоднозначність даних процесів спричинили певне поєднання методів аналізу, що характерні лише для стратегії транзитологічного дослідження. Наголосимо, що практично відразу у межах транзитології виділилась теорія консолідованої демократії, яка передбачає дві стадії переходу до демократії: лібералізацію (послаблення авторитарного тиску при збереженні попереднього політичного керівництва) та демократизацію (у ході цієї стадії відбувається процес консолідації елементів демократичного режиму). На думку В. Колеснікова, транзитологія та консолідологія як методологічні концепції разом з ефективним поєднанням методів політичного аналізу головною своєю перевагою мають динаміку дослідження політичних процесів. Вони допомагають з'ясувати вектори та особливості перехідних процесів для формування концептуальної основи вивчення стабільних політичних систем та політичного процесу. До головних проблем транзитології дослідник відносить питання про направленість та стадії політичних трансформацій. Як правило, трансформація сучасних політичних систем – це повернення до демократичного політичного режиму, або ж перехід від авторитаризму та тоталітаризму до ліберальної демократії, при цьому конкретні умови переходу часто нівелюються [73].

Осмислення проблеми переходу до демократії у рамках транзитологічного підходу акцентує увагу на діяльності ключових політичних акторів та їх поведінці (зокрема на стратегічних діях політичних еліт), а не об'єктивних умовах та передумовах демократизації. Вчені-транзитологи аналізують стратегічний вибір певного лідера і таким чином пояснюють успішність певного транзиту [126, с. 419-420]. Так, відповідно до типу еліт та їх поведінки у країнах Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) та Україні посткомуністичні транзити можливо окреслити таким чином: 1) старі реформаторські й опозиційні контреліти здійснили реформи через компроміси у Польщі для пристосування до політичної реальності; у Чехословаччині внаслідок «оксамитової революції» ці ж політичні актори обрали конфронтацію у якості транзитної стратегії; в Угорщині вони провели

реформи через виплутування шляхом поєднання конфронтації та пристосування; 2) в Україні старі реформаторські еліти здійснили реформи згори, а стратегічною поведінкою стало пристосування [126, с. 424-425]. «Оксамитову революцію» Б. Геремек називає політичною стратегією, а не лише певним образом чи метафорою [119, с. 23], адже опозиція прагнула уникнути насильства під час зміни режиму і діяла відповідно.

Отже, Т. Л. Карл та Ф. Шміттер пропонують розуміти транзит в країнах регіону як період невизначеності, коли складно передбачити наступні події і не зовсім зрозуміло який вибір є правильним. У такий період відчувається брак необхідної інформації і ключові рішення політичних акторів часто бувають випадковими. Транзити як процеси змін та сукупність альтернативних шляхів розвитку в залежності від стратегії влади та населення, а також співвідношення сил між владою та опозицією, Т. Л. Карл та Ф. Шміттер ділять на такі категорії: «пактові», «нав'язані», «революційні», «реформістські» (кожна із цих категорій демонструє рівень готовності країни до демократичних перетворень). В Україні транзит за своїм типом найрадіше можна назвати нав'язаним, у Чехії ініціаторами стали реформатори (відомі ще як дисиденти), для Польщі характерний пактовий транзит з елементами реформістського, а для Угорщини – пактовий з рисами нав'язаного [63].

Західний політолог С. Гантінгтон визначає групу «переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються у певний період часу та кількісно істотно переважають переходи в протилежному напрямку в даний період часу» як хвилі демократизації [24, с. 574]. Всього вчений виділяє три таких хвилі у світовому масштабі, а демократичні процеси посткомуністичних країн відносить до третьої хвилі, що розпочалася з моменту падіння авторитарного режиму у Португалії у 1974 р. та триває й донині [24]. Для Угорщини, Польщі та Чехословаччини «третья хвиля» почалася з «оксамитових революцій» 1989 р., а для України з 1991 р. після розпаду Радянського Союзу [126, с. 431]. Зауважимо, що у країнах ЦСЄ режим змінювався практично одночасно, незважаючи на різні за часом і змістом підготовчі етапи і саме глибока суспільна криза спричинила масові виступи [32, с. 29].

У свою чергу Ф. Фукуяма визначав чотири рівні, на яких має відбуватися перехід до демократії: ідеологія, політичні інституції, громадянське суспільство та культура [113, с. 146]. Так, Г. Зеленько пише, що процес інституціоналізації громадянського суспільства у Польщі триває вже майже 30 років, схожа ситуація і в Угорщині. В Україні суспільство пасивно сприймало зміни, а основною рушійною силою у демократичних процесах залишилась номенклатура, процес же становлення громадянського суспільства гальмував і типовий для посткомуністичних суспільств страх та невіра у власні сили. Враховуючи окреслену ситуацію, відмітимо, що у Чехословаччині та Україні не було підготовчої фази для становлення громадянського суспільства і падіння авторитарного режиму стало здебільшого наслідком політичних подій в інших республіках СРСР [52, с. 296-297].

Для кращого розуміння демократичного транзиту доречно звернутися до соціально-політичних передумов та факторів появи антидемократичних режимів. До першої групи належать: нестійкі демократичні інститути та традиції, спричинені індустріалізацією, руйнуванням традиційних соціальних інститутів та структур, атомізацією суспільства, неспроможністю влади подолати проблеми модернізації шляхом використання ліберальних принципів, розривом між інфраструктурою та ідеологією, історично сформованою готовністю народу до великодержавності чи узурпації влади [126, с. 383]. Зміна політичних режимів у країнах ЦСЄ після революційних подій другої половини 1980-х років відбулася внаслідок:

- *«революції свідомості»* – освічена і політизована інтелігенція Східної Європи мріяла про конвергенцію із Західною Європою, про національний розвиток і намагалася виправити систему «зсередини». Саме бажання жити як на Заході стало стимулом для участі у подіях 1989-1991 рр., однак маємо визнати досить пасивну революційну діяльність населення, люди з ентузіазмом підтримували зміни, але переважно у якості глядачів. Необхідним підготовчим етапом для подій 1989-1991 рр. були революційні підйоми в Угорщині та Польщі 1956 р., а також у Чехословаччині у 1968 р., які змінили свідомість населення;

- *«зміни покоління»* – у другій половині 1980-х рр. на політичній арені з'явилися комуністичні лідери вже третього покоління, які у своєму правлінні відходили від основних догм режиму та змушені були діяти в залежності від змін у суспільстві – рахуватися з демократичними настроями населення;

- *«зміни в системі»* – з приходом до влади М. Горбачова взятий курс на «прискорення», а потім на «перебудову» надав можливість політичній еліті соціалістичних країн діяти ліберальніше і в інтересах власної країни;

- *економічної кризи* – причина її у нерентабельності централізованої економічної системи: наприкінці 1980-х рр. спостерігалось зниження темпів та обсягів виробництва, зовнішній борг країн регіону збільшувався; владі не вдалося результативно провести господарські реформи.

Вищевикладане підтверджують і висновки відомого іспанського науковця Ж. М. Маравай (розглядає демократизацію в економічному контексті), яка систематизувала основні характеристики політичних транзитів Польщі, Угорщини та Чехословаччини і вважає, що дані транзити стали виразним поєднанням економічної кризи, послаблення контролю комуністичної партії та ініційованих М. Горбачовим трансформацій [209, с. 102].

Отже, аналіз трансформації політичних систем необхідний для успішної подальшої «посттоталітарної еволюції» [126, с. 371], оскільки утвердження демократії у посткомуністичних країнах повністю і відразу було неможливим: країни потребували ряду заходів, спрямованих на зміну соціально-політичних структур та формування демократичного типу політичної системи. Український дослідник М. Михальченко визначає **політичну трансформацію** як «історичний процес змін, що постає як єдність декількох складових»: трансформації політичної системи суспільства,

«політичної людини» та політичної культури суспільства і особи [124, с. 667]. За словами Д. Москвіна, категорія «трансформація політичної системи» має важливе методологічне значення і повинна розумітися як залежне від ендогенних та екзогенних факторів перетворення однієї системи в іншу, при тому вектор розвитку може змінитися, а кінцевий результат неможливо визначити від початку. Продовжуючи думку, вчений пропонує вважати початком трансформації проголошення політичною елітою чи владою необхідності структурних змін у політиці, економіці та соціальному житті, які передбачають абсолютно новий інституціональний каркас. Підтримка таких змін з боку громадян певної країни виражається в ухваленні Конституції, шляхом референдуму тощо. Трансформація вважається завершеною, коли політична система стійко функціонує та немає можливості швидкого повернення до її попереднього стану [103].

Американський політолог З. Бжезинський виділяв від 9 до 30 років на всі фази посткомуністичної трансформації, в які цілком вписалися Чехія, Польща, Угорщина, а також Балтійські та деякі інші країни. Згадані фази передбачають: на першій фазі (1-5 років) політична мета – зміни, економічна мета – стабілізація; на другій фазі (3-10 років) політична мета – від змін до стабілізації, економічна мета – від стабілізації до перетворень; на третій фазі (5-15 і більше років) політична мета – закріплення змін, економічна мета – стабільне піднесення [125]. Водночас А. Глухова відмічає суттєве корегування наукових досліджень більшості транзитологів, оскільки після краху авторитарних режимів не відбулось стійкого утвердження демократії. Часом навіть навпаки – політична практика посткомуністичних країн виявляє існування різних варіантів авторитаризму. Російська дослідниця також пише про свідомий вибір лідерами даних країн альтернативної демократії підконтрольної владі [29, с. 14-15].

Викладені міркування дають змогу відмітити, що у політичній науці на перший план вийшла концепція трансформації. Специфіку трансформаційних процесів посткомуністичних країн можна оцінити на прикладі Східної Німеччини, коли, незважаючи на підтримку Заходом демократичних перетворень колишньої соціалістичної держави, всеодно виникли труднощі пов'язані зі зникненням звичних соціальних зв'язків. Окрім того, допомога надходила лише ззовні – бракувало місцевої нової політичної еліти [102, с. 36].

Звісно, що для характеристики еволюції владних інститутів країн ЦСЄ після «оксамитових» революцій і до сьогодення необхідно враховувати і тип політичного режиму. Для перехідних суспільств характерний саме авторитарний режим, коли демократичні інститути ще не сформовані, але репресивний апарат тоталітарного режиму ліквідовано. Всі класифікації політичних режимів є досить умовними і як показує політична практика для кожної країни характерний певний політичний режим із власними особливостями. До однієї з найяскравіших ознак «пізнього періоду» третьої хвилі американський дослідник Л. Даймонд відносить безпрецедентне збільшення кількості режимів, що не є демократичними у чистому вигляді,

але й не є загальноприйнятими авторитарними [181, с. 25]. Та не слід відносити перехідні форми між антидемократичними та демократичними режимами до тимчасових. Ситуація в Україні демонструє наявність гібридного режиму, який можна визначити як «авторитарну демократію» [126, с. 430-431].

Трансформація політичних структур країн ЦСЄ продемонструвала мирний характер переходу до демократії, а досвід цих країн у даному контексті є своєрідним путівником для подальших демократичних перетворень в Україні, де шлях до демократії ускладнювали ряд специфічних чинників, а саме: майже повна відсутність досвіду вільних ринкових економічних відносин; масова індустріалізація 30-х рр. ХХ ст. та перехід до переважання важкої промисловості спричинили ліквідацію приватної власності у сільському господарстві; короткий досвід побудови національної держави наприкінці 10-х – початку 20-х рр. ХХ ст.; геополітичне положення країни спричиняє протистояння вже на рівні соціокультурного та цивілізаційного досвіду [126, с. 432-433]. Додамо також значний вплив зовнішніх чинників – всі зусилля молоді держави були спрямовані на відокремлення від Росії та самоствердження, а не на розвиток країни. Намагаючись дистанціюватись від Росії політично (для збереження незалежності) та не отримавши належних інвестицій від Заходу (через непослідовні реформи), в Україні почалось падіння виробництва та значно знизився рівень життя населення [113, с. 131]. Вітчизняний політолог О. Бабкіна до основних проблем посттоталітарної трансформації в Україні відносить недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства, відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства, недостатній рівень політичної і правової культури як всього суспільства так і його еліти, певну безсистемність та неупорядкованість законодавства [5, с. 11].

Необхідно брати до уваги і той факт, що після встановлення радянської влади на території України у 1920 р. почав утверджуватися тоталітарний режим за якого демократичні інститути і процедури підмінювалися уявними [52, с. 287], а одним із способів підтримки тоталітарного режиму була інформаційна ізоляція суспільства та подача лише «правильної» інформації, таким чином держава блокувала розвиток громадянського суспільства та плюралізм політичних поглядів. Підтверджують перелічені причини затримки демократичного транзиту України і слова американського професора Ч. Андерсона, який пише, що «шлях до вільного ринку та вільного суспільства потребує ретельної підготовки» [175, с. 176].

Щодо державно-політичного розвитку у 1990-х рр. в Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині, то, за твердженням Є. Кіш, він відбувся перш за все на інституційному рівні і саме завдяки парламенту, президенту та іншим демократичним інститутам новий конституційний лад базувався на балансі інтересів загальнонаціонального характеру та суспільного консенсусу [66, с. 112-113]. Однак у посткомуністичних країнах інтеграція демократичних інститутів зсередини була відсутня і суспільство не усвідомило демократичні

цінності як необхідну складову нового суспільного ладу [84, с. 89]. Дані інститути створювались практично без відповідної бази і, як правило, шляхом нашарування нових форм на існуючі стереотипи поведінки [53, с. 130]. Окреслена ситуація негативно впливала на ефективність їх діяльності.

Значимо, що інститути функціонують згідно з чітко розробленою системою правил і норм, а також здійснюють діяльність по контролю за їх виконанням. Існують формальні інститути, діяльність яких визначена нормами конституції й інших юридичних документів, таких як постанови, закони, інструкції та положення та неформальні інститути, що регулюються моральними нормами та традиціями, ґрунтуються на міжособистісних зв'язках [19, с. 336]. **Політичні інститути** можна визначити як «формальні та неформальні правила, що структурують відносини між особами в різних одиницях державного устрою» (за А. Кроувелом та Б. Вербеком) [202, с. 326]. Дослідники додають, що інститути здатні посилити владні позиції одних і відповідно послабити їх у інших, вони також можуть зменшити вплив акторів зі значними ресурсами. Зокрема, у термінах Г. Зеленько інститути – це «узгоджені правила гри в суспільстві» [53, с. 130], які обмежують взаємодію між людьми та організовують щоденну діяльність. Дослідниця пише, що інститути мають стабілізувати життя транзитних суспільств, пом'якшуючи відповідні зміни.

У своїй статті для щорічного засідання Американської асоціації політичних наук у 2003 р. К. Кісс відмітила важливу роль інститутів не лише для демократичного транзиту, але й для процесів консолідації в цілому, адже можливості і бажання людей щось здійснити залежать від наявної організаційної технології, тобто інститутів. Доцільність інституційного підходу визначає і той факт, що транзитний процес обертається навколо формування інституту, його оформлення та структури, а особливу увагу слід приділяти політичній боротьбі у відносинах різних гілок влади протягом консолідації [198, с. 1-2].

Інституціоналізацію В. Воронкова визначає «як процес визначення і оформлення організаційних, правових і інших структур для задоволення суспільних потреб» [124, с. 236], а Г. Зеленько виділяє три основні етапи цього процесу: 1) перший етап – поява потреб для задоволення яких суспільні актори мають об'єднатися і виконати спільні дії; 2) на другому етапі відбувається формування загальних цілей та суспільних норм (зокрема правових) для організації взаємодії відповідних суб'єктів; 3) на третьому етапі встановлюється система санкцій для реалізації визначених норм і правил поведінки [55, с. 29]. Разом з тим необхідно зауважити, що виокремлені етапи мають різну тривалість в залежності від особливостей політичного процесу в країні та рівня правового регулювання, аналогічні причини впливають і на ступінь політичної інституціоналізації. Також у ході дослідження становлення та функціонування нових демократичних інститутів у посткомуністичних країнах доречно звернути увагу на проблему співвідношення їх правової та політичної інституціоналізації. Вивчаючи даний аспект у контексті української партійної системи, Г. Зеленько пише з

цього приводу, що закріплення інституту політичних партій на законодавчому рівні обумовлюється перш за все тривалим і часто суперечливим процесом їх становлення в організаційній та політичній площині [58, с. 206]. Проте у перехідних суспільствах зазначена схема часто є протилежною і це стосується не лише партійної системи, але й ряду інших нових демократичних інститутів. Безумовно, що така невідповідність ускладнює процес інституціоналізації в цілому.

Отже, реалії періоду демократичного транзиту вимагали нового підходу до управління державою для підвищення престижу органів влади та ефективності їх роботи. Суспільство прагнуло мати відкриту, відповідальну й підзвітну йому владу. З цього приводу І. Яжборовська зауважує, що основним змістом першого етапу перетворень політичної системи стала «добровільно-вимушена» відмова правлячої еліти від командно-адміністративних методів управління та типу влади загалом. Дослідниця також відмічає зміну моделі «партія-держави», яка була притаманна досліджуваній частині Європи ще з довоєнного часу, на плюралістичну парламентську демократію [172, с. 198-200]. Під час політичної трансформації інтенсивно втрачались функції управління попередньої системи і по суті відбувалась децентралізація влади, тобто принцип єдності влади замінювався фундаментальним принципом демократії – поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Тож із запровадженням принципу поділу влади у посткомуністичних країнах постала проблема вибору форми правління. Зауважимо, що в основі поділу політичних систем на парламентські та президентські лежить саме характер відносин між законодавчою та виконавчою гілками, однак головна відмінність між ними у способі політичної відповідальності уряду. О. Зазнаєв пропонує для класифікації форм правління використовувати ще один критерій: «подвійну демократичну легітимність» (окремі вибори очільника виконавчої влади і парламенту) [46, с. 159]. На думку зарубіжних політологів А. Степана та С. Скач, до основних характеристик парламентського режиму слід віднести: 1) підтримку уряду парламентською більшістю, яка може відправити вищий орган виконавчої влади у відставку, виразивши останньому вотум недовіри; 2) право виконавчої влади (зазвичай разом з главою держави) розпустити парламент та оголосити вибори [225, с. 3]. В. Жебровські відмічає, що парламентаризм як форма правління є гнучкою системою та представлена такими різновидами: парламентсько-урядова, урядово-парламентська, парламентсько-президентська (змішана) та парламентсько-комітетська. Вчений радить не забувати і про існування раціоналізованого парламентаризму, за якого позиція президента сильніша, ніж в умовах класичної парламентсько-урядової форми правління. Полярні позиції у рамках парламентаризму займає змішана система, коли визначальну роль має виконавча влада та парламентсько-комітетська система, за якої домінує законодавча гілка влади [42]. У даному випадку, як каже П. Мироненко, варто дотримуватися традиційної класифікації змішаної форми правління, виділяючи напівпрезидентську та напівпарламентську системи.

Дослідник також вказує на об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на зміну форми правління. До першої групи віднесено перманентні конфлікти між представниками влади і відповідно кризи у системі державного правління та низький рівень легітимності президента чи парламенту (президента і парламенту). Суб'єктивними чинниками зміни форми правління є прагнення нових політичних акторів усунути попередників та розширення владних повноважень у власних інтересах політичними силами, які мають необхідні важелі впливу [97, с. 698-701].

Є. Бродовська та М. Варфоломєєв зауважують, що форми правління у посткомуністичних країнах визначались співвідношенням сил демократичної опозиції та правлячої еліти попереднього режиму. У країнах, де представники номенклатури чи наступниць посткомуністичних партій мали сильнішу позицію, ніж опозиція, інститут президенталізму набував визначального характеру. Парламентська чи парламентсько-президентська форми правління притаманні країнам, у яких співвідношення між опозицією та представниками попереднього режиму було рівне (Угорщина), або ж опозиція мала перевагу (Чехословаччина). Щодо Польщі та України, то на початку демократичного транзиту глави держав мали широкі повноваження (в Україні у червні 1995 р. була підписана Конституційна Угода між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», яка визначила модель організації державної влади як у президентській республіці), які згодом були передані парламенту. Отже, у більшості посткомуністичних країн сформувались парламентські та гібридні політичні системи, які на практиці реалізують принцип поділу влади. [10, с. 184-185]. О. Зазнаєв наголошує на недостатньому висвітленні у політико-правових науках питання про гібридні форми правління, які більшість дослідників розглядають у контексті відхилення від традиційних форм правління [46, с. 158].

Зокрема, Р. Мартинюк підкреслює, що для посткомуністичних країн, які з'явилися на території СРСР наприкінці ХХ ст., найбільш правильним став вибір змішаної форми правління. Адже розраховувати на ефективне функціонування президентської республіки за відсутності сталих традицій демократії, як пише дослідник, є досить ризиковано. Аналогічні висновки зроблені і по відношенню до традиційного парламентаризму через несформованість громадянського суспільства [90, с. 52].

Як правило, гібридна система – це спроба досягнути стабільності в управлінні державою за допомогою виконавчих повноважень президента, парламентського контролю за роботою уряду та збільшення кола політичних сил у здійсненні державної влади. Однак для уникнення конфліктів між президентом і парламентом щодо їх місця і ролі, законодавець має чітко прописати повноваження вищих органів влади на конституційному рівні. Відмітимо, що важливу роль у забезпеченні стабільності відіграє детально розроблений механізм стримувань і противаг, функціонування незалежної

судової системи та прагнення політичних акторів йти на компроміс [123, с. 56]. За напівпрезидентської форми правління президент має досить впливову позицію незалежно від розстановки сил у парламенті, оскільки він є верховним головнокомандуючим збройних сил, має право за необхідності ввести надзвичайний стан та визначає зовнішню політику. І саме напівпрезидентський режим, за словами В. Литвина, притаманний для країн «третьої хвилі» демократизації [85]. У цьому контексті У. Мовчан відмічає, що рішенням проблеми ефективного функціонування органів влади у суспільствах із слаборозвиненою партійною системою є саме напівпрезидентська модель. Дослідниця робить висновок, що ні президентська, ні парламентська форми правління не задовольняють краще потреби «багатосегментних суспільств» [101, с. 6].

Дж. Сарторі, спираючись на відсутність дефініцій напівпрезидентської форми правління, пропонує розглядати цю форму на конкретному прикладі – V Республіки у Франції [142, с. 116-117], яку ще називають змішаною. Дана форма поєднує риси парламентсько-урядової та президентської системи. Так, вибори глави держави проводяться відповідно до характерних для президентської системи механізмів: шляхом всезагального голосування. Президент є гарантом незалежності держави, а також ратифікує міжнародні угоди та проводить перемовини. Глава держави головує на засіданнях Ради Міністрів, не відповідає перед парламентом та має сферу повноважень, де не потребує згоди парламенту та уряду. Не менш важливими є риси парламентсько-урядової системи. Відмітимо, що саме прем'єр-міністр (призначається президентом) щоденно керує роботою уряду, який у будь-який час має право запросити вотум довіри парламенту. У Франції уряд відповідальний перед законодавчим органом і главою держави. Президент має право достроково розпустити парламент. У таких умовах не застосовується принцип розподілу, однак він характерний для президентської форми правління. Загалом, змішана система у Франції продемонструвала високу гнучкість, коли кризи вирішуються шляхом вотуму недовіри уряду чи розформуванням парламенту [42].

У політико-правовій літературі існують численні форми правління і, як пише О. Зазнаєв, лише П'яту республіку Франції різні автори відносять до президентських, парламентських, напівпрезидентських, напівпарламентських, змішаних та прем'єр-президентських систем, а деякі до президентських та парламентських одночасно. Вчений запропонував власну типологію форм правління, згідно з якою Франція визначається як напівпрезидентська [47, с. 92-97], що співпадає з вищевикладеною дефініцією Дж. Сарторі. Зокрема, М. Дмитренко пише про відсутність загальноприйнятої назви політичного режиму сучасної Франції, а у якості прикладу наводить такі найменування: напівпрезидентський, змішаний, президентсько-парламентський тощо [35, с. 336].

Оцінюючи позитивно конституційний дизайн Франції, Є. Вятр радить враховувати причини можливої неефективності даної моделі у посткомуністичних країнах. Зокрема, польський дослідник сформулював

наступні положення: 1) у Конституції Франції чітко прописані повноваження ключових органів влади і зовсім іншою є ситуація у посткомуністичних країнах, де через брак досвіду та переважно внаслідок політичного тиску законодавець керувався нечіткими формулами компромісу; 2) французька модель дієво функціонує лише в умовах політичної культури демократії, верховенства права та готовності політичних опонентів до співпраці. Такої політичної культури бракує більшості посткомуністичних країн, хоча у даному випадку слід відмітити Польщу в позитивному сенсі на фоні інших країн; 3) результативність напівпрезидентської форми правління залежить і від особистості президента. Лідер держави має йти на компроміс, працювати з колишніми опонентами, бути менш категоричним в ідеологічних переконаннях (у Польщі таким прикладом є А. Квасневський, незважаючи на його комуністичне минуле) [232, с. 97]. Р. Мартинюк підкреслює наявність горизонтального розподілу повноважень та компетенцій у сфері виконавчої влади у змішаних системах, що означає ухвалення рішень загального політичного характеру президентом та здійснення поточного управління урядом [92, с. 45].

Водночас процес становлення інституту президента в країнах регіону відбувався по-різному: шляхом компромісів – таких як «круглий стіл» у Польщі та «трикутний стіл» в Угорщині, або завдяки консенсусній моделі у Чехії, коли існувало спільне бачення задач глави держави. Досягнуті домовленості у процесі перемовин між владою та опозицією у Польщі та Угорщині згодом отримали правове оформлення. У Чехії та Словаччині рішення щодо конституційно-правової конструкції інституту президента приймалися законодавчим органом у період підготовки та затвердження нового Основного Закону [171, с. 307-308]. Б. Макаренко наголошує на усвідомленому прагненні еліт країн ЦСЄ обмежити владу та амбіції політичних лідерів і не допустити вибір президентської форми правління. Дослідник припускає, що це могло бути обумовлено реакцією на радянське минуле чи бажанням не допустити концентрації влади в руках вождів «оксамитових» революцій (В. Гавела, В. Мечіара, Л. Валенси) [88, с. 107]. З погляду О. Зазнаєва ще одним мотивуючим фактором для країн ЦСЄ на користь систем з тяжінням до парламентської складової є орієнтація на країни сталої демократії, адже Західна Європа характеризується сильними традиціями парламентаризму [45, с. 160].

Тож відповідно до конституційних положень президент у країнах регіону посів місце арбітра у випадку конфліктів між законодавчою та виконавчою гілками влади, тобто він повинен підтримувати баланс у діях вищих органів державної влади. Глава держави мав забезпечувати стабільність в умовах діяльності плюралістичного парламенту, а також єдність держави, президент по суті ставав символом останньої. Та слід зауважити, що питання виборів президента народом чи парламентом викликало численні політичні протистояння, оскільки від цього значною мірою залежала позиція глави держави [172, с. 201]. У Словаччині через неточність положень Основного Закону склалася ситуація, коли глава уряду

В. Мечіар отримав велику владу і функції президента поділили між собою керівники виконавчої та законодавчої влади. Лише після конституційної реформи, яка розширила повноваження президента, зазначений інститут почав функціонувати [171, с. 305]. Вперше загальні президентські вибори у Словаччині відбулися у 1999 р., коли у другому турі переміг Р. Шустер, представник правлячої коаліції, який набрав на 11% більше за В. Мечіара [161, с. 247].

У країнах молодій демократії інститут президента з'явився завдяки прагненню представників колишнього режиму і надалі залишитися при владі, але при цьому відмовившись від монополії комуністичної партії у владній моделі. Так, умовою перемовин за «круглими столом» у Польщі та «трикутним» в Угорщині було введення інституту президента з широкими повноваженнями, тоді як у Чехії посада глави держави запроваджувалась як частина парламентської моделі. В Україні зазначений інститут мав забезпечити спадковість влади для дещо модернізованої «старої» еліти. Позиції глави держави можуть посилюватися в умовах політичної нестабільності, неструктурованості парламенту чи введення надзвичайного стану, тобто коли більш ефективним і оперативним є одноосібне управління державою [55, с. 149]. У країнах ЦСЄ вимоги до кандидата у президента схожі: особа має бути громадянином країни у якій балотується на пост, мати активне та пасивне виборче право. Згідно з положеннями конституцій кандидат у президенти має досягнути 35 років в Угорщині, Польщі та Словаччині та 40 років у Чехії. Вибори зазвичай проводять в останній місяць повноважень попереднього глави держави.

На відносини між законодавчою та виконавчою гілками влади впливає і спосіб організації партійної системи від якої залежить також і успішність демократичного транзиту. Як стверджує Л. Мітева, характер партійної системи у країнах ЦСЄ виявляє якість нової політики та рівень консолідації демократії [99, с. 30]. Є. Бродовська та М. Варфоломєєв головними параметрами партійної консолідації вважають сформованість інституту політичних партій, їх готовність дотримуватися норм та правил взаємодії, гомогенність ціннісних орієнтацій, установки партійних еліт [10, с. 179]. А. Мелешевич вважає партійну систему інституціоналізованою, якщо існуючі політичні партії є незалежними від інституцій політичної системи країни, але тісно з ними взаємодіють. У даному контексті Україна має проблему визначальної ролі партій влади у вітчизняній політичній системі, які негативно впливають на політичну інституціоналізацію [95, с. 78]. Як наслідок, чим впливовіша партія влади – тим менш інституціоналізована партійна система. А. Мелешевич **партію влади** визначає як політичний блок, що носить неідеологічний і прагматичний характер, створений та функціонує в інтересах уряду, використовує адміністративні ресурси для досягнення власної мети і у тому числі під час виборів, ґрунтується на виборах на яскраво «вираженому персонально-харизматичному факторі» [95, с. 73]. Зарубіжні політологи Р. Керролл та М. Налєпа під інституціоналізованою розуміють партійну систему у якій протягом тривалого часу існує

зацікавленість у становленні партійної репутації серед виборців та інших партій та послідовній власній політиці, останнім критерієм є організаційна здатність до підтримки стабільної парламентської більшості [180, с. 9].

На думку професора А. Щербяка, який досліджує політику країн ЦСЄ та політичні партії й електоральні процеси, одним із найбільших випробувань на міцність для молодої демократії є розвиток партій та партійної системи. А. Щербяк також зазначає, що саме «партії допомагають громадянам інтегруватися у політичну систему та мобілізують громадську підтримку та громадянську участь у політичному процесі» [227, с. 1-2]. Водночас слід враховувати своєрідність партієгенезису у посткомуністичних країнах. Так, німецький дослідник Г.-Й. Феен класифікував політичні партії посткомуністичних країн ЦСЄ і виділив чотири типи:

1) посткомуністичні (нині це соціалістичні та колишні комуністичні, у Чехії та Словаччині існують і зараз);

2) нові партії першого та другого покоління. До першого покоління зараховано створені з дисидентських та опозиційних рухів партії другої половини 1980-х рр. («Солідарність» у Польщі, Угорський Демократичний Форум в Угорщині, Фідец у Чехії та Християнсько-Демократичний Рух в Словаччині). Партії першого покоління об'єднувала ідея спротиву комуністичному режиму і, як правило, саме вони перемагали на перших демократичних виборах. З кінця 1990-х рр. почали створюватись партії другого покоління: Громадянська платформа у Польщі, Словацький Демократичний і Християнський Союз та ін.;

3) історичні та традиційні партії. У комуністичний період вони були заборонені чи працювали в тіні, часто мали християнсько-католицьке коріння. Це Партія Малих фермерів в Угорщині, Християнсько-Демократичний Союз (активно функціонує і нині) та соціал-демократи (з'явилися ще наприкінці XIX ст.) у Чехії. Партії адаптувалися до нових умов, але не вийшли за межі минулого соціального середовища, тому існує тенденція до їх старіння;

4) популістські партії, які породило розчарування електорату діями влади. Причому роль цих партій у політичних процесах може зростати, підтвердженням чого є підтримка поляками таких партій як «Самооборона» та Ліга польських родин [156, с. 9].

Отже, в контексті даного дослідження, аналізуючи проблеми політичної структури Сейму, маємо звертати увагу на час створення партії, оскільки від цього залежить мета та якість її діяльності у парламенті. Загалом, партії нового історичного періоду системних трансформацій на думку І. Яжборовської мали відповісти на такі основні питання: 1) чи об'єктивно обумовлені зміни й які саме та якими темпами вони повинні проходити; 2) де та як ці зміни мають відбуватися: у політичній, господарській чи аксіологічній сфері, тобто у площині реальних взаємовідносин чи свідомості; 3) як повинно пройти становлення нової політичної системи – мирним шляхом чи під керівництвом екстремістів [171, с. 332-333].

Стосовно процесів становлення партійних систем у країнах регіону, то дослідники поділяються на прихильників «лінійного розвитку» та, відповідно, – альтернативної концепції. У першому випадку сучасні політичні партії пов'язують з діяльністю суспільних груп націонал-демократичного спрямування (включаючи шестидесятників та дисидентів). Дані групи об'єднувало незадоволення роботою комуністичних урядів та існуючим політичним режимом в цілому. У даному контексті, польську багатопартійність виводимо з Комітету захисту робітників (КОР) та «Солідарності».

Прихильники нелінійного трактування становлення партійних систем у країнах ЦСЄ вважають, що сучасні партії є самодостатніми утвореннями і не пов'язані з функціонуванням т.з. «протопартій». Якщо розглянути дану концепцію на прикладі України, то початок її багатопартійності датується 1989 р. – з моменту організаційного оформлення Народного Руху України. Окрім того, поява нових політичних партій заперечила практику слабоорганізованих та безперспективних політичних організацій попередніх років [54, с. 110-111].

Формування партійних систем у країнах ЦСЄ за І. Тарасовим має наступну періодизацію:

1) перший період (1989-1990/1991 рр.) охоплює час від ліквідації монополії комуністичної партії на владу до розпаду широких рухів за демократію;

2) другий період (1991-1997/1998 рр.) характеризується такими протилежними тенденціями: нестабільністю партійних систем та прагненням найбільших політичних сил закріпити домінуючі позиції на політичній сцені;

3) третій період починається з 1998 р., він демонструє тенденцію у бік стабілізації партійних систем та «стандартизації» політичних партій [149, с. 29].

І. Тарасов вважає, що проблема становлення традиційної багатопартійності у країнах регіону пов'язана зі зміною ролі комуністичної партії. Вчений відмічає створення необхідних політичних і правових передумов для формування нової партійної системи у Польщі, Чехословаччині та Угорщині (наприклад, у Чехії основу багатопартійної системи створив ухвалений у січні 1990 р. перший, а у жовтні 1991 р. другий закон про політичні партії. Рухам та партіям на законодавчому рівні заборонялась діяльність, що порушує норми Основного Закону).

У другій період важливим моментом стало формування владних структур та розподіл владних повноважень між гілками влади. Даний період став для Угорщини та Чехії стабілізаційним, а для Словаччини та Польщі навпаки – нестабільним.

В останній період відбувається консолідація багатопартійності у країнах регіону. На сьогодні, за оцінками російського дослідника, в Угорщині та Чехії функціонують «стандартні» двоблокові партійні системи, у яких розмежування проходить між соціал-демократами та консерваторами. Партійна система Польщі представлена лівими та правими силами. Щодо

Словаччини, то країна відстає у формуванні необхідних міжпартійних відносин (таку ситуацію спричинила домінуюча протягом тривалого часу позиція Руху за демократичну Словаччину) [149, с. 29-30].

В Україні протягом тривалого часу управління всіма сферами життя суспільства здійснювала КПРС, відбулося злиття державної влади з партією і, звичайно, що у таких умовах не існувало поділу влади. Рішення Комуністичної партії, яка займала центральне місце в органах державної влади, для всіх органів та організацій були директивними [43, с. 13]. Звичайно, що такі передумови негативно позначилися на становленні багатопартійної системи в Україні, яке, за словами Г. Зеленько, можливо охарактеризувати великою кількістю малочисельних та неорганізованих політичних партій, що не мали істотного впливу на державну політику. І лише через кілька електоральних циклів внаслідок внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників окреслилися більш чіткі контури партійно-політичного спектру. Однак риси вітчизняної багатопартійності, які проявилися від початку її становлення (ключова особливість – відсутність середнього класу як базового електорату для політичних сил), продовжили існування. До того ж залишаються надто глибокими суперечності між правими, лівими та центристськими силами стосовно зовнішньо- та внутрішньополітичного розвитку держави. Зауважимо, що й ідеологічний поділ залишається розмитим, а тому структурування українських партій здійснюється за принципом підтримки чи опозиційності до глави держави та відповідних інституцій [54, с. 128-142]. На сьогодні британський політолог С. Вітмор оцінює політичну систему України як досить невизначену та інституційно нестабільну, до того ж політична влада є сильно персоналізованою [21, с. 53].

Існуючі моделі багатопартійності у зазначених країнах визначив їх попередній розвиток відповідно до концепції «лінійного розвитку» партійних систем. Так, в Україні влада фактично поглинула громадські рухи антитоталітарного спрямування і вони не стали прообразом громадянського суспільства [54, с. 143]. У Польщі політичне життя було досить активним і рушійною силою у боротьбі за демократію виступила профспілкова організація, яка за 8 років до транзиту нараховувала 10 мільйонів членів. Б. Макаренко пише, що формування партійних системи у країнах ЦСЄ пройшло за «благополучним сценарієм» і за два-три електоральних цикли відбувся поділ на «лівих» та «правих» з деякими варіаціями у правому спектрі [88, с. 109].

Безперечно, одну із ключових позицій у період демократичного транзиту займав посткомуністичний парламент, як досить новий демократичний законодавчий інститут, багато основних ідей та практичних процедур якого мають довгу історію. Для порівняння, парламенти Західної Європи пройшли довгий процес інституціоналізації, період відомий як «велике реформування» 1832 р., який відзначає початок парламентаризму в сучасному розумінні. Отже, представницькі органи країн регіону почали працювати внаслідок відповідного транзиту і пройшли швидкий процес демократичної інституціоналізації. Як зазначають І. Хмелко та В. Патцельт,

дані парламенти імпортували, винаходили, пробували, тестували, змінюючи та скасовуючи правила і процедури, визначаючи свої необхідні навички та ролі. Станом на сьогодні вони не лише пройшли стадію інституціоналізації, але й вже зміни пост-інституціоналізації та еволюції [197, с. 9-11].

Демократичну трансформацію парламентів регіону ускладнювало те, що доводилось одночасно мати справу з актуальними питаннями демократичного транзиту та власною еволюцією та реорганізацією. Немає сумніву, що представницькі органи відіграли визначальну роль у досліджуваній період, оскільки саме вони приймали головні історичні акти, що привели до зміни режиму, декларації про незалежність, конституції та нові закони про громадянство. На стабільність нового демократичного режиму вплинули зовнішні та внутрішні події посткомуністичних парламентів. До основних зовнішніх проблем відносять високий рівень конфліктності між законодавчою та виконавчою гілками влади, нестабільне політичне середовище, брак підтримки з округів. Відповідно, внутрішні проблеми: становлення багатопартійності та зміна ролі парламентських комітетів. В цілому, конфлікт між законодавчою та виконавчою гілками влади – одна з найважливіших подій тогочасної політики [197, с. 12].

Законодавча влада не перебуває у вакуумі й її існування, основні повноваження, взаємодія з іншими державними органами походять перш за все від Основного Закону. Законодавець посткомуністичних країн, використовуючи досвід країн сталої демократії та враховуючи політичну культуру та практику власної країни, мав підготувати текст нової демократичної конституції [217, с. 4], яка б не мала нічого спільного з попереднім режимом. Зауважимо, що інституційні зміни внаслідок ухвалення нових конституцій все ж позитивно вплинули на існуючі конфлікти між вищими органами влади. Однак, серед головних викликів для посткомуністичних парламентів залишалися брак прозорості у процесі прийняття рішень і нездатність парламентарів використовувати комітетські слухання чи інші альтернативні засоби для підвищення публічності політичного процесу [197, с. 12]. Як наслідок – нові демократичні інститути втрачали підтримку та довіру населення.

Д. Олсон та Ф. Нортон пишуть, що посткомуністичні парламенти перебували у прямій залежності від умов їх формування, а характер змін та природа комуністичного правління у поєднанні створили ситуацію, коли нові парламенти діяли у відносно незаповненому політичному просторі. Адже у країнах сталої демократії законодавчі органи стримуються масовими політичними партіями та групами тиску, партією чи партіями, домінуючими у виконавчій сфері. За попереднього режиму зазвичай єдиним зовнішнім джерелом контролю була комуністична партія, яку після повалення режиму одразу не міг замінити жоден орган. Як відмічають дослідники, там, де партії та групи тиску з'являються та починають діяти швидко, вони здатні обмежити роботу парламенту. У іншому випадку у представницького органу існує можливість здійснювати владу без будь-яких зовнішніх стримувань [217, с. 3].

Дослідник А. Агх доречно виділяє дві важливі історичні місії представницьких органів транзитних суспільств, а саме: одночасно діяти як установчі законодавчі органи та звичайні парламенти і при цьому перша місія є головною [173, с. 32]. По суті парламенти посткомуністичних країн мали виробити план для подальших перетворень і це в умовах тотальних змін на всіх рівнях: політичному, економічному, соціальному тощо. Необхідно було забезпечити участь громадян в управлінні державою, тобто у процесі прийняття та реалізації загальнонаціональних політичних рішень, а вищі органи влади мали діяти виключно в інтересах виборців і це при тому, що практично півстоліття Вишеградська Європа не мала парламентаризму. Як відмічає В. Балобаєв, номінальне існування парламенту не є гарантією для вільного волевиявлення громадян, їх впливу на політичні рішення та контролю політичних сил [6, с. 80]. Зважаючи на це, парламентаризм посткомуністичних країн виступав як особлива форма представництва інтересів населення, а сам парламент – посередником між суспільством та державними органами і навпаки.

Так, польський парламент у 1980 р. під час перемовин між урядом та комуністичною партією все ж відіграв певну роль: проголосив своєрідний конституційний договір – соціальний контракт між робочими та урядом. Б. Геремек розцінив це як спробу зайняти більш активну позицію, однак вона виявилась дуже короткотерміновою, а питання стосовно реформування законодавчого органу підняли лише у 1989 р. після відомого «круглого столу». Новий польський парламент у 1989 р. став майданчиком для дискусій, де справді обговорювались питання та разом працювали, опозиція отримала на вільних виборах 35% місць у Сеймі, а у Сенаті – 99%. По суті існувало два табори: комуністичний та антикомуністичний, однак, за словами Б. Геремека, плюралізму політичних поглядів у класичному вигляді у цьому парламенті не існувало [119, с. 22-24] і вирішення зазначеної проблеми стало нагальною задачею політичної еліти країни.

Характеризуючи роботу політичних інститутів країн ЦСЄ, наголосимо, що вже наприкінці 1990-х р. стала помітною ерозія демократичного процесу прийняття загальнонаціональних політичних рішень. Почали функціонувати неформальні інститути такі як клани, корупція та клієнталізм, а рішення ухвалювали за межами закону, дотримуючись лише мінімально необхідних процедур. Тобто системна трансформація, імпульси якої надходили згори, відбувалась складно, до того ж населення займало пасивну позицію, тому інститут демократичної правової держави в регіоні, на думку І. Яжборовської, все ще перебуває на стадії формування [172].

І як наголошує американський дослідник процесів демократії С. Гантінгтон, демократія – це «рішення проблеми тиранії» [194, с. 6], однак процес демократичних перетворень створює чи поглиблює ряд інших проблем. Політолог називає три проблеми молодих демократій: 1) проведення виборів стимулює політичних лідерів боротися за свій електорат, піднімаючи етнічні та релігійні питання, що зумовлюють відповідні конфлікти; 2) вірогідність того, що ініціатором іноземної війни виступить

країна, яка проходить процес демократизації більша, ніж це зробить країна сталої демократії; 3) у період демократизації зменшується тиск держави на поведінку індивіда, тому послаблюються соціальні обмеження і виникає невпевненість щодо стандартів моралі [194, с. 6-7]. Перераховані проблеми слід додати до проблем, які залишилися після авторитарного та тоталітарного режимів. В цілому, країни ЦСЄ успішно пройшли демократичний транзит і на сьогодні мають повноцінні парламенти, які виконують ряд функцій. Звичайно, що процес становлення нових демократичних інститутів відбувався складно і у кожній країні мав свої особливості в залежності від історичних передумов, соціокультурних умов, рівня розвитку громадянського суспільства тощо. Політична еліта країн обрала європейський шлях розвитку і продовжує рухатися у демократичному напрямку і нині.

1.2 Політико-правові аспекти трактування раціоналізованого парламентаризму

Посткомуністичні країни в умовах політичної та соціоекономічної трансформації прагнули закріпити на конституційному рівні форму державного правління, яка б забезпечила стабільність політичної системи. Більшість країн обрали парламентське правління, яке, за словами Є. Танчева, мало сприяти мирному переходу до демократії. Дослідник також зауважує, що парламентаризм сприймався політичними рухами як основний метод розв'язання конфліктів у політизованих посттоталітарних суспільствах [228, с. 147]. В цілому, на думку Х. Лінца, саме парламентаризм сприяє встановленню і консолідації демократії та наділяє політичний процес гнучкістю. За парламентського правління, вважає політолог, численні актори (партії та їх лідери, навіть рядові законодавці) мають можливість впроваджувати необхідні зміни, спричиняти перегрупування та, передусім, впливати на призначення та звільнення прем'єр-міністрів [207, с. 55, 68].

На проблемах вітчизняного парламентаризму зосереджені дослідження Ч. Вайза, Ю. Ганжунова, В. Журавського, П. Кислого, О. Кукуруз, В. Погорілка, О. Фісуна, Ю. Шемшученка та інших. Зокрема, для визначення поняття та особливостей функціонування раціоналізованого парламентаризму у змішаних республіках було використано напрацювання наступних зарубіжних фахівців: Ф. Ардана, М. Бжезінського, П. Вінчорека, Л. Гарліцкокого, А. Демішеля, Ф. Демішеля, М. Пікельмана, Є. Танчева тощо. Серед праць українських фахівців у даному контексті необхідно виділити С. Давимука, С. Конончук, Ю. Кужелюка, В. Литвина, Р. Мартинюка, С. Сороки тощо.

Одним із основних факторів ефективності раціоналізованого парламентаризму визначено пропорційну виборчу систему з високим виборчим бар'єром, тому для вивчення результатів застосування відповідної виборчої моделі у Польщі використано напрацювання О. Авксентьева, І. Алексєнко, О. Баталова, Ю. Ключковського, Д. Ковриженко, О. Кукуруз, О.

Панкевича, Н. Панчак-Бялоблоцької, М. Росенко, Л. Харченко, О. Чебаненко, О. Яроша тощо та зарубіжних вчених: Р. Каца, М. Кубата, Б. Лудзкі, Р. Мозера, П. Норріс, А. Щербяка, К. Яшевича тощо.

Дослідження стабільності коаліційних урядів Польщі, результатів законодавчого процесу та парламентського контролю роботи уряду здійснено на основі наукових доробок таких українських вчених, як В. Бурдяк, В. Журавський, Г. Зеленько, В. Ковалевський, О. Кукуруз, Ю. Левенець, Р. Мартинюк, Н. Панчак-Бялоблоцка, О. Процик, Н. Ротар, О. Фісун, Ю. Шведа та інші. Для аналізу результативності раціоналізованого парламентаризму розглянуто роботи і зарубіжних дослідників, а саме: Ж. Белл, А. Боднара, М. Валецького, Я. Войніцко, А. Гжимала-Буссе, К. Джанди, Дж. Дракмена, К. Екхардта, Г. Кітчелта, Р. Марковські, К. Строма, Г. Токи, Дж. Б. Урбана та інших.

Поняття «**парламентаризм**» охоплює форму організації державної влади, механізм взаємодії законодавчого органу влади з виконавчими і судовими органами влади, а також визначений спосіб управління державою та систему взаємовідносин держави і суспільства [84, с. 268]. Термін «парламентаризм» спочатку характеризував державний лад Великобританії і був сформульований у ХІХ ст. Однак парламентаризм не є однією із форм державного правління, і властивий кожній демократичній країні і його модифікації залежать від форми державного правління, типу партійної системи, рівня розвитку громадянського суспільства. Український юрист В. Шаповал визначає такі загальноживані синоніми терміну «парламентаризм» як «парламентський режим», «парламентська демократія», «парламентський лад» та інші [166, с. 360]. А. Георгіца наголошує, що не слід ототожнювати поняття парламентаризм і парламент – за часів авторитарних і тоталітарних режимів законодавчий орган існував без основних елементів парламентаризму, тоді як парламентаризм не може існувати без парламенту [27, с. 447].

Даючи визначення поняттю парламентаризм, Ю. Шведа наголошує на ключовій ролі законодавчого органу в системі організації державної влади [167, с. 367]. Додамо, що всі гілки влади у демократичних країнах є незалежними, але тісно взаємопов'язані і не можуть діяти абсолютно автономно: парламент і президент беруть безпосередню участь у призначенні посадових осіб виконавчої і судової влади, що є свідченням функціонування системи стримувань і противаг для створення балансу владних повноважень [65, с. 118].

На увагу заслуговує класифікація типів парламентаризму, яку запропонував український дослідник А. Георгіца:

а) *незавершений парламентаризм* – парламент формує уряд, проте політична відповідальність останнього перед парламентом відсутня;

б) *парламентське правління* – верховенство парламенту та наявність основних принципів парламентаризму: уряд формується відповідно до співвідношення сил у парламенті і несе політичну відповідальність перед вищим представницьким органом, існує перехід виконавчої влади від

президента до уряду;

в) *моністичний парламентаризм* – режим побудований на принципах парламентського правління, глава держави практично не володіє політичною владою, а єдине джерело влади це парламент;

г) *дуалістичний парламентаризм* – наявність формального балансу законодавчої і виконавчої гілок влади;

д) *раціоналізований парламентаризм* – режим, при якому парламент не має таких повноважень, як інвеститура (юридичне затвердження уряду) та зменшений контроль за урядом з боку парламенту;

е) *парламентський міністеріалізм (або «правління кабінету» або «правління прем'єр-міністра»)* – парламент є дорадчим органом, який коментує та критикує діяльність уряду [27, с. 446-447].

Вважаємо за потрібне еволюціонізувати думку дослідника щодо поняття «раціоналізований парламентаризм» з представленої класифікації.

Тож Р. Мартинюк зазначає, що сьогодні парламентаризм представлений у класичній (функціонує в класичних парламентських республіках) та раціоналізованій (організація механізму влади у змішаній республіканській формі правління) формах [93, с. 27].

«Раціоналізований парламентаризм» як окремий напрямок в теорії парламентаризму виділився у другій половині ХХ ст. Під час Другої світової війни М. Дебре, радник із конституційних і адміністративних питань у кабінеті Ш. де Голля й один із авторів Конституції Франції 1958 р., у своїх книгах «Республіка та її влада» та «Принципи, які нами керують» запропонував «раціоналізувати» французький парламентаризм за британською моделлю і посилити прерогативу уряду [27, с. 194-195].

Відповідно до Вестмінстерської моделі кабінет міністрів формує парламенська більшість, виконавча влада має законодавчу ініціативу, а парламентарі шляхом внесення поправок покращують дані законопроекти.

Отже, ідея «раціоналізації» була закріплена у Конституції Франції 1958 р. (основна мета авторів – подолання урядової нестабільності). Описуючи цей рік у своїх мемуарах, Ш. де Голль напише, що більшість французького народу, яка підтримала V Республіку, прагнула мати дієвий і відповідальний режим. Виступивши у різних містах протягом вересня 1958 р., політик відчув схвалення з боку населення, що підтвердили і результати референдуму 28 вересня 1958 р. щодо прийняття нової конституції – 79% «за» (17,5 млн. голосів) [30, с. 36].

Юристу М. Дебре належить авторство конституційних положень щодо раціоналізації парламентаризму, які посилювали позицію уряду відносно парламенту. Відданий голліст також домігся закріплення норми про несумісність депутатського мандату з посадою міністра з метою відокремлення міністра від своєї партії та консолідації уряду [4, с. 18]. Ю. Древаль вважає дану несумісність одним з елементів доктрини раціоналізованого парламентаризму, який є нетиповим для суто парламентських республік [38, с. 52].

Концепцію «раціоналізованого парламентаризму» обґрунтували французькі юристи А. Демішель, Ф. Демішель та М. Пікельмаль, які відмічають, що раціоналізація парламентаризму у Франції стосувалася перш за все інституту політичної відповідальності уряду перед парламентом. Для застосування згаданого інституту необхідна проста більшість голосів парламенту, хоча для парламентських республік це і є традиційним правилом, однак на практиці частіше необхідна саме кваліфікована більшість, яка, з одного боку, зменшує кількість урядових криз, а з іншого – підтримує штучну стабільність уряду [33, с. 103]. Р. Павленко наголошує, що парламентську відповідальність слід розглядати у таких аспектах: по-перше, саму відповідальність як певний тип соціальних відносин, по-друге, уряд як орган державної влади з відповідними повноваженнями та визначеним статусом, по-третє, процедуру щодо відповідальності уряду перед парламентом з політичної та правової точки зору [115, с. 21].

Характеризуючи конституційну модель організації влади у Франції, варто зробити певні уточнення. Перехідну форму між обмеженою монархією і парламентською формою правління називають парламентаризмом орлеаністського типу, за якого основні інститути парламентської республіки (зокрема, інститут відповідальності уряду перед парламентом) вже існують, але монарх продовжує зберігати досить важливі повноваження. Якщо визначати систему закріплену Конституцією Франції 1958 р. як орлеанську, то це означає повернення до перехідної форми. Однак не слід ототожнювати парламентаризм орлеаністського типу і раціоналізований парламентаризм: конституція не наділяє главу держави правом змістити уряд, а монарх мав таку можливість [33].

Механізм стримувань і противаг закріплений у Конституції Франції 1958 р. доцільно визначити на підставі аналізу основних функцій та повноважень парламенту, президента та уряду. Так, основна функція Національних Зборів (двопалатний парламент) – законодавча; суперечності між урядом і головою палати на вимогу однієї зі сторін вирішує Конституційна Рада; нижня палата виражає недовіру уряду шляхом прийняття резолюції осуду, яка вноситься не менш ніж десятою частиною її складу; парламент відправляє уряд у відставку, якщо приймає резолюцію о суду або не схвалює програму уряду чи декларацію щодо загальної політики. Президент головує в Раді Міністрів, підписує прийняті нею ордонанси і декрети; призначає прем'єр-міністра та припиняє повноваження останнього згідно з його заявою про відставку уряду; на пропозицію прем'єр-міністра призначає членів уряду та припиняє їх повноваження; може розпустити Національні Збори після консультацій з прем'єр-міністром і головами палат. Уряд, діяльністю якого керує прем'єр-міністр, відповідальний перед парламентом за свою програму та декларацію щодо загальної політики. Глава уряду відповідає за національну оборону та забезпечує виконання законів; у виняткових випадках на підставі спеціального доручення прем'єр-міністр може заміщувати президента на засіданнях Ради Міністрів; за необхідності акти прем'єр-міністра контрайсигнуються відповідальними за їх виконання

міністрами [165, с. 460-487].

Глава держави – гарант національної незалежності та територіальної цілісності, стежить за дотриманням Основного Закону та очолює збройні сили, від нього залежить і зовнішній політичний курс. Конституція Франції наділяє президента надзвичайними повноваженнями в умовах кризи, але на сьогодні жоден з французьких лідерів не скористався такою можливістю [123, с. 57-59]. На думку французького соціолога і політолога М. Дюверже, до визначальних рис політичної моделі П'ятої республіки Франції варто віднести широкі повноваження глави держави у сфері виконавчої влади, залежність уряду від вотуму довіри законодавчого органу та обрання президента шляхом загального голосування [Цит. за: 104, с. 8].

Тобто сучасний французький конституціоналізм базується на «сильній президентській владі, раціоналізованому парламентаризмі та обмеженій ролі конституційної юстиції» [140, с. 38]. Загалом, «раціоналізація» у Франції принесла позитивні результати, якщо взяти до уваги передумови її прийняття, тобто неефективний парламентаризм та численні зміни уряду (у IV Республіці змінилося більше 20 урядів) і підтвердженням цьому є наступне: з 1958 р. винесено лише один із 38 поданих вотумів недовіри, а саме вотум жовтня 1962 р. урядові Ж. Помпіду [27, с. 197]. Варто уточнити, що саме розуміється під проблемою ефективності управління. Зі слів вітчизняних політологів В. Горбатенка та В. Цветкова, дана проблема пов'язана з покращенням матеріального та правового положення особи і правомірністю функціонування органів державної влади [158, с. 151]. Ухвалення неефективних та помилкових рішень мають довготривалі наслідки саме під час становлення демократичного режиму. У свою чергу посткомуністичні країни у процесі трансформації політичної системи також мали проблему неефективного парламентаризму і тому, як слушно наголошує Є. Танчев, нові демократичні конституції країн ЦСЄ закріпили різні варіанти раціоналізованого парламентаризму для підтримки політичної стабільності в умовах демократичного транзиту, а не класичну парламентську систему [228, с. 147-148]. Тобто застосування даної концепції обумовила ситуація, коли в умовах парламентсько-урядової системи, через фрагментарність партійної системи, з'явилася необхідність у додаткових елементах для стабілізації виконавчої влади. Тому президент, обраний на прямих виборах, зайняв впливову позицію у процесі формування уряду та виборі політичного курсу загалом, виступивши посередником між парламентом та урядом.

Зі слів М. Бжезінського та Л. Гарліцкокого, раціоналізований парламентаризм має перешкоджати так званим «негативним більшостям» (у якості приклада автори пишуть про створення парламентських коаліцій виключно для відставки існуючого уряду) та фрагментації парламенту на невеликі групи. На думку зарубіжних дослідників, фундаментальною основою даної концепції є те, що парламент здатен виконувати свої конституційні повноваження у повній мірі лише за умови стабільної та сильної коаліції. Допоки існує така більшість у процесі управління домінує нижня палата і ні президент, ні уряд практично не можуть оспорювати

парламентські рішення. У випадку відсутності відповідної коаліції, повноваження законодавчого органу одразу обмежуються і вже інший державний орган здатен нав'язувати власну волю парламенту [179, с. 40].

У Польщі після прийняття Малої Конституції у 1992 р., а згодом нової конституції у 1997 р. було запроваджено раціоналізований парламентаризм з відповідними компетенціями парламенту, президента та уряду [Див. дет.: 107, с. 53-58]. У свою чергу П. Вінчорек політичну систему Польщі описує як раціоналізовану парламентсько-кабінетну систему [233, с. 14]. В Україні політична система працювала за французькою моделлю влади у період дії конституційної реформи з 2006 р. по 2010 р. Необхідно зауважити, що у даному дослідженні **раціоналізований парламентаризм** визначається як закріплена на конституційному рівні система організації вищих органів державної влади у змішаних республіках, яка дає можливість підвищити ефективність роботи парламенту та стабілізувати діяльність уряду в умовах неструктурованого парламенту або в ситуації «розділеного правління» (коабітації).

У конституціях країн ЦСЄ містяться основні риси раціоналізованого парламентаризму, а саме: відповідальність уряду, процедура інвестури уряду та механізми запобігання спонтанного розпуску законодавчого органу [228, с. 148]. Однак зауважимо, що існує різниця у повноваженнях вищих органів державної влади у згаданих країнах в залежності від положень конституції конкретної країни та рівня розвитку політичної системи в цілому. На специфіці конституційного процесу країн ЦСЄ було зосереджено увагу таких зарубіжних вчених, як: Дж. Елстер, А. Лейпхарт, В. Осятинський, К. Оффе, У. К. Пройсс, В. Садурскі, Б. Д. Сіган, С. Скач, А. Шайо, М. Шугарт та інші. Серед вітчизняних дослідників, які займалися даною проблематикою, слід виділити А. Георгіца, Г. Зеленько, М. Оніщука, М. Савчина, О. Фісуна, В. Шаповала, С. Янішевського та інших.

Варто звернути увагу на той факт, що раціоналізований парламентаризм має наступну визначальну особливість: якщо на президентських та парламентських виборах перемогу отримує одна політична сила, то саме президент стає неформальним лідером виконавчої влади і формує уряд. В іншому випадку складається ситуація, коли найвищі посади в державі займають політичні опоненти, у Франції це називається «**коабітацією**», тоді президент повинен призначити главою уряду лідера парламентської більшості, який визначатиме внутрішню політику. Вперше цей термін використали, коли у 1986-1988 рр. президенту соціалісту Ф. Міттерану довелося працювати з правоцентристським урядом Ж. Ширака. Напівпрезидентські країни з того часу мали досвід коабітації, однак для Польщі вона стала звичним явищем у політичному процесі [183, с. 1], наприклад, у 1997-2001 рр. парламентська більшість була правою, а президент А. Квасневський представляв ліві сили і навіть кілька разів ветовав закони та парламент здолав це вето лише один раз [162, с. 76-77]. Аналізуючи питання коабітації у період роботи Сейму III каденції, Є. Вятр приходять до висновку, що така ситуація наділила президента сильною

позицією в управлінні державою, але у той же час звільнила його від відповідальності за негативні наслідки виконавчих рішень [232, с. 96]. На думку Р. Елгі та Я. Макменамина, коабітація більш характерна для прем'єр-президентської моделі, ніж для президентсько-парламентської і виникає, коли партія президента не має більшості у парламенті. Щодо найбільш сприятливих умов для появи «розділеного правління», то це період після виборів, які відбулися приблизно на середині каденції парламенту чи президента. Зі слів дослідників, коабітація після президентських виборів ймовірна у країні з дуже слабким президентом [183, с. 16]. Зазвичай дана ситуація асоціюється з гострим політичним протистоянням, що пояснюється бажанням певної політичної сили отримати всю повноту влади.

В Україні коабітація виникла від самого початку роботи вищих органів державної влади. Проте після Конституційної реформи 2004 р. за новою конституційною моделлю країна не витримала випробування на зрілість демократії і парламент був розпущений достроково. Тобто протягом каденції В. Ющенка на посаді президента було три періоди коабітації: за прем'єрства Ю. Тимошенко (4 лютого – 8 вересня 2005 р.; 18 грудня 2007 р. – 3 березня 2010 р.) та В. Януковича (4 серпня 2006 р. – 23 жовтня 2007 р.) [101, с. 8]. Для розв'язання цієї проблеми в Україні доцільно проводити парламентські та президентські вибори синхронно і якщо коабітація таки існує, то розмежовувати повноваження прем'єр-міністра та президента таким чином, щоб вся повнота виконавчих повноважень зосереджувалася у руках глави уряду, а президент був гарантом Конституції і відповідав за зовнішню політику. Франція в умовах коабітації використовує саме таку неформальну практику.

До основних аргументів щодо доцільності впровадження раціоналізованого парламентаризму у транзитних суспільствах віднесемо наявність механізмів для забезпечення стабільності уряду, яку у вузькому значенні В. Литвин визначає як «стійкий стан функціонування уряду, що характеризується його здатністю до тривалого існування, збереження визначальних внутрішніх і зовнішніх параметрів» [86, с. 117]. Дослідники М. Тейлор та В. Херманн під стабільністю уряду розуміють тривалість його функціонування у днях [229, с. 30].

Якщо вищий орган виконавчої влади працює короткий термін (така практика притаманна транзитним суспільствам), то немає часу впровадити структурні реформи і отримати результати, тому його діяльність набуває популістських рис, тобто відбувається пошук швидких і легких результатів, набуває поширення явище корупції. Німецький дослідник політичних партій Г.-Й. Феєн вважає, що необхідно як мінімум дві урядові каденції підряд, щоб отримати результати урядових реформ і тому зрілі демократії зазвичай дають вищому органу виконавчої влади другий шанс [156, с. 7]. Однак електорат транзитних суспільств досить нетерплячий і на кожному електоральному циклі швидко змінює свої вподобання («ефект гойдалок»), часто підтримуючи популістські гасла. Враховуючи специфіку виборців, необхідно на законодавчому рівні прописати механізми для захисту позицій уряду в

межах хоча б однієї каденції.

Досліджувати урядову стабільність В. Литвин пропонує шляхом таких методологічних підходів:

1) підхід «структури кабінету», коли вивчають розмір та чисельність партій, які сформували уряд, а також його ідеологічний склад та типи коаліцій у парламенті (слід звернути увагу на наявність чи відсутність домінуючих партій);

2) підхід «законодавчого органу», коли розглядається взаємозв'язок політичної структури парламенту та урядової стабільності;

3) підхід «зовнішніх факторів», коли урядова стабільність залежить від непередбачуваних факторів (політичних чи економічних) [86, с. 118-119].

Зупинимося на такому дієвому механізмі парламентського контролю за урядовою діяльністю як конструктивний вотум недовіри, що є однією з визначальних рис польського варіанту раціоналізованого парламентаризму. Під багатоаспектним поняттям «вотум» у нашому дослідженні, опираючись на визначення Ю. Шемшученка, розуміємо рішення прийняте більшістю голосів представницького органу [19, с. 120]. Вотум недовіри уряду або окремим його членам виноситься при незадовільній оцінці їх роботи і невиконанні відповідних функцій. По суті, така відповідальність перед парламентом є основою парламентаризму.

В. Жебровські вказує, що існують різні ступені складності механізмів винесення вотуму недовіри (характерні для парламентських систем). У країнах, де процедура винесення вотуму недовіри є простою і не потребує кваліфікованої більшості, законодавча і виконавча влади мають тісні взаємовідносини і йдуть у необхідності на компроміс (це викликане тим, що уряд не повинен ставити під загрозу роботу представницького органу протягом своєї каденції). Якщо ж зазначена процедура є складною, то позиція уряду стає сильнішою. На сьогодні існує тенденція у парламентських системах до обмеження права законодавчого органу виносити вотум недовіри. Цьому сприяють наступні чинники. Наявна юридична можливість відкласти розгляд вотуму довіри є не вигідною для парламенту, оскільки надає уряду час на отримання додаткової інформації та обговорення даного питання з окремими депутатами. Як результат, через 7 днів вже може не вистачити голосів для винесення вотуму недовіри [42].

Все частіше свободу представницького органу здійснювати контрольну функцію обмежує застосування **конструктивного вотуму недовіри** (запозичений з німецького конституціоналізму), відповідно до якого відправити уряд у відставку можливо лише з одночасним призначенням нового. Завдання швидко знайти кандидата на посаду прем'єр-міністра є досить складним і тому винесення конструктивного вотуму недовіри розглядають рідко. Зазвичай, право на окреслені процедури має нижня палата і у більшості країн уряд не відповідає перед двома палатами [42].

Щодо права виконавчої влади розпускати парламент, то, як пише В. Жебровські, для цього існують різні юридичні підстави в залежності від системи: в умовах змішано системи (наприклад, у Франції) прем'єр-міністр

передає рішення про розпуск парламенту президенту після винесення його вотуму недовіри нижньою палатою і у цьому випадку все залежить від рішення глави держави; за парламентсько-управлінської системи у виконавчої влади немає простих механізмів розпуску парламенту, а діє наступний механізм: президент погоджується з рішенням парламенту розпустити уряд і представницький орган, здійснивши відповідний контроль, продовжує функціонувати [42].

До однієї із основних рис моделі стримувань і противаг у змішаних республіках Р. Мартинюк відносить і право законодавчої ініціативи уряду, що має у даній ситуації пріоритет. Міністри можуть вимагати заслуховування під час сесійного засідання парламенту, а уряд є активним учасником законодавчого процесу і впливає на порядок проходження законопроектів та процедуру голосування [92, с. 44-46]. Так, Конституція Франції дещо обмежує законодавчу функцію парламенту. Відповідно до ст. 48 першочергово розглядаються законопроекти внесені урядом і законодавчий орган не може розглядати депутатські законопроекти, якщо не розглянуті всі урядові. Практика показує, що французький парламент майже ніколи не встигає розглянути законопроекти депутатів, оскільки завжди є на розгляд урядові. Таким чином в реальності народні обранці позбавлені права законодавчої ініціативи, що суперечить основному призначенню парламенту. Така система може бути виправдана, якщо взяти до уваги, що уряд формується парламентом і відповідальний перед ним [44, с. 160]. Існує також право на відстрочку голосування: президент може відмовитися підписати законопроект, який парламент вже ухвалив, та відправити його на доопрацювання; виконавча влада також може відкласти голосування. Якщо парламент не має можливості змінити дану ситуацію, то позиції виконавчої влади посилюються, а законодавчої навпаки [42].

Важливо зауважити, що функціонуванню раціоналізованого парламентаризму у транзитних суспільствах сприяє оптимально обрана виборча система. Досліджуючи дане питання, Г. Зеленько так характеризує основні типи виборчих систем:

1) за мажоритарної системи виборець знає особу за яку голосує, тому існує перманентний зв'язок між виборцями і певним парламентарем. Однак парламент сформований на мажоритарній основі є політично неоднорідним, що ускладнює прийняття політичних рішень. Така система сприяє формуванню двопартійності лише залишаючись незмінною протягом багатьох електоральних циклів;

2) пропорційна система спричиняє розрив між партіями і виборцями, але забезпечує справедливе представництво відповідно до «пропорційного розподілу голосів». За такої системи уряди переважно коаліційні й їх ефективність залежить від кількості учасників коаліції та їх взаємодії (за поляризованої політичної ситеми коаліція є конфліктною – Польща змінила шістнадцять урядів лише за двадцять років);

3) для уникнення недоліків згаданих систем застосовують змішану виборчу систему та її найпоширеніший варіант – «лінійну змішану систему».

Але найчастіше такий тип є перехідним від мажоритарної до пропорційної системи, спробою стабілізувати роботу уряду та забезпечити рівномірне представництво інтересів електорату [59, с. 63-64].

Проте, розглядаючи переваги і недоліки різних виборчих систем, неможливо дати однозначну відповідь, яка з них краща, адже, як пише Дж. Сарторі «жодна виборча система не є універсальною» [142, с. 73]. Р. Мозер дотримується думки, що для посткомуністичних країн в умовах слабкої інституціоналізації партійної системи мажоритарна виборча система не зменшить кількості політичних партій, тоді як пропорційне представництво з визначеними виборчими бар'єрами краще вирішує дану проблему [212, с. 361]. Погоджуємося з твердженням вченого та додамо, що високий прохідний бар'єр таким чином позитивно впливає на стійкість парламентської більшості та, зокрема, на **ефективну кількість парламентських партій** [195, с. 19-20], під якою розуміємо оптимальну кількість партій, яка дає можливість ефективно працювати парламенту та адекватно представляє інтереси виборців.

Отже, узагальнимо: раціоналізований парламентаризм передбачає, що уряд формується парламентською більшістю; існує конструктивний вотум недовіри (парламент може прийняти резолюцію осуду і відправити уряд у відставку); глава держави може розпустити парламент, якщо останній висловив недовіру чи відмову у довірі уряду; у свою чергу уряд має право ставити питання про довіру парламенту (вотум довіри) та ініціювати питання про розпуск парламенту перед президентом.

Політична практика показує, що визначити оптимальний перелік повноважень вищих органів влади для всіх країн видається неможливим, а на думку італійського політолога Дж. Сарторі, – «найкращим є той політичний устрій, який найкраще працює» [142, с. 128]. Однак конституційні заходи та процедури, які називають раціоналізованим парламентаризмом, в умовах парламентської системи у транзитних країнах з фрагментарною партійною системою сприяють досягненню стабільності уряду та покращують взаємодію останнього з парламентом у процесі прийняття політичних рішень

1.2.1 Методологія дослідження раціоналізованого парламентаризму як принципу організації роботи парламенту має зосереджуватися на вивченні інституційних засад функціонування парламенту, суть яких формулюється моделлю «раціоналізованого парламентаризму». Для отримання достовірних результатів доцільно визначити систему методів, що передбачає поєднання теоретичних та методів збирання емпіричної інформації, оцінювання її достовірності та способів підвищення надійності отримання інформації, проведення дослідження за програмою та планом. Тому дисертаційне дослідження має поєднувати теоретичні та емпіричні рівні пізнання визначеної проблеми, які нерозривно пов'язані між собою та є взаємообумовленими.

У дисертації використовуються теоретичні та емпіричні методи дослідження. Емпіричні зосереджені на збиранні фактичної інформації та її первинному опрацюванні. У роботі емпіричні методи орієнтовані на вивчення політичної дійсності за допомогою статистики і у першу чергу електоральної, що допомагає в аналізі виборчого процесу та політичного складу парламенту. Зауважимо, що методи застосовуються комплексно і носять інтегративний характер.

Методологічну основу роботи визначає специфіка теми дослідження та вже наявні наукові напрацювання, які знаходяться на стику політологічної, правової, а також соціологічної галузей знань. У дисертації актуальним є використання як загальнонаукових методів, так і методів та підходів політичної науки, соціології та права. При дослідженні раціоналізованого парламентаризму орієнтуємося на наступних принципах політологічного пізнання: науковості, всебічності та плюралізму, систематичності та послідовності, об'єктивності.

У ході роботи над матеріалом спираємося на комплекс якісних методів дослідження політичної науки, які не концентрують увагу на статистичних показниках, а ґрунтуються на поясненнях, розумінні та інтерпретації досліджуваних показників і відповідно являються джерелом формування гіпотез і нових ідей, а саме показники політичного структурування парламенту Республіки Польща, якісні зміни у партійній та виборчій системах.

Основною емпіричною базою дослідження є нормативно-правові акти у галузі конституційного права, звіти експертів аналітичних центрів, публікації у фахових виданнях дослідників та політиків, відповідні наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених, а також статистичні дані з офіційних електронних ресурсів державних органів влади Республіки Польща та України. Неформалізований аналіз посткомуністичних конституцій ґрунтується на аналізі, синтезі, а також порівнянні та оцінюванні основних положень стосовно моделі організації влади. Ця методологія застосовується і до вивчення публікацій посадових осіб та науковців, які були учасниками політичних процесів у період демократичних перетворень, переважно це стосується представників Республіки Польща. Аналіз документів надає інформацію про минулі події, дає можливість виявити тенденції, динаміку їх змін та розвитку.

У межах порівняльного методу використовується ситуаційний аналіз, тобто case-study із застосуванням переважно вертикального (інституціонального) аналізу: з політичної системи виокремлюються політичні інститути, а саме: уряд, президент, парламент і політичні партії, які розглядаються окремо, а потім здійснюється аналіз їх взаємодії. Case-study зазвичай має три етапи: розроблення сценарію ситуації, отримання у вербальній та текстовій формі значного обсягу різних думок, робота над підсумковим документом.

Для вивчення комунікативно значущих матеріалів та поведінки, систематичного числового опрацювання, оцінювання та інтерпретації форми

і змісту джерел інформації у дослідженні застосовується метод контент-аналізу. Зокрема, у роботі кількісний контент-аналіз сприяє опрацюванню значної кількості законів та їх систематизації відповідно до заданих критеріїв, а методика його використання реалізується у наступних етапах: формулювання проблеми, визначення повідомлень, що необхідно вивчити, вибір одиниці аналізу та підрахунки. Так, предметом аналізу є кількісні показники прийнятих законів та внесених на розгляд законопроектів польського парламенту I-VI каденції, а у іншому випадку аналізується кількість ратифікаційних та бюджетних законів від їх загальної кількості. Результат є підставою для висновків щодо ефективності законодавчої роботи парламенту в залежності від його політичної структури. Також метод контент-аналізу використовується і у роботі над статистичними даними законодавчої діяльності Верховної Ради України VI скликання, коли від загальної кількості прийнятих законів відмежовуються бюджетні та ратифікаційні.

Дослідженню політичних подій, які вплинули на формування системи парламентаризму сприяє метод аналізу подієвих даних або ж івент-аналіз. У роботі ми надаємо перевагу цільовому івент-аналізу, тобто спочатку визначаємо певні елементи досліджуваного процесу, які мають найбільше значення для дослідження.

У роботі також застосовуються різні методи політичної науки. Завдяки системному аналізу політичні, державні та соціальні явища розглядаються як сукупність структурних елементів, які взаємодіють між собою, за аналогією аналізується й система раціоналізованого парламентаризму. Розкриттю спільних та відмінних рис політичних систем та їх елементів у посткомуністичних країнах сприяє порівняльний метод. У ході аналізу інституційної трансформації посткомуністичних країн та вивчення політико-правових явищ у процесі їх розвитку видається доцільним використання еволюційно-історичного методу, націленого на розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкту у хронологічній послідовності. З метою вивчення таких політичних інститутів як держава, партії, президент тощо у роботі використовується інституціональний метод. Сприяє розумінню поведінки політичних акторів під час прийняття загальнонаціональних політичних рішень біхевіористичний метод, який зосереджує увагу на домінуючій ролі поведінкових характеристик залежно від зовнішніх факторів і навпаки. Для дослідження виконання парламентом своїх функцій та оцінки його ефективності використовується функціональний метод. Розглянути структуру політичної системи та її елементи та вивчити поведінку суб'єкта відповідно до його місця і ролі у державно-політичних структурах дозволяє структурний метод.

У дисертаційному дослідженні приділяється увага і соціологічним методам аналізу інформації (статистичні групування, шкалування), які включають процедуру опрацювання інформації, потім її узагальнення і наприкінці здійснюється інтерпретація даних. Статистична інформація, яка ілюструє динаміку голосування по законопроектах про бюджет депутатами

нижньої палати подається у формі діаграм.

Для аналізу відповідного законодавства посткомуністичних країн серед методів теорії держави і права у роботі використовується формально-догматичний, а порівняльно-правовий метод дозволяє співставити юридичні поняття, явища та процеси даних країн у період демократичних перетворень. Дослідження спирається на загальнонаукові методи, серед яких діалектичні, гносеологічні та логічні методи, що використовують не лише в науковому пізнанні, а також і у практичному: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, моделювання та аналогія. Завдяки зазначеним методам здійснюється аналіз трансформації політичних інститутів у транзитних країнах та нових конституційних моделей організації влади.

Завдяки окресленому методологічному плюралізму забезпечується єдність політологічного, гносеологічного та соціально-філософського аналізу ефективності та функціональності системи раціоналізованого парламентаризму, відкривається можливість вивчення праць вітчизняних та зарубіжних дослідників з різних галузей знань дотичних до предмету даної роботи.

Висновки до першого розділу

Внаслідок краху комуністичної системи розпочалися демократичні перетворення на інституційному рівні. Як правило, дослідження даних процесів здійснювалось у рамках транзитологічної методології, проте наукові напрацювання транзитологів сьогодні зазнають суттєвого перегляду. Адже не всі країни успішно пройшли визначені стадії демократичного транзиту, а навіть навпаки – з'явилися різні варіації авторитарного режиму. Тому на перший план вийшла концепція трансформації. Початком же трансформації політичних систем стала відміна монополії комуністичної партії на владу, зміна адміністративних методів управління та пошук дієвої форми правління.

Так, для посткомуністичних країн найбільш оптимальним став вибір парламентських та змішаних республік, до основних причин якого слід віднести проблему фрагментарності партійних систем, несформованість громадянського суспільства та відсутність сталих традицій демократії. Особливий інтерес у межах даного дослідження викликає напівпрезидентська форма правління П'ятої республіки Франції, яка передбачає широкі виконавчі повноваження президента (головує на засіданнях уряду, не несе відповідальності перед парламентом, володіє сферою повноважень, де не потребує схвалення своїх рішень парламентом та урядом), парламентський контроль за роботою уряду та розширене кола учасників управлінського процесу.

Важливим аспектом у вивченні інституційних трансформацій перехідних суспільств є проблема невідповідності правової та політичної інституціоналізації, яка негативно вплинула на результативність функціонування законодавчої та виконавчої гілок влади. Тобто закріплення

лише правових рамок діяльності нових демократичних інститутів недостатньо для ефективного управлінського процесу. Щодо інституціоналізації парламентів посткомуністичних країн, то даний процес відбувся досить швидко і на сьогодні вже завершився, а становлення багатопартійності більшість дослідників відмічають через два-три електоральні цикли.

Для вирішення проблеми конфліктності та неефективної комунікації між законодавчою і виконавчою гілками влади в умовах демократичних перетворень в посткомуністичних конституціях з певними відмінностями було закріплено раціоналізований парламентаризм за зразком Конституції Франції 1958 р. Аналіз поняття якого дозволяє визначити дану концепцію як закріплену на конституційному рівні систему організації вищих органів державної влади у змішаних республіках, яка дає можливість підвищити ефективність роботи парламенту та стабілізувати діяльність уряду в умовах неструктурованого парламенту або в ситуації «розділеного правління» (коабітації). До основних складових раціоналізованого парламентаризму відносять: коаліційний уряд, конструктивний вотум недовіри, право президента розпустити парламент, якщо останній висловив недовіру чи відмову у довірі уряду, право уряду ініціювати розпуск парламенту. Раціоналізації парламентаризму сприяє пропорційна виборча система з високим прохідним бар'єром шляхом зменшення кількості партій у парламенті.

Проте практична діяльність завжди вносить корективи, тому прописати всі механізми взаємодії парламенту, президента та уряду практично неможливо. Так, в умовах раціоналізованого парламентаризму існує «розділене правління» (коабітація) – ситуація, коли лідер парламентської більшості та глава держави представляють різні політичні сили. У такому випадку рішенням можливої політичної кризи є неформальне розмежування повноважень прем'єр-міністра та президента: глава уряду отримує повноту виконавчих повноважень, а глава держави проводить зовнішню політику країни. Натомість у Польщі коабітація у досліджуваний період виникала досить часто і спричиняла ряд політичних конфліктів, водночас надаючи можливість представникам державної влади навчитися досягати компромісу.

РОЗДІЛ 2

РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ У СИСТЕМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ: ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Розділ містить аналіз особливостей посткомуністичного конституціоналізму з детальним висвітленням проблеми розподілу владних повноважень між новими демократичними інститутами під час конституцієтворення та системи стримувань і противаг як основи взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади на прикладі положень Основного Закону Республіки Польща. Зокрема, вивчено особливості переходу від номінального до реального конституціоналізму та пов'язані з цим труднощі у підготовці посткомуністичних конституцій, які в кінцевому результаті закріпили принцип розподілу влади та забезпечили правове регулювання діяльності вищих органів державної влади.

Разом з тим виявлено, що найбільш активно парламент та уряд взаємодіють під час законодавчого процесу та формування кабінету, тому аналіз системи стримувань і противаг здійснено головним чином у межах законодавчої, установчої та контрольної функцій представницького органу. На основі конституційних положень визначено ключові складові польського варіанту раціоналізованого парламентаризму.

2.1 Сфери компетенції вищих органів державної влади: визначальні характеристики і суперечності процесу

Центром правових систем посткомуністичних країн стали нові демократичні конституції, які закріплювали принцип народовладдя, розподілу влади та верховенство права і закону. У більшості конституцій соціалістичної системи домінували комуністичні цінності, які, звісно, не відображали основні засади ліберальної демократії і безперечно вже не відповідали потребам суспільства. Як відомо, якщо конституція не відображає політичної культури певного суспільства, то цілком зрозуміло, що або культура, або конституція мають змінитися. Оскільки зміна культури займає тривалий проміжок часу і вимагає зміни поколінь, тому більш реалістичною є зміна Основного Закону [191, с. 237-238].

Процес конституцієтворення у даних країнах часто супроводжувався глибокими політичними кризами та протистояннями між владою та демократичною опозицією і головним чином через розподіл сфер компетенцій між новими демократичними інститутами. Передбачалось, що головна мета публічної влади, за Л. Дюгі, – дотримання права, а її представники підкоряються праву і зв'язані ним [40, с. 58]. Американський вчений Б. Д. Сіган вважає прийняття конституції – ознакою демократичного розвитку суспільства й однією з найважливіших політичних подій кожної

країни, коли народ передає свої права іншому органу, який згодом здійснюватиме над ним контроль [143, с. 13]. Основним завданням конституцій посткомуністичних країн стало закріплення змін політичних та соціальних систем шляхом утвердження нових конституційних політико-правових моделей.

Як правило, пише угорський дослідник А. Шайо, визначні конституції створюються, щоб завершити соціальну революцію та заборонити подальші суспільно-політичні зміни (при цьому особливе місце займають важливі для переможців положення), попередити появу нової революції і відновити дореволюційний суспільний лад [163, с. 25].

А. Георгіца зауважує, що наявність конституції не завжди означає й наявність конституціоналізму і навпаки. Поняття конституціоналізм увійшло в науковий обіг на початку ХХ ст., відбиваючи духовний напрям часу. Однак і сьогодні в юридичній науці немає однозначного визначення згаданого поняття та єдиної концепції конституціоналізму, тому дослідження різних моделей конституціоналізму є особливо актуальними. Специфіка полягає у тому, що конституціоналізм, на думку численних авторів від Ш. Л. Монтеск'є до Ал. де Токвілля, має функціональні елементи, які виходять за рамки права, а саме: дух народу, нації та справедливості [28, с. 5-6].

Український дослідник В. Шаповал визначає **конституціоналізм** як «доктринальне поняття, вживане як в юридичній науці, так і в суспільних науках у цілому» [19, с. 386]. В. Виноградов пропонує розглядати дане поняття у трьох аспектах: 1) як політико-правову теорію, що базується на необхідності встановлення конституційного устрою; 2) як формально зафіксовані у найважливіших конституційно-правових актах конституційно-правові принципи, норми, а також політичні установи; 3) дослідник вважає доцільним вивчати конституціоналізм як стан суспільних відносин, які досягаються лише у випадку дотримання конституційних приписів, тобто мова йде про практичне втілення ідей демократичної конституційної держави. В. Виноградов дотримується думки, що конституціоналізм як повноцінне політико-правове явище функціонує лише за наявності всіх перерахованих компонентів [20, с. 4]. Більш того, А. Шайо наголошує, що **конституціоналізм** – це «відображення досвіду безуспішного і деспотичного правління, а не набір рецептів» [163, с. 23].

На думку А. Георгіци, **конституціоналізм** слід трактувати «як зв'язаність державної влади правом, а конституція є формою основоположного узаконення правового характеру організації та функціонування влади в її відносинах із суб'єктами громадянського суспільства» [28, с. 9]. У свою чергу А. Шайо пише, що «конституціоналізм – це обмеження державної влади в інтересах громадського спокою» [163, с. 20]. Дослідник вказує на те, що таке визначення є досить нечітким, але тому й зручним, оскільки все консервативне уникає чітко визначеної дефініції.

М. Савчин виділяє доктринальні та компаративні типи конституціоналізму. До першої групи належить ліберальний, ліберально-демократичний, соціальний, традиційний та перехідний конституціоналізм.

До другої групи – американський, вестмінстерський, французький, німецький, ісламський, латиноамериканський, далекосхідний і перехідний конституціоналізм. У постсоціалістичних країнах конституціоналізм соціал-демократичний, а країни пострадянського простору займають проміжне місце між соціал-демократичним та традиційним [140, с. 30].

Посткомуністичні країни тяжіють до романо-германської правової системи, як пише А. Георгіца, тобто в них діє євроконтинентальна модель конституціоналізму, за якої державі надається ключова роль у гарантуванні прав і свобод людини та громадянина. Через слабкість громадянського суспільства особа звертається до держави за захистом своїх прав та інтересів. Виділяють *академічну* (євроконтинентальну) традицію дослідження конституціоналізму, яка розглядає дане поняття як політико-філософський принцип та *прагматичну* (англо-американську) традицію, за якою конституціоналізм – засіб забезпечення індивідуальної свободи. Основним завданням для обох традицій є пошук ефективної моделі взаємодії особи і влади, держави та суспільства [28, с. 6-23].

Слід наголосити, що саме положення писаної конституції, які обмежують владу, сприяють конституціоналізму. Іншими словами, писаний Основний Закон – це юридичний документ, на який можна посилалися у судово-правовій практиці, до того ж до такої конституції складніше вносити зміни [163, с. 25]. Зі слів А. Медушевського, британські автори традиційно підкреслюють ряд недоліків кодифікованих конституцій, а саме: ніяка писана конституція не містить вичерпні норми для роботи уряду; вибори та законодавчий процес зазвичай регламентуються не текстом конституції, а звичайними статутами, прийнятими у встановлених конституцією рамках. До таких статутів зміни вносяться шляхом досить простої процедури, а ось поправки до конституції вимагають більш складного процесу: спеціальна більшість у парламенті чи схвалення на референдумі. Відсутність писаної конституції змушує уряд більше спиратися на політичні та демократичні принципи і робить його менш залежним від правових та конституційних норм. У таких умовах уряд має працювати більш прозоро та відкрито, навіть незважаючи на досить широкі можливості дій через відсутність їх чітко визначеної правової регламентації [94, с. 47-49].

А. Шайо зазначає, що сучасна конституція «це своєрідний елітний продукт у привабливій демократичній упаковці» [163, с. 31], тобто створюється вона волею меншості, яка керується народним суверенітетом. Та якщо конституція направлена проти волі народу, то останній має можливість попередити її прийняття або внесення небажаних поправок. У вузькому значенні поняття конституція А. Медушевський інтерпретує як «документ, що має спеціальну правову обов'язковість, який встановлює рамки й головні функції органів управління в державі й проголошує принципи відповідно до яких ці органи мають діяти» [94, с. 46]. Дослідник також пише, що виділяють такі різновиди конституцій: пов'язані з посиленням самоуправління (Британські колонії до незалежності), набуттям незалежності (США), відновленням держав (Німеччина 1990 р.), прийняттям конституцій після

колапсу (Франція) 1958 р. Відповідно до даної класифікації основні закони країн ЦСЄ відносяться до останньої групи.

Б. Д. Сіган відмічає істотну різницю між конституціями комуністичних країн та західних демократій з частковим чи повним розподілом влад. У конституціях першої групи країн були досить детально прописані повноваження влади і права людей та, незважаючи на ряд статей щодо захисту приватної власності, свободи слова, преси та інших свобод, на практиці всі згадані положення були умовними, а судова влада не мала права здійснити перевірку у разі їх порушення. Конституція у комуністичному уявленні мала створити модель суспільства майбутнього, а основне завдання влади – втілити прописане у життя. За цими конституціями верховною владою була законодавча, а єдиною партією – комуністична, тому для західної демократії права особи у таких умовах практично не дотримувалися [143, с. 35]. Слід зазначити, що у перших соціалістичних конституціях не йшла мова про комуністичну партію, але вже в наступних проголошувалась її керівна роль й інститути державної влади всіх рівнів контролювались відповідним партійним органом. Конституціоналізм обмежувався і за рахунок підконтрольності всіх інститутів громадянського суспільства партії, державної та комунальної власності на засоби виробництва та ідеологізації держави та права [94, с. 228-229]. За комунізму конституції не відігравали важливої ролі і не передбачалося, що вони обмежуватимуть владу правлячої еліти, хоча формально й існували у досліджуваних країнах [185, с. 63]. Додамо, що конституція не передбачає яким стане майбутнє, як пише А. Шайо, а відображає попередній лад й існуючі в ньому страхи та визначає як слід користуватися владою на основі отриманого досвіду (у 1958 р. Ш. де Голль під час прийняття французької конституції намався уникнути парламентської кризи IV Республіки) [163, с. 12-13].

Загальною рисою соціалістичних конституцій був їх номінальний характер, вони реально не діяли. Хоча певну еволюцію т.з. «номінального конституціоналізму» у Східній Європі і можливо відстежити: це рух до більшого реалізму і визнанні провідної ролі комуністичної партії (конституції Чехословаччини, Угорщини, Польщі та ін.). Цей процес А. Медушевський визначає як «повзучий конституціоналізм», який розпочався після кризи легітимності радянської системи у 1968 р. На початку 1970-х рр. з'явилися перші рекомендації по внесенню конституційних положень про керівну роль комуністичної партії [94, с. 228-229]. Заперечувався принцип поділу влади, всю повноту якої здійснював трудовий народ через представницькі органи – ради (об'єднували виконавчу і законодавчу гілки влади). Як наслідок, в кінці існування комуністичної системи лідер партії вже очолював державу, а державний та партійний апарати фактично об'єднувались [Див. дет.: 109, с. 68-71].

В залежності від трансформації інституту конституціоналізму після розпаду СРСР М. Савчин виділяє чотири групи країн:

1) Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія – сателіти Радянського Союзу, які досить швидко змогли відновити власні традиції

демократії і провести реформування конституційних систем відповідно до засад класичного конституціоналізму;

2) більшість балканських країн – закладені міжетнічні конфлікти на рубежі XIX-XX ст. та діяльність комуністичних урядів (хоча й до прорадянських урядів правління було авторитарне, а не демократичне) ускладнили формування класичного конституціоналізму і тому зараз конституційні системи країн мають незавершений характер з проявами корупції у владних інститутах;

3) країни Балтії – після виходу зі складу Радянського Союзу активно почали відновлювати власну державність на позиціях класичного конституціоналізму, акцент робився на захисті прав і свобод людини;

4) Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Молдова, Росія, а також Грузія та Україна – країни тяжіють до авторитарної традиції. Перешкоджають переходу конституційних систем до класичного конституціоналізму збережені традиції авторитарного правління. В Україні залишається невирішеною проблема корупції та дійсно незалежного та неупередженого суду [140, с. 44-45].

На думку А. Шайо конституції посткомуністичних країн не стали радикально контрреволюційними – утримувались від повернення до докомуністичних структур, хоча й заперечували комуністичний лад. Однак більшість згаданих конституцій, виражаючи бажання населення, проголосили нові національні держави [163, с. 26]. Вони також закріплювали форму правління та регламентували повноваження структур виконавчої влади. Країни регіону різною мірою перейняли досвід тлумачення конституції СРСР: норми Основного Закону інтерпретували відповідно до змісту марксистсько-ленінської доктрини держави та права. Зі слів І. Сліденка, завдяки впливу країн Західної Європи такий досвід лише загальмував розвиток системи тлумачення конституції в Угорщині, Польщі та Чехословаччині, а не докорінно змінив її [145, с. 86-87].

Показово, що у країнах ЦСЄ форма переходу до демократії обумовила характер конституціоналізму. Зокрема, А. Медушевський виокремлює три концепції проблеми прийняття конституцій у ЦСЄ (на цей процес впливали суперечності щодо ролі держави у соціальних перетвореннях):

- перша концепція базується на максимальному обмеженні ролі держави: швидке схвалення жорсткої конституції, яка затверджує парламентську форму правління та обмежує повноваження виконавчої влади;
- за другою концепцією зберігається керівна роль держави у перехідний період: конституція гарантує захист та дотримання прав особистості, але виконавча гілка влади має значні повноваження в умовах парламентської або президентсько-парламентської форми правління. Процедура ж внесення змін та доповнень до тексту конституції дозволяє враховувати зміни у співвідношенні гілок влади та рівень державного втручання в економіку;
- відповідно до третьої концепції для нових демократій слід прийняти конституції, які б регламентували помірний авторитаризм з сильною президентською владою [94, с. 266].

Необхідно наголосити на тому, що специфічні умови прийняття конституцій у країнах ЦСЄ невідомі світовій конституційній практиці: мова йде про наявність номінального конституціоналізму, який слід було об'єктивно оцінити, зміст правових ідей деідеологізувався, питання зміни форм власності та ін. [94, с. 272]. Під час підготовки тексту конституцій Вишеградської Європи законодавець звертався перш за все до конституцій Німеччини, Австрії та Франції, безумовно спираючись на традиції та досвід власної країни [162, с. 74]. Підтверджують зазначене твердження і Д. М. Олсон та Ф. Нортон, наголошуючи, що на творців конституцій найбільший вплив має іноземний досвід та вітчизняна політична культура та практика. До того ж західні демократії прагнули поділитися своїми здобутками та досвідом з новими демократіями, як відомо, з цією метою навіть створювались різноманітні фонди [217, с. 16].

В цілому, конституціоналізм посткомуністичних країн, як зазначає Г. Зеленько, має загальну логіку: «децентралізація влади та роздержавлення громадської сфери» [55, с. 124]. Щодо положень нових конституцій, то дослідниця відмічає їх деталізацію (Основні Закони України та Словаччини об'ємніші ніж у Польщі, Угорщині та Чехії), оскільки законодавець прагнув створити дієві механізми дотримання згаданих положень та запобігти авторитарному режимові. Загалом, саме закони мали стати стримуючою силою для попередження узурпації влади, оскільки інститути громадянського суспільства в посткомуністичних країнах на початку 90-х років не виконували свої функції.

Прийняття демократичних конституцій у посткомуністичних країнах свідчило про перехід від номінального до реального конституціоналізму (за А. Медушевським). ЦСЄ продемонструвала договірну модель переходу та модель розриву. За договірної моделі завдяки існуванню демократичних традицій відбулось щось на зразок діалогу між державою та суспільством (відомі «круглі столи») [94, с. 272-273]. Від консенсусу серед політичних сил під час конституційного процесу залежало чи стане нова конституція легітимною та наскільки сприятиме демократичному транзиту. Так, в Угорщині та Польщі у 1989 р. вільні вибори відбулися внаслідок досягнутого компромісу між комуністами і опозицією, а конституції містять положення, які регулюють випадки, визначені двома сторонами як небезпечні. Перш за все було внесено поправки про усунення положення про керівну роль комуністичної партії (на цей крок комуністи пішли внаслідок революційних подій для збереження хоча б часткової влади), а у деяких конституціях навіть заборонено одній партії мати всю державну владу [163, с. 14].

Варто відмітити думку В. Осятинського, який вважає, що процес прийняття конституції особливо складний у демократичному суспільстві, де навіть існують інститути влади, які здатні цілком законним способом протидіяти процесу зміни організації влади, оскільки це може обмежити їх власні повноваження. У цьому контексті видається простішим прийняти Основний Закон у період становлення нової держави, коли існує нагальна потреба отримати законодавчу опору. Так сталося після розпаду Чехо-С

ловаччини, коли дві незалежні держави досить швидко прийняли власні конституції. Дослідник припускає, що Основний Закон можна прийняти і на революційній хвилі лише за умови наявності такого проекту, бо цей момент є дуже швидкоплинним. Так, представники польської «Солідарності» не мали згаданого проекту, оскільки у той час ніхто навіть не припускав такого швидкого діючого режиму. До того ж інститути колишньої системи виявились досить стійкими і перешкождали глибоким системним змінам [114, с. 52-53].

Г. Зеленько виділяє три напрямки конституційного процесу в Україні та Польщі: 1) внесення змін і доповнень до соціалістичних конституцій (зміни вносяться шляхом перегляду тексту, скасування певних статей та внесення доповнень до існуючого тексту); 2) прийняття окремих законів у галузі конституційного законодавства; 3) розробка проектів нових конституцій. Запізніле прийняття Конституцій Польщі та України, на думку Г. Зеленько, з одного боку негативно впливало на стабільність політичного процесу в країнах, але з іншого – це дало змогу на практиці з'ясувати, яка владна модель їм потрібна [54, с. 76]. І як виявилось, Польща краще виконала завдання пошуку оптимальної конституційної політико-правової моделі. Відмітимо також, що прописати всі свободи у конституції наперед неможливо і політичний розвиток завжди вноситиме корективи, хоча й без сумніву часта зміна Основного Закону є явищем негативним і завжди викликає критику.

Слід зауважити, що сучасний польський конституціоналізм мав позитивні передумови для свого розвитку навідміну від українського. Так, Польща була першою європейською державою, яка прийняла писану конституцію – це т.з. «Урядовий Закон від 3 травня 1791 р.», що встановлював принцип суверенітету народу та розподіл влади [Див. дет.: 106, с. 703-708]. І вже у 1918 р., отримавши незалежність, Республіка Польща прийняла спочатку Малу Конституцію 1919 р., а згодом Березневу Конституцію 1921 р. – цілком демократичний Основний Закон, що закріплював принцип суверенітету народу.

Після Другої світової війни в Польщі формально продовжували діяти основні принципи Березневої Конституції 1921 р. Демократичні принципи згаданого Основного Закону стали частиною Малої Конституції 1947 р. Проте згодом соціалістична система внесла свої корективи у розвиток інституту конституціоналізму країни і 22 липня 1952 р. було прийнято Основний Закон Польської Народної Республіки за зразком Конституції СРСР 1936 р. [Див. дет.: 106, с. 703-708]. Авторитарні риси в організації державної влади були посилені в новій редакції польської конституції у 1976 р., а серйозні зміни демократичного характеру внесені до неї вже у квітні 1989 р. після проведення «круглого столу». Зауважимо, що було відновлено верхню палату парламенту (Сенат) та створено інститут президентства. Водночас проведені у квітні й грудні 1989 р. конституційні реформи заклали основу для подальшої трансформації вищих органів влади і стали першими та найбільш суттєвими змінами положень Конституції 1952 р.

Отже, суспільне життя Польщі 1990-х рр. характеризувалося жорстким протистоянням політичних сил і це завадило прийняти конституцію після скасування монополії комуністичної влади й у якості тимчасового рішення 17 жовтня 1992 р. ухвалили Малу Конституцію, яка визначала взаємовідносини між законодавчою та виконавчою гілками влади.

Однак робота над текстом Основного Закону продовжувалась і Конституційний Закон «Про порядок розробки та схвалення Конституції Республіки Польща» від 23 квітня 1992 р. визначав процедуру підготовки та прийняття конституції. Відповідно до зазначеного закону конституцію схвалювали Сейм та Сенат, що разом утворювали Народні Збори, право законодавчої ініціативи мали Президент Республіки Польща та Конституційна Комісія Народних Зборів у складі 56 членів (46 депутатів Сейму та 10 сенаторів). Для схвалення проекту конституції Народними Зборами необхідно було два читання, третє передбачалось для змін та доповнень Президента Республіки Польща. Відповідно до положень Конституційного Закону Основний Закон схвалювався у третьому читанні на Народних Зборах 2/3 голосів присутніх. Глава держави протягом 14 днів після схвалення конституції мав призначити конституційний референдум [130, с. 149]. Нині діюча Конституція Республіки Польща була прийнята 2 квітня 1997 р., а 17 жовтня 1997 р. набула чинності, однак 25 травня того ж року спочатку була затверджена на референдумі: 53,5% виборців підтримали Основний Закон, явка склала 43% громадян [12, с. 209-210]. Основний Закон Республіки Польща у своїй структурі має преамбулу та 13 розділів, серед яких «Сейм і Сенат», «Президент Республіки Польща», «Рада Міністрів і урядова адміністрація». Відповідно до ст. 10 Конституції державна влада ділиться на законодавчу, виконавчу і судову. У ч. 2 даної статті закріплено, що законодавча влада належить Сейму і Сенату, виконавча влада – Президенту та Раді Міністрів, судова влада здійснюється судами і трибуналами [201, с. 8]. Додамо, що роботу над текстом польської Конституції ускладнювали непрості відносини між опозицією та комуністами, яких преставники демократичного табору із задоволенням публічно критикували та викривали, а після цього всі мали разом брати участь в дискусіях на пленарних засіданнях та обговорювати подальший напрямок розвитку країни.

Щодо сфери законодавчої влади, то нова польська конституція обмежила роль верхньої палати – Сенату, яка з 1989 р. по 1997 р. мала досить широкі повноваження, що негативно впливало на процес формування більшості у парламенті та відповідно уряду. В Основному Законі Польщі у ст. 95 зазначено, що законодавча влада здійснюється Сеймом та Сенатом, однак відповідно до ст. 121 Сейм має право абсолютною більшістю голосів у присутності не менше ніж половини визначеної законом кількості депутатів відхилити поправку Сенату до прийнятого нижньою палатою закону та подолати вето верхньої палати. Відповідно до ст. 120 Конституції Польщі закони і постанови приймаються Сеймом більшістю голосів від присутніх за умови, що на засіданні присутні не менше половини від конституційного

складу парламенту, якщо Конституцією не передбачено інше [201].

Враховуючи вирішальну роль нижньої палати парламенту Польщі (Сейму) у законодавчому процесі, надалі розглядатимемо саме її діяльність. Тим паче, як відмічає А. Боднар, у Польщі вже неодноразово обговорювалося питання щодо скасування верхньої палати парламенту, яку часом називають палатою-тугодума чи філософа [8, с. 31].

Після прийняття нових конституцій посткомуністичними країнами, які за своїм характером були телеологічними, з часом актуалізувалася проблема дисонансу між проголошеними конституційними нормами та їх практичною імплементацією. Цей дисонанс, за А. Медушевським, спричинив появу такого явища, як «декларована декомунізація – відновлення позицій попередньої номенклатури у структурі влади» [94, с. 273]. Колишня номенклатура прагнула утриматись при владі та зберегти свої позиції у парламенті, тому пріоритет у нових конституціях надавався парламентській формі правління з сильним імунітетом народних обранців. У Польщі, навпаки, інститут президентства, який початково запроваджувався під лідера ПОРП В. Ярузельського (який зрештою програв перші президентські вибори Л. Валенсі), був домінуючим у системі органів державної влади. У цьому ж контексті аналітики відмічають і відсутність дієвих механізмів боротьби з корупцією. Як відомо, не відбулось ротації представників влади та збереглися старі структури, тому у суспільстві виникла соціальна апатія до конституційних норм [Див. дет.: 106, с. 703-708].

Однак нова демократична конституція країни, як слушно відмічає П. Вінчорек, досить широко окреслює обов'язки глави держави, зокрема, у ст. 126 зазначено, що «Президент Республіки Польща є верховним представником Республіки Польща і гарантом неприривності державної влади» [201, с. 37]. Для виконання своїх функцій він використовує численні конституційні та законні компетенції. Деякі рішення глава держави реалізує навіть без згоди прем'єр-міністра (мова йде про контрасигнатуру). Важливо наголосити, що президент не несе відповідальності за свою діяльність перед парламентом, але за порушення конституції та законів, а також за вчинення кримінального злочину відповідає перед Державним трибуналом. Та у політичній практиці країни подібних ситуацій допоки не виникало [233, с. 15-16].

Проте розподіл сфер компетенцій вищих органів державної влади на конституційному рівні викликав відверто негативне ставлення з боку частини політичної еліти і, зокрема, партії «Право і справедливість», яка не приховувала бажання внести поправки до Основного Закону. В. Садурскі пише, що загалом факт рекомендації змінити певні положення конституції не варто вважати чимось неправильним, оскільки це може мати і позитивну сторону, якщо активізує громадські дискусії по конституційним питанням. Так, у 2005 р. партія влади запропонувала розширити повноваження президента і виключити його з розподілу влад (*trias politica*) та наділити главу держави правом видавати укази рівноцінні за юридичною силою парламентським актам, при цьому Сейм не має можливості вносити до них

поправки. Таке ставлення до конституційних положень дає змогу характеризувати роботу парламентської більшості 2005-2007 рр. за принципом, як влучно відмітив В. Садурскі, «переможець отримує все» [220, с. 16-30]. Тобто склалася ситуація, коли учасники коаліції розділяли погляди щодо розширення повноважень президента та обмеження конституційних прав і свобод.

Проте слід звернути увагу на те, що Основний Закон Польщі 1997 р. обмежував повноваження президента, який відповідно до положень Малої Конституції 1992 р. мав «президентські відомства» (Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Управління охорони держави). Після прийняття нової Конституції глава держави втрачав можливість контролювати зазначені відомства, а позиція уряду посилювалась і Рада Міністрів стала головним інститутом виконавчої влади [161, с. 157-158]. Крім того, зі слів П. Вінчорека, прем'єр-міністр отримав впливову позицію по відношенню до уряду, оскільки за ним закріплювалось право вирішувати питання щодо його складу та численних призначень у сфері державного управління, а також стосовно фундаментальних засад державної політики. Але варто уточнити, що діяльність очільника виконавчої влади визначається перш за все конфігурацією політичних сил у парламенті, які підтримують його кабінет [233, с. 15].

На уряд, підконтрольний та підзвітний парламенту, покладалося завдання відпрацьовувати шляхи і способи виконання законів та інших законодавчих актів, тобто здійснювати поточне управління та розпорядчу діяльність. До основних функцій уряду О. Скакун відносить: виконавську (виконання нормативних приписів прийнятих парламентом правових актів) та розпорядчу (уряд здійснює управління, видаючи підзаконні акти та виконуючи відповідні організаційні дії) [144, с. 141-142].

Зазначимо, що виконавча влада регіону протягом окресленого періоду зазнала ряду змін – було проведено реформи державного апарату. Кожна країна мала свою власну специфіку зазначених заходів, але якщо узагальнити, то схема реформ наступна:

- 1) відродження місцевого самоврядування, коли частина функцій центральної влади перейшла на місця;
- 2) реформування адміністративного поділу країни для більш ефективного управління відповідно до системи регіонального поділу NUTS, яка діє в ЄС;
- 3) реформування центрального рівня виконавчої влади, переглянуто її функції та частину передано на нижчі рівні, здійснено оптимізацію кількості міністерств та чисельності державного апарату;
- 4) ухвалення нового законодавства про державну службу, яке стосувалося й її аполітичної позиції;
- 5) створення відповідального за євроінтеграцію органа, що мав сприяти поєднанню процесів реформування державного управління та євроінтеграції [159, с. 109]. Загалом проведені реформи оцінили досить песимістично.

В Україні конституційний процес був наступним: наприкінці 1980-х рр. до Конституції УРСР 1978 р. внесено зміни щодо скасування ст. 6 Конституції, яка стосувалася монополії на владу з боку комуністичної партії, а вже 16 липня 1990 р. парламент прийняв Декларацію про державний суверенітет України. Конституційний процес у державі розпочався зі створення Конституційної комісії у жовтні 1990 р., що працювала протягом всіх його етапів. Результатом роботи останньої став проект нової конституції, який винесли на всенародне обговорення у липні 1992 р., експерти критично оцінили занадто широкі повноваження глави держави. Зазначений проект відправили на доопрацювання. Новий варіант Конституції 1993 р. підпорядковував уряд парламенту та істотно зменшував обсяг повноважень президента, однак і цей проект не прийняли, оскільки парламентарі не дійшли згоди у процедурних питаннях. У 1994 р. Л. Кучма створив нову Конституційну комісію до складу якої увійшли представники парламенту, президента, Автономної Республіки Крим та суддівського корпусу. Прийняття Основного Закону затримувалось і 8 червня 1995 р. між Верховною Радою України та Президентом було укладено Конституційний договір, а 11 березня 1996 р. до парламенту внесли новий проект Конституції. 4 червня 1996 р. проект Конституційної комісії пройшов перше читання, а 28 червня того ж року парламент прийняв Конституцію України, яка у своїй структурі має преамбулу, 114 розділів (161 стаття), кінцеві та перехідні положення (зокрема, Основний Закон включає такі розділи, як «Верховна Рада України», «Президент України», «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади», «Правосуддя»). Варто наголосити, що, зважаючи на всю складність конституційного процесу, результати голосування за Основний Закон виглядають досить дивно: 315 – «за», 36 – «проти», 12 – утрималися і 30 не голосували [152, с. 954-955]. Отже, законодавча функція відповідно до конституційних положень покладається на однопалатний парламент – Верховну Раду України, яка приймає закони більшістю від конституційного складу, крім випадків передбачених Конституцією.

Як відомо, згідно з ЗУ «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. Україна стала парламентсько-президентською республікою, однак у 2010 р. згаданий нормативно-правовий акт визнано неконституційним і сьогодні чинною є редакція Основного Закону 1996 р. відповідно до якої Україна є президентсько-парламентською республікою.

Для характеристики вітчизняного конституціоналізму цікавими видаються результати опитувань на предмет знання українцями змісту Основного Закону, проведених компаніями Research & Branding Group (Київ), ДІАЦ (Донецьк) та Українським фондом «Громадська думка» (Львів) у березні 2010 р. У Львові 50%, а в Донецьку – 56% респондентів відповіли, що знають погано чи зовсім не знають Конституції України; 3 і 4% відповідно вважають, що знають дуже добре Основний Закон; 42 і 37% заявили, що знають основні положення. Українська дослідниця А. Колодій відмічає, що опитування здійснено у великих містах, де рівень освіченості значно вищий, ніж на іншій території країни [74, с. 99]. Тобто можемо припустити, що у

малих містах українці знають конституцію ще гірше. Такий рівень правової культури пояснюється тим, що внаслідок тоталітарного режиму сформувалася «роздвоєна особистість» (за Г. Зеленько): 1) «людина приватна» – обмежена інформаційно, з низьким рівнем матеріального забезпечення, практично на межі існування, споживач з буденною свідомістю; 2) «людина суспільна» – залякана репресіями, зазомбована, байдужа до державних процесів перетворилася у натовп. Людина стала споживачем, якого хвилюють лише власні матеріальні інтереси і намагається бути слухняною щодо політики та влади [52, с. 287-288]. Додамо, що конституційна традиція України має перехідний характер, який носить такі ознаки: у сфері прав людини поєднується лібералізм та комунітаризм, слабкі інститути громадянського суспільства та демократизація політичної системи; наявність авторитарної традиції у діяльності органів влади; зростання ролі парламенту та поява конституційної юстиції, яка має забезпечувати захист від дій органів публічної влади [140, с. 123]. Для подолання політичної кризи в Україні, як наголошує А. Георгіца, необхідно вирішити комплекс завдань, а саме: подолання пасивності суспільства та зміна свідомості в цілому, розвиток громадянського суспільства, здійснення політичної та економічної модернізації з урахуванням «сучасних факторів глобального соціального розвитку тощо» [28, с. 31].

Але, незважаючи на окреслені складнощі конституційного процесу в посткомуністичних країнах та на необхідність розмежування сфер компетенцій між вищими органами влади, коли деякі з них перебувають у процесі інституціоналізації, конституції даних країн закріпили принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, а також визначили повноваження парламентів, президентів та урядів відповідно до форми правління. Так, Україна та Польща є змішаними республіками з деякими відмінностями і перевагу у цьому контексті має польська модель. В Україні у центрі владної моделі знаходиться президент, від якого у значній мірі залежить робота виконавчої влади, глава держави також має значний вплив на законодавчий процес: володіє правом вето на ухвалені парламентом закони, яке останній часто не може подолати через свою неструктурованість. У Польщі позиція президента залежить від розстановки сил у парламенті, якщо у представницькому органі є стійка більшість, то роль глави держави зменшується і на перший план виходить парламент.

2.2 Система стримувань і противаг у конституціях посткомуністичних країн

Одним з найвагоміших нововведень, які знайшли втілення у конституціях посткомуністичних країн, було намагання виокремлення парламентів у якості домінуючого органу в системі вищих органів державної влади, що сприяло запровадженню відповідного механізму стримувань і противаг. На думку В. Шаповала, визначення конституцією парламенту «як верховного, або найвищого, представницького органу» є свідченням

функціонування субординованої системи вищих органів влади в якій парламент займає найвищий щабель [166, с. 262-263].

Процес ренесансу законодавчого органу влади (почався з кінця 60-х рр. ХХ ст. і триває донині) в значній мірі обумовлений такими чинниками:

- пасивне та активне виборче право отримали не лише чоловіки, але й жінки;
- ліквідація численних цензів (майновий, освітній та ін.), що зробило парламент дійсно представницьким органом влади;
- посилення інтересу громадян до парламенту та його діяльності завдяки засобам масової інформації;
- вибори до парламенту, принаймні в нижню палату, стали рівними, таємними, прямими, вільними та справедливими;
- удосконалилися виборчі системи (мажоритарна, пропорційна та змішана), структура парламентів (однопалатні та двопалатні), парламентські процедури та порядок діяльності законодавчого органу;
- підвищення авторитету парламенту завдяки професійній та відповідальній роботі;
- посилення ролі міжпарламентських організацій у міжнародному житті та збільшення їх чисельності [84, с. 271-272].

За твердженням А. Саїдова, дослідження національних парламентів світу дають підстави виявити тенденцію у посиленні ролі законодавчих органів у процесах демократизації та гуманізації. Діяльність парламентів дедалі більше набуває міжнародного характеру завдяки міжпарламентським організаціям, які відображають сучасне суспільство та виступають показниками функціональності парламентських інститутів. Дослідник виділяє такі характерні риси еволюції сучасних парламентів:

- 1) зростання авторитету представницького органу в різних країнах;
- 2) парламенти все більше стають задіяними у процеси прийняття рішень на регіональному, національному та глобальному рівнях;
- 3) парламентська демократія стає невід'ємною частиною для міжнародного діалогу;
- 4) рівень міжнародної співпраці залежить від розвитку парламентаризму;
- 5) посилюється співробітництво з ООН та іншими міжнародними організаціями [141, с. 10-11].

Зазначена тенденція до посилення ролі представницького органу в міжнародній політичній діяльності виявляє необхідність порівняти законодавчий процес демократичних парламентів та спосіб взаємодії вищих органів влади під час формування уряду з метою використання позитивного досвіду європейських країн у вітчизняних реаліях.

Отже, парламент є вищим представницьким і законодавчим інститутом державної влади, який діє на постійній основі та обирається населенням, хоча може бути й частково призначений. Широкий зміст діяльності законодавчого органу зумовлює виконання ним різноманітних функцій, які тісно взаємопов'язані між собою і саме у взаємодії розкривається їх основне

призначення – ефективне управління суспільством. У політичній енциклопедії до загальноприйнятих повноважень парламентів світу віднесено: прийняття законів, фінансові повноваження, контрольні повноваження над діяльністю уряду, повноваження у сфері оборони і безпеки, закордонної політики, судові функції, а інколи й призначення референдумів тощо [122, с. 535].

Як відомо, парламенти посткомуністичних країн почали функціонувати у класичному розумінні лише наприкінці ХХ ст., однак ефективність їх діяльності сьогодні часто обумовлена наявністю досвіду національного парламентаризму. Відтак варто звернутися до історії польського парламентаризму: згадка про шляхетський Сейм датується початком ХV ст., пише І. Рассохін, коли він діяв як загальнодержавний з'їзд представників шляхти і ще не мав поділу на дві палати [129, с. 55]. Сучасний представницький орган Польщі – Національні збори, складається з двох палат: Сейму (460 депутатів) та Сенату (100 сенаторів), обираються всезагальним голосуванням на 4 роки за різними виборчими системами.

Важливість дослідження функцій парламентів А. Георгіца пояснює тим, що без наукового і об'єктивного осмислення останніх складно визначити пріоритетні напрями діяльності законодавчих органів. Водночас аналіз функцій парламенту дає можливість визначити наскільки цей інститут виконує своє соціальне призначення [27, с. 372-373].

Британський конституціоналіст В. Беджгот запропонував таку схему функцій парламенту:

- 1) головна функція парламенту – виборча, оскільки саме нижня палата обирає прем'єр-міністра і має право відправити його у відставку. Відповідно до відношенню до палати прем'єр-міністр в такому ж положенні, що і палата по відношенню до народу;
- 2) представницька функція – передбачає обов'язок палати представляти англійський народ;
- 3) вчительська функція – таке зібрання впливових осіб не може не впливати на суспільство, де воно займає центральне місце. Парламент має навчати народ тому, що він не знає;
- 4) інформаційна функція – у давнину одним із обов'язків палати общин було інформування монарха про всі негаразди, таким чином у нього складалося уявлення про скарги приватних осіб. Парламент сьогодні виконує такий обов'язок по відношенню до свого народу;
- 5) законодавча функція – важлива, але не настільки як управління державою за допомогою виконавчої влади чи політичне виховання народу. Пристосування законів до конкретних випадків є річчю другорядною, а ось нагляд за життям країни та управління нею є ключовими питаннями.

Зі слів В. Беджгота, не зовсім правильно до шостої функції парламенту відносити фінансову, адже фінансове законодавство це лише факти, які щорічно повторюються, тому немає підстав виділяти окремо фінансову функцію нижньої палати [7, с. 192-197].

Класифікація функцій парламенту англійського дослідника, представлена вище, стала класичною, однак, на думку автора, діяльність законодавчого органу певної країни має певні відмінності в залежності від рівня розвитку суспільства та його потреб. Оскільки парламент має визначати і направляти суспільний лад, тому цілком закономірно, що з часом завдання останнього можуть змінюватися. Сучасні вчені пропонують дещо іншу класифікацію функцій парламенту. Відтак український правознавець В. Погорілко визначає функції Верховної Ради України як основні напрямки діяльності українського парламенту, а до головних функцій дослідник відносить:

1) *законодавчу* – основним змістом якої є прийняття законів з будь-яких питань за виключенням тих, які відповідно до Конституції України вирішуються лише всеукраїнським референдумом і входять до сфери повноважень інших органів державної влади;

2) *представницьку* – здійснюється шляхом представництва інтересів народу;

3) *установчу (державотворчу, організаційну)* – напрям діяльності парламенту у формуванні або участі у формуванні органів виконавчої і судової влади. Ключове завдання при здійсненні установчої функції – формування уряду;

4) *функцію парламентського контролю* – передбачає ефективний контроль по відповідності поданих законопроектів Конституції України, реалізації прийнятих законів та контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України тощо (до форм парламентського контролю відносять слухання, інтерпеляції, розслідування, виявлення довіри та ін.);

5) *бюджетно-фінансову* – відповідно до ст. 85 Конституції України парламент затверджує Державний бюджет України, вносить зміни до нього та контролює виконання останнього, а також приймає рішення щодо звіту про виконання Державного бюджету;

6) *зовнішньополітичну* – парламент визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та їх денонсацію тощо [121, с. 243-249].

Зокрема, П. Кислий, класифікуючи основні функції парламенту, виділяє законодавчу, контрольну, установчу, бюджетно-фінансову, внутрішньополітичну та зовнішньополітичну. У порівнянні з класифікацією В. Погорілко вчений не виділяє представницьку функцію, але визначає внутрішньополітичну, яка обумовлена повноваженнями парламенту щодо забезпечення політичних, економічних, соціальних, культурних та екологічних прав громадян [65].

Український правознавець Ю. Шемшученко зазначає, що фінансова (бюджетна) та судова функції парламенту в якості основних сприймаються неоднозначно. Бюджет приймається як закон і його реалізація є частиною законодавчих повноважень парламенту, а контроль за виконанням – це функція парламентського контролю. Автор вважає таке зауваження науковця слушним, але враховуючи роль парламенту в прийнятті такого важливого

нормативно-правового акту як Державний бюджет та обсяг виконуваних робіт по контролю за його виконанням, все ж слід залишити бюджетно-фінансову функцію парламенту як основну. Щодо судової функції, то вона більше стосується відповідальності посадових осіб у порядку імпичменту (застосовується досить рідко) та відповідальності парламентаріїв і непарламентаріїв за вчинення злочинів проти парламенту та парламентських імунітетів (Великобританія) [169, с. 28].

За обсягом законодавчих повноважень Ю. Шемшученко поділяє парламенти на:

1) органи законодавчої влади з необмеженою сферою законодавчих повноважень – діє принцип верховенства парламенту серед основних засад державно-суспільного ладу і лише парламент має право приймати, змінювати й відмінити закони (Великобританія, країни Співдружності);

2) органи законодавчої влади, що здійснюють законодавчу діяльність з визначеного кола питань – функціонують у країнах, де парламент має законодавчі повноваження з обмеженого кола питань, а нормативні акти з питань, які не віднесені конституцією до законодавчої діяльності парламенту, можуть приймати й органи виконавчої влади (Франція);

3) парламенти з консультативними повноваженнями [169, с. 26].

За структурою парламенти поділяються на однопалатні (властиві унітарним державам) та двопалатні (характерні для федеративних держав, хоча існують і унітарні держави з такою структурою парламенту). До однієї з основних переваг однопалатних парламентів відносять спрощену законодавчу процедуру, що забезпечує дієве реагування на суспільні процеси з боку держави. Верхня палата зазвичай представляє інтереси суб'єктів федерації, а в унітарній державі вона є поміркованою та певним чином стримує радикальні рішення нижньої палати [84, с. 274]. Оскільки і однопалатні, і двопалатні законодавчі органи функціонують як єдине ціле, а кількість палат залежить основним чином від територіального устрою, можемо зробити висновок, що структура парламенту не впливає на традиційні функції парламенту.

Зазначимо лише основні переваги певної структури парламенту. Так, дослідник Є. Мироненко визначає такі позитивні риси однопалатного парламенту (функціонують в Україні, Словаччині, Угорщині тощо): реалізується демократичний принцип представництва, який має в основі загальне виборче право; призначення законодавців до верхньої палати підриває основний принцип демократичного представництва та негативно впливає на встановлення рівноваги у діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади; однопалатна система сприяє зміцненню ідеології унітарної держави (не має відбуватися штучного поділу на територіальні утворення відповідно до географічних ознак); фінансово є доцільнішою. До переваг двопалатної системи відносять більш розширене представництво завдяки верхній палаті; точніше врахування соціальних, культурних та економічних інтересів населення з різних регіонів; термін роботи верхньої палати зазвичай перевищує термін роботи нижньої, тому професійний досвід верхньої палати

сприяє підвищенню якості законів (однак така ситуація не завжди – у Польщі Сейм та Сенат мають однаковий термін повноважень); підвищення ефективності рішень державної політики за рахунок перемовин між палатами. У 90-ті роки ХХ ст. двопалатну структуру парламенту запровадили відразу або через певний час в таких постсоціалістичних і пострадянських країнах, як: Білорусь, Казахстан, Польща, Чехія, Румунія, Узбекистан та Таджикистан [84, с. 274-369]. Зауважимо, що не існує юридично визначених аргументів, яка саме структура парламенту є найбільш прийнятною для конкретної країни, все залежить від політичної практики та історичних передумов.

У контексті становлення раціоналізованого парламентаризму Р.

Мартинюк класифікує функції українського парламенту за двома основними критеріями: а) за формами діяльності: законодавча, установча та контрольна функції; б) за об'єктами впливу: політична, економічна та соціальна функції [91, с. 111]. Для виконання окреслених дослідником функцій відповідно до форми діяльності, передбачається тісна взаємодія парламенту та уряду, а ефективність державно-управлінських функцій законодавчої та виконавчої гілок влади залежить від злагодженості їх безпосередньої співпраці. На основі систематизації ключових форм взаємодії представницького органу та уряду у процесі функціонування С. Сороки [146], розроблено авторську схему даної взаємодії (див. Додаток А).

Виявлено, що найбільше спільної діяльності здійснюється під час законодавчого процесу та формування уряду. Норвезький дослідник інститутів парламентської демократії К. Стром виділяє щонайменше три конкретні функції, які виконуються у процесі формування уряду в умовах парламентської демократії: набір кадрів для вищих органів виконавчої влади, формування програми урядової політики та структурування парламенту на більш чи менш згуртовані блоки законодавців, які приблизно можливо ідентифікувати як уряд проти опозиції [226, с. 24].

Слід звернути увагу і на те, що парламенти транзитних суспільств здійснюють великий об'єм законотворчої роботи, що проходить у дещо прискореному порядку. Як наслідок, погана редакція законів викликає складнощі в їх тлумаченні та застосуванні, тому бувають випадки довільної інтерпретації. Зазвичай до таких законів вносять численні зміни та доповнення, а часом і ухвалюють нові. Для транзитних суспільств це є проблемою, оскільки негативно впливає на престиж права та не дає можливості закріпленим положенням принести практичні результати. Так, у Польщі зі 150 ухвалених законів у 2001 р. до 80 внесено зміни та доповнення, а у Трудовий кодекс 1998 р. зміни вносились 27 разів. Аналогічна ситуація була і в Угорщині у 2002 р., коли зі 155 ухвалених законів лише половина виявились новими [34, с. 41-42]. Масове ухвалення законів вносить плутанину в національне законодавство та створює юридичні колізії. Так, Д. Ковриженко [71] виділив основні підходи країн ЄС (у тому числі й країн ЦСЄ) до регулювання законодавчого процесу, що дозволяють підвищити його якість: обмеження кола суб'єктів, що мають право законодавчої ініціативи; можливості відкликання законопроектів; наявність вимог до

оформлення законопроектів згідно з положеннями регламентів парламентів (нижніх палат); детально прописані механізми по контролю за дотриманням встановлених вимог по оформленню законопроектів; проведення експертизи законопроектів та публічних консультацій.

Згідно з Конституцією Польщі законопроекти мають право вносити послі Сейму, сенатори, глава держави, уряд та 100 000 виборців; вносити до них поправки можуть депутати нижньої палати, уряд та суб'єкт законодавчої ініціативи [201, с. 34]. У Регламенті Сейму уточнюється, що внесений законопроект до комісії повинні підписати щонайменше 15 послів [230]. В Україні право законодавчої ініціативи належить главі державі, народним депутатам, уряду та Національному банку [80, с. 36]. Зауважимо, що на сьогодні уряд отримав низку повноважень у сфері управління суспільством і це виявляється перш за все у делегуванні парламентом уряду значної частини законодавчих повноважень, існує тенденція зростання кількості законопроектів внесених урядом і прийнятих за його ініціативою. Так, у Франції 95 % законів ініціює саме уряд [169, с. 28].

У сфері законотворення парламенти досліджуваних країн мають ідентичні повноваження. Так, закони у Польщі та Чехії схвалюються простою більшістю голосів у присутності не менше половини депутатів (сенаторів). В Україні процедура є дещо складнішою і вимагає конституційної більшості для ухвалення закону. Г. Зеленько вважає це певним запобіжним засобом від необ'єктивних рішень [55, с. 144].

Видається необхідною опція щодо відкликання законопроекту, який з певних причин немає потреби розглядати далі. У Польщі суб'єкт законодавчої ініціативи має право відкликати проект не чекаючи на завершення другого читання, у Чехії аналогічна ситуація, однак, якщо проект пройшов друге читання, то для його відкликання необхідно отримати дозвіл нижньої палати [71, с. 11-12]. В Україні законопроект відповідно до Регламенту ВРУ може бути повернений лише до моменту включення його до порядку денного або до прийняття у першому читанні [50], що відрізняється від практики досліджуваних посткомуністичних країн і не у позитивному сенсі.

Вплив на кількісні показники законодавчого процесу здійснюється завдяки вимогам до оформлення законопроектів, адже велика кількість ухвалених законів не є свідченням ефективності роботи парламенту, якщо немає практичної необхідності для їх ухвалення. Тому Регламентом Сейму у ст. 34 передбачено, що до законопроекту додається обґрунтування, яке повинно: містити ціль та необхідність законопроекту; представляти стан правового регулювання у сфері, з якою пов'язаний предмет законопроекту; продемонструвати різницю між поточним і пропонованим правовим регулюванням; містити опис очікуваних соціальних, економічних, фінансових і правових наслідків ухвалення законопроекту; визначати джерела фінансування, якщо реалізація закону потребує витрат з державного бюджету чи бюджетів органів місцевого самоврядування; містити опис основних положень підзаконних актів, що необхідно прийняти для реалізації

закону; містити підтвердження відповідності поданого законопроекту праву Європейського Союзу, або зазначення, що предмет, який пропонується врегулювати законопроектом – не регулюється правом ЄС. В обґрунтуванні мають бути і результати проведених консультацій щодо законопроекту та виклад висновків і пропозицій, за умови, що їх необхідність зумовлена змістом законопроекту. Якщо законодавча ініціатива належить уряду, то ще мають додаватися і проекти підзаконних актів, ухвалених для забезпечення реалізації закону на практиці [230; 71, с. 14].

Регламент ВРУ також визначає вимоги до пояснювальної записки, які є поширеними і у європейських країнах. Та, на думку Д. Ковриженко, Україні слід використати досвід Польщі щодо обов'язковості подання разом з законопроектом не лише обґрунтування, але й «пакету» проектів підзаконних актів, які мають забезпечити реалізацію закону на практиці [71, с. 15].

Одним із недоліків механізму контролю в Україні є короткий термін – лише один день для перевірки належності оформлення законопроекту Апаратом Верховної Ради, тобто практично оцінити його відповідність положенням Регламенту видається неможливим. До того певні положення Апарату стосовно реєстрації потім дублює Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України, який має підготувати експертний висновок щодо належного оформлення та реєстрації внесеного законопроекту [71, с. 17]. Практика показує, що зазначений контроль здійснюється неякісно і це обумовлює внесення численних поправок у майбутньому та створення нових юридичних колізій.

Загалом відносини між законодавчою та виконавчою гілками влади за основу мають **систему стримувань і противаг**, що, за В. Шаповалом, представляє собою «компетенційні взаємозв'язки між вищими органами держави, які слугують реалізації принципу поділу влади» [18, с. 880] та має запобігати концентрації влади в руках однієї з гілок влади чи певної політичної сили. До даної системи належить: право уряду на законодавчу ініціативу, право глави держави ветоувати прийняті парламентом закони, право парламенту долати вето президента, право прем'єр-міністра ініціювати вотум довіри у парламенті для уряду, право парламенту виразити вотум недовіри уряду, право представницького органу вимагати звіт про діяльність у окремого міністра, право президента розпустити парламент у визначених випадках, право президента направляти законопроект до Конституційного Суду для перевірки його відповідності конституції та ін. Політична практика свідчить, що неможливо говорити про справді демократичну державу, якщо парламент не контролює уряд та не виконує ролі механізму системи стримувань і противаг [34, с. 30-31]. Це підтверджує і досвід посткомуністичних країн.

У Польщі система стримувань і противаг є практичним вираженням концепції раціоналізованого парламентаризму, виділимо її основні риси. Отже, уряд формується шляхом взаємної участі парламенту та президента і відповідно до положень Основного Закону це відбувається наступним чином: Президент вносить кандидатуру на посаду Голови Ради Міністрів, а якщо

Сейм не підтримає її, то нижня палата отримує право призначити свого главу уряду. У випадку неспроможності Сейму визначитися з власною кандидатурою протягом двох тижнів, право вносити кандидатуру Голови Ради Міністрів знову переходить до президента. І якщо парламент не підтримає кандидата від глави держави і цього разу, то останній має право розпустити Сейм (автоматично достроково припиняє свої повноваження і Сенат) та призначити дострокові парламентські вибори [201]. Однак, якщо парламент висловив вотум недовіри працюючому урядові, то глава держави не може розпустити представницький орган, оскільки конструктивний вотум недовіри передбачає не лише відставку попереднього, але й одночасне призначення нового очільника виконавчої влади. Таким чином, розпуск Сейму можливий лише у випадку нездатності політичних сил до консолідації і вирішення «питання державної ваги» (за Г. Зеленько) [54, с. 85]. Ще однією підставою для розпуску парламенту президентом, як слушно зазначає дослідниця, є незатвердження законодавчим органом протягом трьох місяців з дня внесення проекту бюджету.

Конституційний дизайн Польщі визначає парламентську більшість та главу держави ключовими учасниками формування Ради Міністрів. Обраний шляхом демократичних виборів президент виступає досить потужним гравцем. Зауважимо, що партії країни під час процесу коаліціювання схильні об'єднуватися в залежності від комуністичного чи опозиційного минулого, тобто «всередині свого «табору»» [83, с. 59].

Отже, розглянувши законодавчу та установчу функції парламенту у межах дослідження раціоналізованого парламентаризму, перейдемо до парламентського контролю за діяльністю уряду. Так, Голова Ради Міністрів та інші члени уряду зобов'язані відповісти на інтерпеляції та запити депутатів протягом 21 дня, а по поточних справах уряд зобов'язаний давати відповіді на кожному засіданні (ст. 115 КРП) [201, с. 33]. **Депутатський запит**, як сформульована вимога надати офіційне пояснення стосовно питань, віднесених до компетенції підзвітних та підконтрольних парламенту органів та посадових осіб [124, с. 142], має нижчий від інтерпеляції статус та відрізняється від неї механізмом внесення і що особливо важливо – правовими наслідками (зокрема, постановка питання про недовіру всьому уряду чи окремому міністру). Зважаючи на це, надамо визначення даному поняттю: за В. Погорілко, **інтерпеляція** – це «особливий вид запиту групи депутатів у деяких парламентських країнах до уряду або конкретного міністра з вимогою дати пояснення щодо внутрішньої або зовнішньої політики, яка проводиться ним, або з якогось окремого питання» [170, с. 710]. Окрім того, у випадку висловлення вотуму недовіри така форма депутатського контролю дає змогу прослідкувати причини відставки уряду чи окремого міністра.

Поряд із тим, типовою підставою для постановки питання щодо парламентської відповідальності уряду є невиконання належним чином програми діяльності останнього, яка, зі слів С. Сороки, «є стратегічно важливим нормативно-правовим актом, оскільки вся діяльність виконавчої

влади спрямовується на її реалізацію» [147, с. 37-38]). Польський Основний Закон (ст. 157) передбачає солідарну (колективну) та індивідуальну відповідальність уряду перед Сеймом. Так, окремий міністр може особисто відповісти за справи, які входять до його компетенції чи доручені Головою Ради Міністрів (пропозицію про вотум недовіри міністру вносить щонайменше 69 депутатів) [201, с. 48]. Завдяки даним нормам Сейм здатен корегувати роботу вищого органу виконавчої влади, не вдаючись до відставки всього уряду.

Сейм виражає вотум недовіри Раді Міністрів більшістю передбаченою законом депутатів, внесений не менше, ніж 46 парламентарями та з зазначенням імені кандидата на посаду Голови Ради Міністрів. Якщо нижня палата ухвалює постанову, то президент приймає відставку уряду та призначає обраного Сеймом нового очільника виконавчої влади, а за пропозицією останнього й інших членів Ради Міністрів, одночасно приймаючи їх присягу [201, с. 48]. Політична практика у транзитних суспільствах демонструє досить нестабільну роботу коаліційних урядів, у Польщі позитивним прикладом виконання парламентом установчої функції є каденції прем'єрства Д. Туска (див. Додаток Б).

Система стримувань і противаг у польському варіанті передбачає наступну взаємодію уряду та президента: відповідно до ст. 144 Конституції Республіки Польща підписані главою держави документи вимагають контрасигнатури Голови Ради Міністрів, за виключенням зазначеного в Основному Законі переліку [201, с. 42]. Таке візування робить главу уряду відповідальним перед Сеймом і демонструє тісну взаємодію вищих органів державної влади у процесі прийняття рішень.

Окреслена система стримувань і противаг Польщі сприяє структуризації парламенту та зміцненню партійної системи. Та слід наголосити, що навіть якісно прописане правове регулювання діяльності вищих органів влади не забезпечить її ефективне функціонування у випадку недотримання законів представниками влади. Отже, у Польщі необхідні умови для ефективного виконання політичною елітою владних функцій існують, однак все частіше звучить думка, що гарантією становлення правової держави є саме стан моралі представників влади.

Висновки до другого розділу

Специфіка конституційного процесу у ЦСЄ полягала у необхідності переходу від номінального до реального конституціоналізму, наявності процесу деідеологізації правових ідей та політичному протистоянні між новими демократичними інститутами переважно через розподіл конституційних повноважень вищих органів державної влади. Щодо конституцій попереднього режиму, то, незважаючи на детально прописані положення стосовно прав людини, захисту приватної власності, свободи слова та преси тощо, на практиці вони не діяли і вся повнота влади перебувала у руках комуністичних партій, тобто існував номінальний

конституціоналізм. Саме поняття конституціоналізм є багатоаспектним і має численні трактування, але у контексті даного дослідження його доречно визначити як обмеження державної влади правом і встановлення конституційного устрою.

Всупереч існуючим проблемам, нові конституції посткомуністичних країн закріпили принцип розподілу влади та політичного плюралізму, упереджуючи тим самим відкат у попередній авторитарний стан. Під час підготовки нових демократичних конституцій їх автори використовували досвід країн сталої демократії (Німеччини, Франції) та зверталися до національної політичної практики. Через несформованість інститутів громадянського суспільства у період демократичних перетворень тексти нині діючих Основних Законів характеризуються деталізованими положеннями і за своєю суттю є телеологічними.

Отже, реалізація державної політики передбачає активну співпрацю законодавчої та виконавчої гілок влади у процесі їх функціонування на основі системи стримувань і противаг – практичного вираження раціоналізованого парламентаризму. До головних складових останнього у польському варіанті віднесено: принципи формування і функціонування коаліційного уряду, політична відповідальність уряду і право парламенту на поточне корегування складу уряду, індивідуальна політична відповідальність урядовців; конструктивний вотум недовіри уряду; право президента на дострокове припинення повноважень парламенту; процедура формування уряду. Дієвим інструментом парламентського контролю за діяльністю уряду є інтерпеляція, яка може мати правові наслідки у формі відставки уряду чи його окремого члена. Польський Основний Закон також передбачає вимогу контрасигнатури – візування документів президента прем'єр-міністром і профільним міністром, що робить їх відповідальними за дані документи перед парламентом. Окреслена система стримувань і противаг в основі взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади сприяє політичному структуруванню парламенту (коаліційний спосіб формування уряду) та оформленню партійної системи у поєднанні з наявною у РП пропорційною виборчою системою.

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТУ

РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У третьому розділі представлені результати дослідження практичної діяльності нижньої палати парламенту РП в умовах функціонування раціоналізованого парламентаризму та зв'язу між виборчим законодавством країни і політичним структуруванням представницького органу. Так, вивчено показники законодавчої діяльності Сейму I-VI каденцій, а також співвідношення кількості прийнятих законів та внесених на розгляд законопроектів. Оцінку ефективності виконання парламентом установчої функції надано на основі аналізу політичного складу коаліцій, часових рамок роботи урядів, результатів по голосуванню за програму діяльності кабінетів у досліджуваній період та по законопроектах про бюджет. Завдяки статистичним даним про кількість надісланих депутатських інтерпеляцій та запитів виявлено інтенсивність парламентського контролю за діяльністю уряду як індикатора рівня комунікації між законодавчою та виконавчою гілками влади. Враховуючи конституційно запропонований об'єм законодавчих та установчих повноважень українського парламенту та ефективність їх виконання, сформульовано рекомендації по раціоналізації вітчизняного парламентаризму з використанням досягнень політичної практики РП у даному аспекті.

3.1 Вплив виборчої системи на політичну структуру парламенту Республіки Польща

Основне завдання виборчої системи у країнах сталої демократії — ротація політичної еліти, але у транзитних країнах виборча система є інструментом, при застосуванні якого змінюється якість паламенту, відбувається політична структуризація і стабілізація. Вітчизняний дослідник політичних партій та виборчих систем Ю. Шведа визначає парламентські вибори як загальнонаціональні вибори до парламенту з метою формування персонального складу останнього. Вчений також наголошує, що парламентські вибори передбачають єдність принципу вибору політичної сили та політичного курсу [167, с. 369].

Якщо для сталих демократій виборча система не є настільки визначальною для політичних процесів та рівня легітимності державної влади, то для транзитних суспільств ситуація є протилежною. Так, українська дослідниця Г. Зеленько вказує на принципове значення виборчої системи для якості законотворення та легітимності політичних рішень влади у посткомуністичних країнах [59, с. 62]. Зі слів П. Норріс, саме виборчі системи вважаються основними демократичними структурами, від яких багато чого залежить [215, с. 3]. Окрім того, транзит до демократії від авторитарного правління починається саме з конкурентних виборів, які висувають політичні партії на перший план.

Країни ЦСЄ мали унікальні стартові умови у цьому випадку: не враховуючи колишні комуністичні партії, партійні системи Вишеградської Європи почали формуватися в період суспільних потрясінь в 1989 р. і тому партії відображали всі складнощі демократичного процесу посткомуністичних суспільств [185, с. 131]. Д. Олсон та Ф. Нортон зауважують, що саме виборчі системи відіграють ключову роль у визначенні типу партійної системи, хоча в деяких системах законодавчі обмеження щодо створення партій також можуть внести вирішальні корективи [217, с. 8].

У процесі аналізу факторів і критеріїв, які впливають на становлення певної виборчої системи у транзитних суспільствах, слід акцентувати увагу на тих, що базуються на історичному досвіді та зовнішньому впливові. Особливе значення мають інтереси головних політичних акторів, оскільки саме від них зазвичай залежить вибір моделі виборчої системи.

За твердженням А. Лейпхарта, найбільш важливий вибір, який мають зробити автори конституцій, це вибір виборчої системи. Для розділених суспільств з метою максимального представництва дослідник беззаперечно віддає перевагу пропорційній системі. Особливо важливо, щоб ця система була максимально простою та зрозумілою. Враховуючи критерій простоти, А. Лейпхарт пропонує наступні варіанти пропорційної системи: високий рівень пропорційності, нехай і не ідеальний; не сильно великі багатомандатні округи, щоб не втрачався зв'язок з електоратом; відкриті списки кандидатів від партій у яких виборці визначають їх порядок та закриті або майже закриті списки у яких обирають партії, а не конкретних кандидатів (це сприяло б формуванню сильних партій) [205, с. 99-101].

Саме виборча система є способом формування вищих органів державної влади й тісно взаємопов'язана з формою державного правління. І. Алексєєнко вважає, що за напівпрезидентської форми правління пропорційна виборча система перешкоджає президенту отримати абсолютну виконавчу владу, адже уряд формує більшість в залежності від співвідношення фракцій у парламенті. Тобто президент повинен запропонувати лише ту кандидатуру на посаду прем'єр-міністра, яка сформує уряд, програму діяльності якого отримає вотум довіри [1, с. 19]. На нашу думку, вищезазначене слугує ще одним аргументом на користь саме пропорційного представництва у польському законодавчому органі.

Проте обираючи тип виборчої системи, необхідно брати до уваги рівень розвитку політичної системи, історичні передумови, традиції політичної участі та політичної поведінки громадян. Президент Інституту виборчого права Ю. Ключковський стверджує, що вибір певної виборчої системи має базуватися на таких загальних критеріях: правовому критерію (включає реалізацію виборчих прав, основні принципи об'єктивного виборчого права та ін.); політологічному критерію (узгодженість з необхідними суспільно-політичними цілями); суспільному критерію (зрозуміла для електорату система і суспільство визнає її справедливою) [68, с. 90].

Досліджуючи взаємозв'язок виборчої системи та політичного структурування парламенту Польщі, зупинимося на еволюції виборчого законодавства. Однак спочатку відмітимо, що прозорість виборів забезпечує і спосіб формування Лічильної комісії (складається з 10 осіб): дев'ять її членів визначають завдяки відкритому жеребкуванню з представників громадських організацій та партій, громадян, а десятого члена комісії призначає орган державної влади [157, с. 37]. Загалом, виборчі процедури прописані в законах про вибори парламенту, президента, місцевих органів влади та референдуму [37, с. 73].

Маємо наголосити на специфіці партійної системи посткомуністичної Польщі, яка вимагала корегування виборчого законодавства. Адже у 1989 р. спостерігалось різке збільшення кількості політичних партій внаслідок спрощеної процедури реєстрації політичних партій у країнах ЦСЄ. У 1990 р. щоб зареєструвати політичну партію у Польщі до відповідного органу надавалися лише програма, статут і список з 15 осіб. Відтак протягом 1990 х рр. у країні з'явилося близько 250 партій. Слід зазначити, що переважна кількість цих партій не мали підтримки населення і носили формальний характер [59, с. 65], не виконуючи своєї основної функції – виборчої, відбір політичної еліти для здійснення управління державою.

Реформування виборчого законодавства Польщі з 1991 р. є предметом дослідження чеського вченого М. Кубата. І хоча модель виборчої системи країни для парламентських виборів залишається незмінною протягом зазначеного періоду – пропорційна виборча система (лише перші демократичні вибори до Сейму та Сенату влітку 1989 р. пройшли за мажоритарною системою), політолог наголошує на необхідності звернути увагу на виборчі округи, математичні методи розподілу місць та виборчий бар'єр, які є тими змінними, що впливають на кінцевий результат навіть у межах однієї виборчої системи. У Польщі розмір виборчих округів змінювався досить часто. У 1991 р. країна була поділена на 37 регіональних округів, в яких обиралися 397 народних депутати від загальної кількості, 69 членів парламенту обиралися в одному всепольському окрузі. У 1993 р. змінилася кількість та розмір виборчих округів: 52 округи з кількістю місць від 3 до 17. А вже на виборах 2001 р. знову внесено зміни: скасовано всепольський округ, утворено 41 регіональний (від 7 до 19 місць) [203, с. 42]. Зазнав змін і математичний метод розподілу місць: у 1991 р. використовували метод Хер-Німейра для регіональних округів та метод Сент-Лагюе для всепольського округу, а з 1993 р. по 1997 р. на всіх рівнях діяв метод Д'Хондта, що надавав привілеї великим партіям.

До верхньої палати сенатори обираються за мажоритарною виборчою системою, а депутати до нижньої – за пропорційною у багатомандатних виборчих округах, у кожному з яких обирається щонайменше 7 депутатів, на практиці максимальна кількість мандатів становить 20, а у середньому це 9-12 мандатів у багатомандатному регіональному виборчому окрузі. Кількість мандатів на округ залежить від його чисельності, враховуючи норми представництва: кількість польських громадян ділиться на кількість

депутатських місць нижньої палати [75, с. 17]. У бюлетенях вказується не лише виборче об'єднання чи блок, але й прізвища всіх кандидатів. Додамо, що виборчі об'єднання чи блоки мають право висувати лише один окружний список кандидатів у депутати [171, с. 295-296]. Кількість депутатів у списку не може бути меншою кількості депутатів, що обираються в окрузі, але й не повинна перевищувати цю кількість вдвічі. Враховуючи комуністичне минуле, польським законодавством передбачено, щоб народжені до 1 серпня 1972 р. кандидати склали заяву, що зі спецслужбами ПНР не співпрацювали [75, с. 19].

Зазначимо, що виборче законодавство Польщі передбачає для виборів до Сейму, Сенату та Європейського парламенту утворення виборчих комітетів трьох категорій: партійні виборчі комітети, коаліційні виборчі комітети та виборчі комітети виборців [200], тобто самовисування в країні немає. До комітету має входити не менше 15 осіб, а якщо його створили виборці, то необхідно подати не менше 1000 підписів на підтримку комітету до Національної виборчої комісії.

На дільниці виборець отримує бюлетень з окружними списками кандидатів виборчих комітетів, порядок розташування кандидатів у списку визначає комітет. Виборець, ставлячи відмітку напроти прізвища кандидата, надає йому пріоритет в отриманні мандату та одночасно підтримує комітет. Бюлетень вважається недійсним, якщо у ньому відмічено два та більше кандидатів з різних комітетів, але якщо кандидати з одного комітету, то голос виборця зараховується тому, хто вище у списку [75, с. 20].

Отже, після парламентських виборів до законодавчого органу Польщі у жовтні 1991 р. з 111 виборчих об'єднань та блоків, які взяли участь у виборах, пройшли 24: Союз демократичних лівих сил (СДЛС, союз 17 партій) отримав 12%; Громадянське об'єднання – центр (Угода центристських сил) очолена угрупованням Я. Качинського – 9%, Виборча католицька акція (Виборча католицька коаліція) також 9%, Демократичний союз (ДС) – 12%, Польська селянська партія (ПСП) – 9%, Конфедерація незалежності Польщі (КНП) – 9%. У результаті у Сеймі було сформовано 18 депутатських фракцій, які по-різному бачили європейську інтеграцію країни і не могли ефективно взаємодіяти [11, с. 124].

Зауважимо, що у 1991 р. не існувало прохідного бар'єру і партійна системи була вкрай фракціонізованою, тому в Польщі з 1993 р. для політичних партій виборчий бар'єр встановлено 5%, для коаліцій у регіональних округах – 18% та 7% у всепольському окрузі. З 2001 р. виборчий бар'єр для політичних партій – 5%, для коаліцій – 8% [203, с. 43].

Про важливість оптимального розміру бар'єру для уникнення роздробленості партійної системи дійшов висновку і Дж. Сарторі. Політолог зазначає, що рівень бар'єру залежить від чітко визначених умов у кожній країні, але як показує практика немає сенсу опускати його нижче 3-4%, а обмеження у 10% (під час виборів 1983-1991 рр. у Туреччині) є занадто високим [142, с. 10].

Сьогодні також викликає інтерес питання зниження виборчого бар'єру для партій до 3% для попередження монополії двох чи трьох політичних сил. Однак лунають і абсолютно протилежні думки, а саме: збільшити поріг та кількість виборчих округів та змінити методику підрахунку голосів і таким чином зміцнити позиції найвпливовіших польських політичних партій – Право і справедливість (ПіС) та Громадянська платформа (ГП) [37, с. 76].

Після зазначених змін у виборчому законодавстві результати парламентських виборів 1993 р. були наступними: СДЛС отримав 20,41%, ПСП – 15,40%, ДС – 10,59%, Союз праці (СП) – 7,28%, КНП – 5,77%, Безпартійний блок сприяння реформам – 5,41% та 4 мандати отримала німецька меншина [186]. Підготовка до цих виборів у порівнянні з попередніми відрізнялася соціальними та політичними обставинами. Адже внаслідок ліберальної політики урядів «Солідарності» (1989-1993 рр.) рівень життя населення знизився, спостерігався значний економічний спад, а на додачу більшість поляків переживало «соціально-психологічний шок» [161, с. 154]. Суспільство не було готове до таких наслідків демократичних перетворень і тому електорат шукав політичні сили, які змогли б поліпшити існуючу ситуацію.

А вже на виборах 1997 р. (взяли участь 22 виборчі об'єднання та блоки) відбувся досить рівномірний розподіл голосів між лівими та правими силами: блок правих партій Акція виборча «Солідарність» (АВС) отримав 33,8% голосів, Союз лівиці демократичної (СЛД) – 26,8% голосів, а центристську партію «Союз свободи» (СС) підтримало 13,4% електорату [137]. Виборці не зрозуміли позицію Польської селянської партії, тобто чи вона перебуває в опозиції до уряду, чи в уряді. Оцінивши це як відсутність позиції, значна кількість селян проігнорувала вибори [161, с. 158].

Відтак вплив виборчої системи на результати парламентських виборів зазначених років можливо проаналізувати на основі наступних показників: 1) ефективної кількості виборчих партій: у 1991 р. – 12,50; у 1993 р. – 9,80; у 1997 р. – 4,59; 2) ефективної кількості парламентських партій: у 1991 р. – 10,87; у 1993 р. – 3,86; у 1997 р. – 2,95; 3) індексу диспропорційності: у 1991 р. – 6,11; у 1993 р. – 17,81; у 1997 р. – 10,63. У даному випадку Р. Мозер стверджує, що саме Польща серед посткомуністичних країн отримала найбільший ефект від прохідного бар'єру у 5% з 1993 р., але через відсутність спільної стратегії у політичних сил та низький рівень консолідації вибори виявили високий індекс диспропорційності [212, с. 371-372]. Додамо, що, за підрахунками Н. Панчак-Бялоблоцької, ефективна кількість парламентських партій у Польщі на четвертих виборах становила – 3,60, на п'ятих – 4,26, а на шостих – 2,82 (у середньому – 4,73) [118, с. 116].

Зі слів Є. Шроттсхаммер, реформування виборчого законодавства Польщі у 1993 р. відобразило реакцію на загрозу демократичної консолідації та є гарним прикладом динаміки взаємодії між конституційним дизайном та політичними реаліями. Зміни ж у виборчій системі 2001 р. дослідниця вважає намаганнями парламентської більшості зменшити шанси зростаючої опозиції. Загалом, на думку Є. Шроттсхаммер, Польща зуміла використати свою

виборчу систему на користь демократичної консолідації [221, с. 74]. Так, у 2001 р. до Сейму IV каденції пройшли такі політичні сили: блок Союз демократичних лівих сил та Союз праці – 41% (216 мандатів), Самооборона РП – 10,2% (53 мандата), Польська селянська партія – 9% (42 мандати), Ліга польських родин – 7,9% (38 мандатів), Громадянська платформа – 12,7% (65 мандатів), Право і справедливість – 9,5% (44 мандати), Виборчий комітет німецької меншини – 0,4% (2 мандати) [218]. К. Яшевич дані результати вважає принизливою поразкою для АВС та СС (не змогли навіть подолати прохідний бар'єр) та безперечною перемогою лівоцентристських сил, яким все ж не вдалося отримати абсолютної більшості (частково через повернення до методу Сент-Лагюе: сприяє підтримці середніх та дрібних партій) та сформуванню коаліції з ПСП [196, с. 108-109].

Ситуація з виборчим реформуванням виявляє дві типи для процесу інституційного будівництва тенденції у посткомуністичній Польщі, як пише К. Яшевич, а саме: 1) часто формальні правила та процедури сприймаються не як основа процедурної демократії, що відображає виважений баланс важливих міркувань (справедливість та відкритість політичного процесу, політична стабільність, необхідна легітимність інститутів тощо); 2) доки політичні актори вдаються до порушення та уникнення формальних правил гри, дані правила вони сприймають як незручні обмеження для досягнення політичних цілей (партії-послідовниці Солідарності звинувачували виборче законодавство у поразці 1993 р., але не визнавали власної невмілості) [196, с. 109].

Натомість виборчій кампанії 2005 р., зі слів Б. Лудзкі, передували ряд негативних політичних подій. Наприклад, протягом роботи уряду лівих сил була створена перша парламентська слідча комісія з метою розслідування корупційного скандалу, а згодом інша комісія вже розслідувала неправомірність приватизації державних компаній. Суспільство критикувало прем'єр-міністра та уряд за його діяльність і у 2005 р. негативне ставлення до Ради Міністрів лише зростало. Напередодні виборів уряд підтримувало лише 15% населення, відповідно не більше довіри викликала і діяльність парламенту. Зі слів польського дослідника, саме нерішучість виборців стала характерною рисою виборчої кампанії 2005 р. [208, с. 339]. Враховуючи вищевикладене, у 2005 р. перемогу отримали правоцентристські партії: Право і справедливість – 27% (155 мандатів) та Громадянська платформа – 24,1% (133 мандати), виборчий бар'єр також подолали: Самооборона РП – 11,4% (56 мандатів), Союз демократичних лівих сил – 11,3% (55 мандатів), Ліга польських родин – 8% (34 мандати), Польська селянська партія – 7% (25 мандатів) та Виборчий комітет німецької меншини – 0,3% (2 мандати) [218].

За результатами дострокових парламентських виборів, що відбулися у 2007 р. до нижньої палати пройшли 4 політичні сили: партія Громадянська платформа отримала 41,51%, партія Право і справедливість – 32,11%, блок Лівиця і демократи – 13,15% та Польська селянська партія – 8,91%. Партія німецької меншини отримала 1 мандат відповідно до законодавчо гарантованої квоти, яка набрала 0,20% голосів [214]. Зокрема, жодна нова

політична сила не змогла подолати 5% прохідного бар'єру, що, як пише Р. Марковскі, свідчить про організаційну стабільність політичних партій. Проте результати виборів виявили нестабільність електорату: у 2005-2007 рр. електорат ПіС став старшим та менш освіченим ніж у 2005 р. Для порівняння: серед поляків у віці 18-24 років у 2007 р. лише 16% підтримувало ПіС, а у 2005 р. – 27%. І навпаки: у 2007 р. 36% громадян у віці більше 60 років заявили про голосування за ПіС, а у 2005 р. дана категорія електорату складала 29%. Р. Марковскі вважає, що така мінливість у виборчих вподобаннях населення є одним із фактів відсутності партійної системи у Польщі станом на 2007 р. Причому дослідник виділяє ряд інших свідчень на користь власних суджень, а саме: постійні зміни виборчого законодавства у 1989-2005 рр., у 2007 р. серед існуючих партій лише ПСП існувала з 1991 р., у 1991-2007 рр. двічі не функціонував жоден уряд з однаковою конфігурацією, лідери більшості партій запозичували свій імідж для промоції різних численних партій та виборчих коаліцій, низька явка електорату на попередні вибори. На основі даних фактів Р. Марковскі робить висновок про те, що ми не можемо говорити про партійну систему у Польщі, а скоріше про групу партій у боротьбі за виборців. Однак, попри окреслені проблеми, дослідник вважає зміну існуючої пропорційної виборчої системи на мажоритарну з одномандатними виборчими округами невдалим рішенням, яке посприяє політичній корупції [210, с. 41-44].

Щодо результатів виборів у 2011 р., то до Сейму пройшло 5 політичних сил, а саме: партія Громадянська платформа отримала 39,18% (207 мандатів), партія Право і справедливість – 29,89% (157 мандатів), Рух Палікота – 10,02% (40 мандатів), Польська селянська партія – 8,36% (28 мандатів), Союз лівиці демократичної – 8,24% (27 мандатів), а німецька меншина отримала 1 мандат (0,19%) [218]. Зі слів Р. Керолл та М. Налепи, інституціоналізацію ГП та ПіС (головні партії з 2005 р.) засвідчує стабільна підтримка їх діяльності у парламенті, тоді як електоральна підтримка транзитних партій СЛД та АВС різко знизилась [180, с. 20].

Наголосимо на тому, що вибори у посткомуністичних країнах на початку 1990-х років значно відрізнялися від виборів через 10 років та на початку XXI ст. і головним чином втратою довіри виборців до політиків та партій. Після піднесення внаслідок перших демократичних виборів, електорат почав сприймати їх як процедуру, коли суспільство має хоча б якийсь вплив на політичний процес у державі. Таке ставлення зумовлене не лише економічними показниками, але й використанням новітніх виборчих технологій та зловживанням владою у власних інтересах. Ще у перехідний період почали утверджуватися досить жорсткі правила політичної боротьби: чорний піар, компромат, агресивність та ін. [34, с. 11-20]. Виборці переконалися, що практично результати виборів мало впливають на їх життя. У 1989 р. явка була 62% у першому турі, у 1991 р. – 43,2%, у 1993 р. – 52,08%, а у 1997 р. – 47,93% [162, с. 72]. І. Яжборовська наголошує, що вибори представницького органу та електоральна участь є важливою складовою демократичних перетворень для посткомуністичних країн і необхідним

способом легітимації нової влади. А зменшення чи збільшення електоральної активності населення є індикатором рівня підтримки існуючого політичного устрою та функціонування демократії чи навпаки. Дослідниця вважає можливим, що до кінця розчарувавшись в основних партіях, які вже були при владі, виборці відмовляться підтримувати ці політичні сили і переорієнтуються на крайні партії чи взагалі не братимуть участі у виборчому процесі. Говорячи про Польщу як члена ЄС, І. Яжборовська підкреслює визначальну роль політики Брюсселя в соціально-економічному розвитку країни та у зв'язку з цим послаблення інтересу електорату до внутрішньополітичних процесів [171, с. 328].

Враховуючи викладене та результати зазначених виборів, простежимо вплив виборчої системи Польщі на кількість політичних сил, які проходили до Сейму (див табл. 3.1). У даному випадку враховуємо кількісні показники, тобто підраховуємо загальну чисельність виборчих об'єднань, блоків, коаліцій, партій, подолавших виборчий бар'єр. Не включаємо до аналізу політичні сили, які мають визначену квоту місць у парламенті і, як правило, дуже незначну.

Таблиця 3.1

Вплив виборчої система на кількість політичних сил парламенту

Рік парламентських виборів	1991 р.	1993 р.	1997 р.	2001 р.	2005 р.	2007 р.	2011 р.
Кількість політичних сил, що подолали виборчий бар'єр	24	6	5	6	6	4	5

Складено за: [11, с. 124; 186; 161, с. 158; 218; 214].

Отримані показники свідчать про стабільну тенденцію до певної кількості політичних сил з 1993 р., що проходять до польського парламенту. У 2007 р. всього 4 політичні сили були представлені у Сеймі і відповідно коаліція виявилася стійкою, а уряд пропрацював всю каденцію. Однак, як відмічає К. Стром, в умовах багатопартійності, коли кількість парламентських партій перевищує 4 або 5, чисельність можливих варіантів коаліцій різко зростає. Рішенням у даній ситуації можуть бути структурні обмеження, що здатні лише помірковано зменшити кількість можливих коаліцій. Дослідник застерігає від висновків на основі спостережень за спектром альтернатив для формування більшості. Слід пам'ятати, що коаліційний уряд – це процеси вибору і результати перемовин складно визначити [226, с. 27]. До того ж за багатопартійної системи формування уряду часто не є відображенням результатів парламентських виборів.

Політична практика показує, що незважаючи на загальноприйнятту думку про те, що пропорційна система сприяє розвитку багатопартійності, а для транзитних суспільств необхідно навпаки зменшити кількість партій, найбільш оптимальною для посткомуністичних країн є пропорційна виборча система з високим обмежувальним бар'єром та преференційними списками. Тобто у РП наявна виборча система мала позитивний вплив на процес

консолідації політичних партій, який щоправда відбувався повільно і дещо хаотично. Окрім того, використання такої системи протягом тривалого часу сформує таку партійну систему, за якої інтереси всіх виборців пропорційно будуть представлені в парламенті. Доказом цього є парламент Польщі VI скликання, який успішно сформував коаліцію та ефективно виконав покладені на нього функції, оскільки був політично структурованим. Тому в даному контексті головним завданням сучасної політичної еліти є не пошук оптимальної виборчої системи, а залучення нових лідерів у політичне життя країни та дотримання вже існуючого виборчого законодавства.

Слід також наголосити, що у Польщі під час голосування, підрахунку голосів та оголошення результатів виборів переважно дотримуються демократичних стандартів. За прозорістю виборчого процесу спостерігають іноземні представники, громадські організації та політичні партії і фальсифікація результатів народного волевиявлення практично неможлива.

3.2 Проблеми політичного структурування парламенту Республіки Польща

Парламент не лише відіграє вирішальну роль у демократичних перетвореннях посткомуністичних країн, але й результатами своєї діяльності демонструє рівень розвитку політичної системи в цілому. Як правило, правове регулювання діяльності представницького органу закріплюється в конституції та регламенті, які відносять законодавчу та установчу (державотворчу) функції парламенту до основних. Особливий інтерес для дослідження представляють зазначені функції саме у посткомуністичних країнах, де законодавчий орган тривалий час більшість функцій виконував формально, а на практиці керівництво здійснювала комуністична партія, керівну роль якої закріплювали конституційні положення. Ефективно виконувати свої основні функції, приймаючи необхідні загальнонаціональні політичні рішення колегіально, та вчасно реагувати на зміни в суспільстві може лише структурований парламент.

Складність у діяльності представницького органу заключалась і у тому, що новостворені партії транзитних суспільств мали слабку організаційну структуру та носили переважно елітний характер. Така ситуація пояснюється переходом від однопартійної системи представленої комуністичною партією до плюралізму політичних сил та становлення багатопартійності на початку 1990-х рр. XX ст. Нові політичні партії мали виконувати зовнішні та внутрішні функції, які М. Росенко систематизувала наступним чином. До першої групи функцій належить: а) організація партійної структури та налагодження взаємодії між первинними організаціями та інстанціями вищого рівня; б) політичне рекрутування – залучення нових членів; в) фінансова функція – контролювання партійної каси; г) підготовка політичних лідерів з числа членів партії для подальшої роботи в органах державної влади. Зовнішні функції у свою чергу поділяються на: а) соціальні (вирішуючи політичні задачі, партії сприяють інтеграції або ж дезінтеграції різних

соціальних груп в політичну систему та здійснюють взаємодію згаданих груп між собою та іншими політичними інститутами); ідеологічні (розробка ідеології партії, відповідних програмних документів та пропаганда); політичні (включає боротьбу за політичну владу та здійснення політичної діяльності); управлінські (виконується після перемоги на виборах під час формування уряду або коли партії відповідають за управління державою) [135, с. 52-53].

Політичні партії, що за результатами парламентських виборів проходять до парламенту стають парламентськими і зазвичай найбільш успішна партія починає формувати **коаліцію**, яку В. Журавський визначає як «стійке організоване об'єднання двох або більшої кількості депутатських фракцій чи груп з метою вироблення і реалізації ними узгоджених рішень щодо спільної позиції з питань, які розглядаються парламентом» [44, с. 220-221]. Зі слів дослідника, групи та фракції, перебуваючі в коаліції, мають виробити спільну програму дій та послідовно й узгоджено реалізовувати свою політичну лінію. Робота коаліції буде максимально ефективною, якщо її учасники знайдуть спільну мову, оскільки у такому разі парламентська більшість зможе впливати на рішення законодавчого органу і мати значну політичну вагу. Діяльність коаліції цілком може регулюватися належним чином деталізованими законодавчими положеннями щодо функціонування окремих груп чи фракцій. Окрім того, парламент, до якого входить велика кількість партій, що постійно конфліктують між собою, не зможе протистояти главі держави та сформувати стабільну більшість.

Слід враховувати і те, що у Польщі функціонували уряди меншості. За словами А. Романюка, такі уряди формує політична партія самостійно чи у коаліції з іншою, представляючи менш ніж 50 % від повного складу депутатів парламенту. За таких умов, частка партій, що не входять до складу уряду перевищує 50% загальної кількості парламентарів. Однак, для початку функціонування уряд меншості повинен отримати вотум довіри законодавчого органу. А. Романюк вважає такий уряд вимушеним кроком, оскільки існують проблеми, які заважають сформувати коаліційний уряд, що є логічним за результатами парламентських виборів [134, с. 25]. Думку українського дослідника розділяють і зарубіжні, зокрема, М. Тейлор та В.М. Херманн називають уряди меншості кризовими [229, с. 31].

Стимул для голосування за програму діяльності уряду меншості слід вбачати у достроковому розпуску парламенту у разі нездатності сформувати уряд, тому депутати мусять підтримати наявну кандидатуру прем'єр-міністра та у подальшому протягом всієї каденції парламенту йти на компроміс для ухвалення політичних рішень.

Українські політологи в аналітичній доповіді «Теорія коаліційних урядів: світовий досвід та українська практика» виділяють три основні типи коаліцій: мінімально виграшні коаліції (до коаліції залучається мінімально необхідна кількість партій для її створення); розширені чи надлишкові (чисельність партій у складі коаліцій перебільшує необхідну кількість для формування мінімальної більшості); зменшені, «карликові» чи звужені (

коаліції, які не мають підтримки більшості у парламенті) [83, с. 45].

Існують наступні концепції, що дозволяють прогнозувати, яка коаліція буде сформована в залежності від політичного складу парламенту:

1) мінімально виграшні коаліції (*minimal winning coalitions*) до яких входить лише мінімально необхідна кількість учасників для формування більшості, це пояснюється прагненням партій отримати максимум влади. За таких обставин до коаліції не залучаються непотрібні партії, що можуть зменшити частку основних гравців в уряді;

2) мінімальний розмір коаліцій (*minimum size coalitions*) – це коли учасники коаліції зацікавлені в отриманні максимальної влади й у цьому дана теорія подібна до мінімально виграшної коаліції;

3) коаліції з найменшою кількістю партій (*coalitions with the smallest number of parties*), тобто у процесі формування парламентської більшості орієнтуються на залучення найменшої кількості партій;

4) коаліції з мінімальною дистанцією (*minimal range coalitions*) передбачають ідеологічну схожість партій, що забезпечить більш стабільну роботу більшості. Якщо ж об'єднуються політичні опоненти, то існує велика вірогідність втратити власний електорат, оскільки доведеться вносити корективи у програми для досягнення компромісу у процесі розподілу посад в уряді;

5) мінімально зв'язані виграшні коаліції (*minimal connected winning coalitions*) формують близькі у політичному спектрі партії, але в той же час учасники більшості зацікавлені у мінімальній кількості її членів. Враховуючи зазначені пріоритети, партії намагатимуться об'єднатися з найбільш ідеологічно схожими партнерами, а інші суміжні партії долучатимуть по необхідності;

6) політично стійкі коаліції (*policy-viable coalitions*) – це коли коаліціюються партії з близькими програмами. У даному випадку не акцентується увага на кількість партій у кабінеті, ключовим є отримання у ньому посад, тому партії готові дещо модифікувати власні програми. Звичайно, що також існує зацікавленість у зменшенні кількості парламентарів коаліції для збільшення власної частки в уряді;

7) коаліції медіанного законодавця (*median legislator coalitions*) – відповідно до правила більшості під час голосування у парламенті, якщо кожна партія з протилежних флангів протистоїть одна одній і не може виступити як більшість, то середній законодавець стає ключовим гравцем у цій ситуації;

8) коаліції розділеної опозиції (*coalitions of division of the opposition*). Якщо опозиція є занадто ідеологічно розділеною, але має більшість місць у парламенті, то уряд ймовірно сформує меншість у розмірі однієї чи двох партій з центристськими позиціями.

Перелік вищезазначених концепцій не є повним, оскільки якщо на конституційному рівні закріплено функціонування коаліційного уряду, то у парламенті має бути сформований кабінет більшості. У протилежному випадку виникає стимул до формування кабінету меншості [83, с. 47-49]. Та

як наголошує У. Мовчан, взаємодія між вищими органами влади більше залежить не від «інституціональної структури напівпрезидентської системи» [100, с. 56], а від політичного аспекту, тобто характеру коаліції та відношення до неї глави держави.

Так, в залежності від політичного складу парламенту Польщі (1993-2003 рр.) та України (береться період дії конституційної реформи 2004 р., а у 1990-2010 рр. середня тривалість уряду 1,4 роки) маємо таку тривалість (демонструє ефективність та функціональність) різних типів урядів (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Тривалість діяльності різних типів уряду

Країна	Види урядів				
	Однопартійний більшості	Однопартійний меншості	Мінімально виграваний	Розширений	Багатопартійний меншості
Польща (1993-2003 рр.)	-	1.36	1.59	-	0.62
Україна (2006-2010 рр.)	-	-	2	1	-

Складено за: [100, с. 57].

Нетривала робота урядів пояснюється специфікою партійних систем посткомуністичних країн, оскільки в результаті виборів зазвичай жодна партія не набирала більшості і змушена була об'єднуватися в коаліцію з іншими парламентськими партіями, а як було зазначено вище, процес коаліціювання є непростим і має низку варіацій. Тому, на нашу думку, раціоналізований парламентаризм для транзитних суспільств дає відповіді на питання, як організувати взаємодію парламенту, уряду та президента, щоб не виникало політичних криз і зазначені органи не припиняли своїх повноважень достроково.

Слід зазначити, що, зі слів Дж. Дракмана та А. Робертса, у країнах молоді демократії коаліції формуються та функціонують, як передбачають більшість існуючих теорій, завдяки таким же факторам, як і у країнах сталої демократії, а саме: розміру та ідеології політичних партій та інституційним рамкам. Однак специфіка коаліцій посткомуністичних країн полягає у присутності у їх складі представників колишнього режиму. І є підстави вважати, що вони не сприйматимуться як звичайні політичні актори, а викликатимуть асоціацію з режимом, що порушував права людини [182, с. 5]. Підтвердженням цьому є процес люстрації у Польщі на початку 1990-х років.

Незважаючи на відмежування посткомуністичних партій від своїх попередників, за твердженням Дж. Урбана, вони все ж піддавались критиці з боку нових урядів та населення. До того ж ліві сили втратили фінансову підтримку організаційної бази і почали використовувати фонди своїх представників у парламенті. У цьому посткомуністичні партії добре зуміли поєднати набутий організаційний досвід з перевагами членства у новому парламенті. Таким чином вдалося відновити зв'язок зі своїми прихильниками у суспільстві, а, гарантуючи хоча б мінімальні соціальні гарантії абсолютно всім, змогли залучитися необхідною підтримкою населення для проходження

у представницький орган. Зауважимо, що нові ліві сили не прагнули брати відповідальність за діяльність попереднього режиму, особливо щодо зловживання владою, а навпаки робили акцент на досягненнях радянської системи. Щодо соціал-демократів, то вони заперечували будь-який зв'язок з режимом. Цікавою видається процедура наступництва. У країнах ЦСЄ вимагалось здійснити перереєстрацію зазначених партій, що сприяло виключенню комуністів та незручних особистостей. Колишні ж очільники партій кінця 1980-х років – помірковані консерватори – вийшли зі складу партій, а деякі зовсім покинули політичну діяльність. У Польщі та Угорщині були спроби з боку колишніх лідерів комуністичних партій створити нові організації лівого центру [155, с. 73-75].

Для підтвердження висловленої тези наводимо для порівняння ситуацію з посткомуністичними партіями у Польщі та інших країнах ЦСЄ у 1990-1997 рр.:

1) у Чехії – пост комуністи найбільшу підтримку отримали у 1992 р. – 14%; у 1989-1999 рр. Комуністична партія виключена з усіх урядових коаліцій;

2) у Словаччині – максимальну підтримку комуністи мали у 1998 р. – 14,7%; посткомуністи входили до двох урядових коаліцій, короткий термін у 1994 р. та з 1998 р. разом з опозицією до Руху за демократичну Словаччину;

3) у Польщі – у 2001 р. ліві сили отримали підтримку 41% електорату, входили до складу двох урядових коаліцій;

4) в Угорщині – 33% у 1994 р., ліві сили входили до урядової коаліції 1994-1998 рр. [192, с. 163].

Роботу коаліції контролює перш за все парламентська опозиція, яка має дві моделі взаємодії з іншими органами державної влади, пише С. Васильєва, а саме: перша – конфронтаційна, парламентська меншість має визначені конституційно-правові гарантії: квота на державні посади, додаткове фінансування та ін. (така модель діє у Великобританії, Канаді, Ірландії та інших країнах); друга – коопераційна, не передбачає юридичного закріплення позицій меншості, хоча у регламенті парламенту можуть міститися конституційно-правові гарантії роботи опозиції (модель притаманна багатьом посткомуністичним країнам). Аналізуючи інституціоналізацію парламентської опозиції, С. Васильєва робить такий висновок про роль останньої в процесі розвитку представницької демократії: функціонування парламентської меншості забезпечує транспарентність діяльності влади, сприяє політичній конкуренції й є необхідним атрибутом справді демократичного парламенту. Опозиція має критикувати та контролювати роботу парламентської більшості та бути готовою прийти до влади у випадку невдалої діяльності діючої [16, с. 14-17].

Для посткомуністичних парламентів такі поняття як фракція, коаліція та опозиція викликали складнощі, оскільки законодавчі органи країн регіону тривалий час не приймали політичних рішень, а процес коаліціювання часто ускладнювався амбіціями та власними інтересами новоспечених політиків.

Дослідження фракціоналізації парламентів країн ЦСЄ 1990-2010 рр. зроблені Н. Панчак-Бялоблоцкою дозволяють зробити такі висновки:

- 1) чим менша фракціоналізація урядових партій, тим вони сильніші та мають більше мандатів; аналогічний висновок і щодо фракціоналізації опозиційних партій;
- 2) найпотужніша опозиція в регіоні у Польщі;
- 3) внаслідок невеликого розриву між фракціоналізацією партії влади та опозиції спостерігається парламентська мінливість політичних партій у Польщі, Словаччині та Угорщині;
- 4) фракціоналізація партій у зазначений період у Словаччині зростає (означає послаблення ролі парламентських партій), в Угорщині та Чехії навпаки – стабільно зменшується (свідчить про інституціоналізацію партійних систем); у Польщі змінюється на помірному рівні (партійна система розвивається нерівномірно) [118].

Структуризація парламенту на партійно-фракційному рівні має безпосередній вплив на його функціональність. І саме раціоналізований парламентаризм сприяє зміцненню партійної системи (формування уряду коаліцією вимагало консолідації політичних сил для отримання максимальної кількості місць в уряді), стабілізації роботи вищого органу влади (зокрема, завдяки конструктивному вотуму недовіри про що вже йшлося вище) та уникненню дострокового розпуску парламенту (представницький орган припиняє свої повноваження достроково лише у випадку неспроможності вирішити найважливіші загальнонаціональні питання: сформував уряд та ухвалити бюджет країни).

У дослідженні розглядається функціонування раціоналізованого парламентаризму на прикладі роботи польського парламенту I-VI каденцій.

Отже, у Сеймі I каденції за результатами парламентських виборів 1991 р. було сформовано 18 депутатських фракцій, представники яких порізно бачили ставилися до демократичного розвитку країни та європейської інтеграції, тому взаємодіяли неефективно. У таких умовах парламентська більшість є нестійкою. Першим прем'єр-міністром став правоцентрист Я. Ольшевський, коаліційний уряд якого підтримувала парламентська меншість, створена депутатами Згоди центру (ЗЦ) та Християнсько-народного об'єднання (ХНО) (у сумі 114 мандатів). Уряд, що пропрацював трохи більше ніж півроку, міг функціонувати лише за умови, що його підтримують представники від «Солідарності», ПСП, а також деяких дрібних фракцій. Намагання обмежити вплив опозиції (партії з найбільшою кількістю мандатів), зі слів О. Кукуруз, спровокувало останню, включаючи й ПСП, за підтримки глави держави відправити уряд у відставку. Але наступний кандидат на посаду прем'єр-міністра В. Павляк (ПСП), якого висунула опозиція та підтримав президент, не створив нову парламентську більшість. Відтак новий коаліційний уряд очолила Х. Сухоцька (ДС), до складу якого увійшли представники переважно чотирьох політичних сил: ДС, ХНО, Народної згоди (НЗ), Ліберально-демократичного конгресу (ЛДК). У даному аналізі політичного складу парламентських коаліцій та опозицій

Сейму I каденції зазначені лише ті політичні партії (блоки), які чітко декларували власну позицію, а не дотримувались нейтральної чи вчиняли в залежності від ситуації [82, с. 81-86]. Уряду Х. Сухоцької, який у значній мірі залежав від підтримки президента, Сейм у травні 1992 р. висловив недовіру через його відмову збільшити дефіцит бюджету та задольнити вимоги страйкуючих працівників бюджетної сфери щодо підвищення зарплат [32, с. 31]. За словами Є. Вятра, через нестійку коаліцію у парламенті кабінет на чолі з ліберальним прем'єр-міністром діяв у більшості випадків відповідно до бажань глави держави [232, с. 93].

Г. Зеленько вважає, що часта зміна урядів (кожні півроку) в окреслений період обумовлена перш за все неструктурованістю парламенту, оскільки правлячі коаліції склалися ледь не з десяти партій [55, с. 240-241]. І як слушно відмічає О. Брусилівська, Я. Ольшевський та Х. Сухоцька були колишніми дисидентами і розуміли, що країні не потрібно та на практиці не мали дієвої програми дій [11, с. 125].

Дестабілізуючим фактором у зазначений період став і процес люстрації, розпочатий урядом Я. Ольшевського. Намагаючись відмежуватись від своїх попередників, та з метою отримання загальної підтримки, уряд розпочав кампанію декомунізації у 1991 р. І що цікаво, за твердженням К. Кісс, ця кампанія була направлена не лише проти участі колишніх комуністів в управлінні державою, але й робилися закиди щодо занадто лояльної позиції урядів «Солідарності» стосовно високих посад для номенклатури у період їх роботи. Я. Ольшевський вніс пропозицію розповсюдити серед польських парламентарів список інформаторів колишнього режиму. Такі дії уряду були перш за все спрямовані проти політичних опонентів і з політичною метою. Прихильники декомунізації наголошували на необхідності очистити суспільство від людей, які нехтували моральними цінностями і допомогали режиму. На практиці йшлося про оприлюднення даних таємної поліції про відповідних інформаторів та співробітників. Спочатку А. Мачеревіч, керівник Міністерства внутрішніх справ Польщі, відкидав необхідність застосування досвіду Східної Німеччини стосовно оприлюднення секретної інформації. Однак, 28 травня 1992 р. Сейм ухвалив рішення про проведення люстрації і зобов'язав А. Мачеревіча до 6 червня цього ж року забезпечити інформацією щодо зв'язків державних діячів з секретною поліцією з 1945 р. по 1990 р., а 4 червня такий список був вручений депутатам Сейму.

Та все це мало зворотню дію, оскільки зачіпало імена відомих дисидентів і Л. Валенсу, зокрема. Інформація потрапила до рук громадськості і викликала численні дебати, які відволікали від більш важливих проблем транзитного суспільства. Лунали звинувачення в порушенні прав людини і тому 30 травня 1992 р. 50 депутатів лівоцентристського угруповання направили запит про конституційність рішення Сейму до Конституційного Трибуналу. Аргументом стало те, що, виконуючи вимогу Сейму, Міністерство внутрішніх справ змушене порушувати польське законодавство, а подальше виконання рішення спричиняє фальшиві звинувачення і дестабілізує державні структури.

Зрештою Конституційний Трибунал завершив дебати процесу декомунізації і 19 червня 1992 р. постановив, що рішення Сейму від 28 травня цього ж року не відповідає Конституції та кільком актам парламенту, процедурно та змістовно. Виконання відповідного рішення призупинялось і Сейм зобов'язувався його анулювати протягом 3 місяців, а у іншому випадку рішення анулюється автоматично [198, с. 17-21]. Такий фінал процесу люстрації у період роботи Сейму I каденції продемонстрував досить стійку позицію Конституційного Трибуналу в якості органу контролю за дотриманням Основного Закону. Тобто парламентська більшість не могла приймати закони, які б не відповідали конституції та порушували б права людини. Вважаємо, що це є позитивним досвідом у вирішенні політичних конфліктів у межах закону. Та маємо відмітити значний психологічний дискомфорт для великої кількості поляків спричинений декомунізацією та люстрацією.

Водночас Сейму I каденції прийняв лише 94 закони (див. табл. 3.3) і припинив свою роботу достроково внаслідок неспроможності сформувати стійку парламентську більшість і, як наслідок, уряд [Див. дет.: 105, с. 362-375].

Таблиця 3.3

**Результати законодавчої діяльності
Сейму I каденції (1991-1993 рр.)**

Період	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
1991 р.	0	1	2
1992 р.	2	2	64
1993 р.	0	1	28
Всього	2	4	94

Складено за: [222].

До основних причин невдалої діяльності представницького органу відносимо несформованість партійної системи (це перший парламент за досить тривалий період часу обраний демократичним шляхом, до якого пройшли численні новостворені партії), суперечності всередині політичних сил та нездатність йти на компроміс, недоліки виборчого законодавства (зокрема, низький виборчий бар'єр) та значне погіршення соціально-економічного рівня життя населення [Див. дет.: 105, с. 362-375]. У цьому контексті О. Брусилівська пише, що низка реформ, підготованих на початку 1990-х років, не була проведена або ж їх реалізація гальмувалася до 1996-1997 рр. [11, с. 126].

Для окреслення стартових умов роботи парламенту зазначимо, що у 1989 р. інфляція досягла 251,1%, а у жовтні цього ж року вона перетнула поріг гіперінфляції [209, с. 101]. Як зауважують В. Бурдяк та Н. Ротар, якщо у 1989-1992 рр. у Польщі на першому плані були процеси посткомуністичної трансформації у політичній сфері, то вже 1992 р. позначився високим інтересом саме до економічних відносин [13, с. 146].

Аналізуючи результати виборів до Сейму II каденції стає дещо незрозумілим один момент: більшість населення, яка підтримала люстрацію, точно не голосувала за посткомуністичні партії у 1993 р., однак Союз демократичних лівих сил (СДЛС) здобув перемогу (отримав 171 мандат) і відповідь цьому є наступною. Більшість у Сеймі II каденції належала лівим політичним силам, оскільки внаслідок розпаду «Солідарності» утворилися різні партії та групи, які разом представляли інтереси 34% електорату, але не пройшли до парламенту. Посткомуністичні партії навпаки – зберегли організаційну мережу та мали значний рівень мобілізації своїх виборців, що й надало їм можливість повернутися до влади вже у 1993 р. [14].

За період роботи парламенту згаданої каденції працювало три уряди: В. Павляка (ПСП), Ю. Олекси (СДЛС) та В. Чімошевича (СДЛС) [82, с. 83]. Аргументами для відставки уряду В. Павляка стали відсутність нових облич та нових ідей для пришвидшення політичних та економічних реформ. Ю. Олекса очолив уряд у лютому 1995 р., політик продовжив розпочаті реформи та врахував інтереси населення, що не має капіталу, однак соціальні потреби якого необхідно також задовольняти [137]. Лівий уряд зміг призупинити інфляцію, досягти найвищих в Європі показників зростання економіки – 6, 5%, хоча проблема безробіття залишалася актуальною [32, с. 32]. Проте лівоцентристським урядам В. Павляка та Ю. Олекси довесь працювати в умовах непростого коабітації з президентом Л. Валенсою, який без підтримки парламентської більшості не міг успішно застосовувати право вето. Вчинки глави держави часто виглядали як такі, що направлені проти кабінету, працюючого над економічним зростанням. Однак, проблему коабітації було вирішено після поразки лідера «Солідарності» на президентських виборах на користь А. Квасневського, члена двох комуністичних урядів до транзиту.

Майже два роки тривала тісна співпраця глави держави та нового лівоцентристського уряду В. Чімошевича. Близькість ідеології та особиста дружба між президентом та очільником виконавчої влади, як пише Є. Вятр, створили сприятливі умови для взаємодії між президентом, урядом та парламентською більшістю: А. Квасневський жодного разу не застосував право вето протягом роботи уряду В. Чімошевича [232, с. 94].

У даному випадку А. Гжимала-Буссе зауважує, що навіть після революцій 1989 р. у ЦСЄ, які були спрямовані на «усунення комуністичних партій від влади та завершення їх дискредитуючої політичної та економічної монополії» [192, с. 157], всі ці партії не лише вижили, але деякі з них й увійшли до уряду за результатами вільних виборів. І прикладом цьому став політичний склад більшості Сейму II каденції у Польщі. Дослідниця відмічає, що ліві сили змогли сформувати найбільш стабільну коаліцію посткомуністичної Польщі та продовжили втілення реформ попередників [192, с. 161]. В. Бурдяк та Н. Ротар слушно наголошують на певній специфіці польських політичних реалій щодо поділу політичних сил на праві та ліві. Наприклад, «Солідарність» позиціонується як прихильник християнських цінностей та католицької церкви і виступає зазвичай у складі правих коаліцій, однак у якості профспілки вона має відноситись до лівих. Така ж ситуація і

з деякими іншими партіями, які за програмою є соціалістами, але виступають як праві сили. Це пояснюється комуністичним минулим, на основі якого польська еліта, орієнтуючись на захід, створює нові партії [13, с. 150-151].

Показниками політичної структури парламенту є результати голосування останнього (див. табл. 3.4). Проаналізуємо загальні показники законодавчого процесу.

Таблиця 3.4

**Результати законодавчої діяльності
Сейму II каденції (1993-1997 рр.)**

Період	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
1993 р.	0	1	21
1994 р.	4	2	85
1995 р.	5	0	96
1996 р.	6	1	106
1997 р.	2	2	162
Всього	17	6	470

Складено за: [222].

З таблиці видно, що кількість ухвалених законів збільшується з кожним роком незалежно від зміни урядів та стійкості парламентської більшості. Слід більше звертати увагу на якість роботи, а результати загальнонаціональних опитувань з 1993 р. по 1990 р. показали, що лише 3% поляків змогли назвати політичні партії, які представляють їх інтереси і 6% населення відповіли, що депутати Сейму справді працюють в інтересах свого електорату [13, с. 148-149]. Враховуючи, що нездатність ухвалити законопроект про бюджет може спричинити дострокове припинення повноважень законодавчого органу, розглянемо динаміку голосування. Найменшу підтримку парламент продемонстрував голосуючи законопроект про бюджет на 1996 р. (268 голосів «за»), коли відбулась зміна очільника виконавчої влади (прем'єр-міністром став Ю. Олекса). В цілому маємо відмітити досить високу підтримку парламентською більшістю даного законопроекту протягом всієї каденції Сейму, позитивно проголосувало у 1994 р. – 289 депутатів, у 1995 р. – 299 і у 1997 р. – 287. Щодо кількості голосів проти, то бюджет на 1994 р. 115 депутатів не підтримали, на 1995 р. – 140, на 1996 р. – 116, а на 1997 р. – 123 [222] (див. Додаток В, діагр. В.1).

Важливою подією для оцінки якості роботи вищих органів влади у посткомуністичний період є «Пакет Сантера» від 16 липня 1997 р., який КЄС презентувала на засіданні Європейського парламенту. У документі надавався аналіз політичної ситуації в країні та відносин з ЄС, а також реалій економіки Польщі та перспектив щодо її розвитку. Зокрема, зазначалося, що політичні інститути функціонують стабільно і злагоджено, а вибори до парламенту у 1991 р. та 1993 р. були вільними. Комісія Ж. Сантера також наголосила на необхідності проведення більш ефективної боротьби з явищем корупції [32, с. 32]. Самі поляки рівень демократії в країні в опитуванні громадської думки у вересні 1996 р. визначили наступним чином: 33%

респондентів вважає політичну сферу скоріше недемократичною, 25% – демократичною, а 29% опитуваних – як таку, що перебуває у перехідному стані [162, с. 89].

Праві сили після поразки на попередніх виборах зробили відповідні висновки і у 1997 р. Акція виборча «Солідарність» (АВС) запропонувала полякам чітку програму, продемонструвала виконавчу дисципліну та провела успішну передвиборчу кампанію завдяки професійній агітації і звичайно, що не останню роль зіграла внутрішня реорганізація та консолідація сил. Більшість сформували праві сили з центристами, а коаліційний уряд очолив поміркований політик Є. Бузек, який пропрацював на посаді прем'єр-міністра протягом всієї каденції Сейму. Вотум довіри даному уряду висловили 260 депутатів (з них 198 голосів від АВС, 58 від Союзу свободи і навіть 2 від Союзу лівиці демократичної), проти голосувало 173. Взагалі не взяли участі у голосуванні 25 депутатів [222].

Парламентська більшість Сейму III каденції мала численні внутрішні конфлікти, складно було виробити спільну стратегію дій для АВС, яка утворилася у 1996 р. з близько 40 партій [Див. дет.: 105, с. 362-375]. До конфліктів всередині правих сил додалася і проблема коабітації, адже після парламентських виборів президент А. Квасневський опинився у схожій ситуації, що і Л. Валенса після виборів 1993 р. Однак цього разу коабітація була іншою. Основна відмінність, на думку Є. Вятра, полягала у тому, що А. Квасневський мав достатню підтримку сильної парламентської меншості для застосування право вето і таким чином впливав на законодавчий процес, до того ж населення підтримувало і довіряло президенту (це засвідчили і результати президентських виборів у 2000 р.). Поєднання даних факторів дозволило главі держави, дотримуючись конституційних норм щодо парламентського способу формування уряду, проводити власну політику. Позиція правоцентристського уряду Є. Бузека навпаки погіршувалася і у значній мірі через різкий економічний спад. Популярність уряду впала і у 2000 р. Союз свободи вийшов із коаліції, а Є. Бузек став очільником уряду меншості [232, с. 96]. Окрім того, у період діяльності даного уряду на Заході погіршилась економічна кон'юнктура. Уповільнилися темпи економічного росту, а у 1998-1999 рр. у країні відбулися протести селян, шахтарів та молодшого медичного персоналу [161, с. 159].

Проте відмітимо, що уряд Є. Бузека прагнув покращити адміністрацію та вирішити нагальні проблеми суспільного життя і для цього підготував протягом своєї діяльності чотири реформи. Найбільше боротьби було навколо адміністративної реформи, адже вона передбачала децентралізацію влади. Безперечно, це слід розцінювати як крок назустріч громадянському суспільству.

Отже, з 1 січня 1999 р. запроваджувався адміністративний поділ трьох ступенів: на воєводства (області), повіти (уїзди) та гміни (волості). На кожному рівні обиралися органи місцевого самоуправління: у гміні – рада гміни та правління (у селі очолює вїйт, а у місті бургомїстр), у повіті – рада повіту та правління (очолює староста), у воєводстві – сеймик та правління (

очолює маршал), державу у воеводстві представляє воєвода (призначається главою уряду). Виборні органи наділялись компетенціями вирішувати питання місцевого рівня, передбачалась економічна та фінансова автономія територій [11, с. 137-138].

Щодо кількості ухвалених законів Сеймом III каденції, то зберігається тенденція до їх збільшення з кожним роком (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Результати законодавчої діяльності
Сейму III каденції (1997-2001 рр.)**

Період	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
1997 р.	0	0	21
1998 р.	6	1	97
1999 р.	21	1	126
2000 р.	15	1	174
2001 р.	10	2	222
Всього	52	5	640

Складено за: [222].

Необхідно зазначити, незважаючи на те, що уряд Є. Бузека з 2000 р. втратив підтримку парламентської більшості, це мало незначний вплив на голосування по законопроектах про бюджет. Так при голосуванні бюджетного законопроекту на 2000 р. «за» проголосувало 240 депутатів, а проти – 177, а на 2001 р. «за» – 247, проти – 202 («за» у 1998 р. проголосувало 254 депутати, у 1999 р. – 243). Маємо відмітити і досить стабільну підтримку урядової політики у даному контексті з боку СС: за законопроект про бюджет на 1998 р. проголосувало 57 представників даної політичної сили, на 1999 р. – 55, на 2000 р. – 54, на 2001 р. також 54. Щодо АВС, то з кожним роком кількість депутатів, що підтримують даний законопроект дещо зменшувалась: на 1998 р. – 191, на 1999 р. – 182, на 2000 р. – 181, на 2001 р. – 178 [222] (див. Додаток В, діагр. В.2).

В електоральному процесі 2001 р. взяли участь дві нові партії, які у подальшому стануть потужними гравцями на політичній арені Польщі, а саме: у червні 2001 р. створено Право і справедливість (ПіС), першим лідером якої став Л. Качинський, а 19 січня 2001 р. М. Плажинський з АВС, А. Олеховський та Д. Туск з СС оголосили про створення Громадянської платформи (ГП) [87, с. 53].

ПіС є типовою правою партією, захищає традиційні для поляків патріотичні та католицькі цінності, а саме: Бог, вітчизна, шлюб, сім'я та ін., звертається до традицій Армії Крайової та Варшавського повстання. Партія заявляє про унікальність Польщі, тому не слід використовувати іноземний досвід модернізації, а обрати власний шлях. ПіС відмежовується від лібералізму, асоціюючи останній з корупцією. Її основний політичний конкурент – ГП також не визначає свою позицію як ліберальну. Партія проголошує себе консервативною з ліберальними поглядами у галузі економіки. Загалом, існує думка, що мета згаданих партій є дуже близькою, а

різниця лише у методах її досягнення: ПіС обирає більш жорсткий спосіб, не боячись вступити у конфлікт, а ГП використовує більш помірковані та дипломатичні способи [162, с. 481-482].

Найбільшу кількість голосів на парламентських виборах 2001 р. отримав блок Союз демократичних лівих сил (СДЛС) та Союз праці (СП) – 216 мандатів), ПСП – 42 мандати, ГП – 65 мандатів, а ПіС – 44 мандати. У ГП лозунгом було «Наша програма – нормальні люди, нормальна держава». Щодо економіки, то на перший план у програмі партії висувались актуальні проблеми зайнятості, які змогли б вирішити середній та дрібний бізнес, оскільки ні великі підприємства, ні держава не здатні з цим впоратися. ГП виступала також за 15% податок на прибуток для всіх, що допомогло б зменшити кількість підприємців, які приховують свої доходи. Партія у своїй програмі приділяла увагу і проблемі сильної держави, яка має допомагати і підтримувати. Акцент робився на значущості соціального захисту та освіти. Пропонуючи засоби посилення держави, ГП наполягала і на аполітичності державних структур з метою їх стабільної роботи [87, с. 53-55].

Коаліційний уряд сформували СДЛС, СП та ПСП, на посаду прем'єр-міністра був обраний Л. Міллер. Вотум довіри програмі його уряду висловило 306 депутатів з 447 голосуючих, проти висловились 140 депутатів і 1 утримався [222]. У 2003 р. уряд Л. Міллера став урядом меншості внаслідок виходу із коаліції ПСП. Прем'єр-міністр намагався зарекомендуватися ефективним політиком та виправдати очікування електорату щодо швидкого вирішення соціально-економічних проблем [23, с. 291]. Л. Міллер розпочав реформу державного апарату і скоротив його на 12-15%, а також ліквідував значну кількість державних агенцій і комітетів. Уряд робив акцент на економічних аспектах, однак у 2002 р. 82% поляків не задовольняв стан економіки країни, тому низка міністрів у 2003-2004 рр. добровільно пішла у відставку. До того у пресі почали говорити про «синдром Гомулки» Л. Міллера, що розумілось як бажання залишитись при владі будь-що [55, с. 245]. На кінець каденції посилити свої позиції і опозиційні сили, а у 2004 р. після відставки Л. Міллера уряд меншості очолив М. Белька (продовжив економічну політику попередника), вотум довіри якому висловило 234 парламентаря, проти виступило 218.

В цілому, лівоцентриські уряди успішно зупинили спад економіки і навіть забезпечили умови для її зростання: у 2001 р. ріст ВВП – 1,0 %, у 2002 р. – 1,4%, а у 2003 р. – 3,8%. Та відмітимо, що цими результатами користувалися вже наступні праві уряди [23, с. 294].

Голосування нижньої палати парламенту по законопроектах доцільно подати у вигляді таблиці (див. табл. 3.6), яка демонструє незначне збільшення кількості ухвалених законів щороку, але загальна чисельність яких перевищує показники парламентів попередніх каденцій.

Таблиця 3.6

**Результати законодавчої діяльності
Сейму IV каденції (2001-2005 рр.)**

Період			

	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
2001 р.	1	1	36
2002 р.	24	2	213
2003 р.	34	0	226
2004 р.	42	2	241
2005 р.	21	0	178
Всього	122	5	894

Складено за: [222].

Аналізуючи голосування по законопроектах про бюджет, відмітимо поступове зменшення підтримки уряду з боку СДЛС: за бюджет на 2002 р. 195 депутатів даної політичної сили проголосували «за», на 2003 р. – 192, на 2004 р. – 186 і лише 151 депутат на 2005 р. Проти щороку голосували опозиційні партії ГП та ПіС, а з кінця 2003 р. проти почали голосувати і партнери по коаліції – представники ПСП. Динаміка голосування виглядала наступним чином: «за» у 2002 р. проголосувало 254 депутати, у 2003 р. – 249, у 2004 р. – 225 і у 2005 р. – 227 [222] (див. Додаток В, діагр. В.3).

На виборах до парламенту у 2005 р. перемогли праві сили. Партія ПіС отримала 155 мандатів, а ГП – 133 [218], планувалось, що дані політичні сили і створять коаліцію, але через конфлікти вони стали опонентами. Зауважимо, що, відповідно до прогнозів, ГП мала отримати перемогу, однак проти Д. Туска виступили представники духовенства і це негативно вплинуло на підтримку партії, за яку проголосували переважно жителі великих міст.

Сформований ПіС уряд меншості очолив К. Марцинкевич (вотум довіри висловили 272 депутати з 459 голосувавших, проти – 187). У 2006 р. ПіС вдалося об'єднатися з Самообороною РП та Лігою польських родин і створити парламентську більшість, цього ж року уряд очолив Я. Качинський (вотум довіри висловили 240 депутатів, не підтримали даний уряд 205 парламентарів). ГП на чолі з Д. Туском перебувала в опозиції як і СДЛС, а пізніше й ПСП. Однак коаліція виявилася нестійкою і 7 вересня 2007 р. у Сеймі V скликання відбулося голосування за розпуск парламенту, 377 депутатів підтримали це рішення (серед яких 151 голос від правлячої партії ПіС та від найбільших опозиційних партій таких як ГП 130 голосів та 54 голоси від СДЛС) [41], проти дострокового розпуску парламенту голосувало 54 депутати.

Стосовно взаємодії парламенту та уряду, то за законопроект про бюджет на 2006 р. проголосувало 269 депутатів (на 2007 р. – 234), що представляли досить нестійку коаліцію. Так, за бюджет на 2006 р. 24 депутати ПСП проголосували «за», а вже за бюджет на 2007 р. 20 депутатів даної політичної сили голосували «проти». До того ж, порівнюючи голосування за бюджет 2006 р. та 2007 р., відмітимо зменшення голосів «за», та збільшення голосів «проти»: за бюджет на 2006 р. – 180 голосів (основу опозиції склали 130 голосів від ГП та 50 від СДЛС), за бюджет на 2007 р. – 192 голоси (127 від ГП, 44 від СДЛС та 20 від ПСП) [222] (див. Додаток В,

діагр. В.4).

Слабка політична структура парламенту негативно вплинула на виконання законодавчої функції, що демонструють кількісні показники у наступній таблиці:

Таблиця 3.7

**Результати законодавчої діяльності
Сейму V каденції (2005-2007 рр.)**

Період	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
2005 р.	0	0	21
2006 р.	29	1	193
2007 р.	4	1	170
Всього	33	2	384

Складено за: [222].

На думку польського доктора права К. Екхардта, дострокове припинення повноважень парламенту на половині каденції зумовлене перш за все втратою урядом підтримки парламентської більшості [41].

Внаслідок дострокових парламентських виборів у жовтні 2007 р. партія ГП отримала 209 мандатів, партія ПіС – 166 мандатів, блок Лівиця і демократи – 53 мандата та 31 мандат ПСП [214]. Зазначимо, що явка виборців становила 53,88% від загальної кількості, що є досить високим показником, у 2005 р. проголосувало 40,75% громадян.

Результати виборів та активна явка поляків на виборчі дільниці засвідчила про зростання політичного структурування суспільства та позитивний розвиток партійної системи. Парламентську більшість сформувала ГП та ПСП, отримавши 235 голосів. Раду Міністрів очолив Д.

Туск, лідер ГП, програма уряду якого отримала підтримку 238 депутатів з 444, які брали участь у голосуванні, проти – 204 депутати і 2 утримались [222].

За президенства Л. Качинського Д. Туск постійно протиставляв свою політичну силу ПіС і не згадував інших опонентів. Дослідники відмічають і більш поміркований спосіб управління даного уряду у порівнянні з попередниками. Роботу виконавчої влади ускладнював і той факт, що глава держави був неформальним лідером опозиції.

Парламентська більшість Сейму VI каденції підтримувала свій уряд протягом всього періоду роботи парламенту про що свідчать результати голосування по законопроектах про бюджет: на 2008 р. – 239 голосів «за» (з них ГП – 205, ПСП – 29), на 2009 р. – 236 голосів «за» (з них ГП – 201, а ПСП – 31), на 2010 р. 237 депутатів підтримали законопроект, з яких 198 від ГП та 29 від ПСП, на 2011 р. – 235 голосів «за» (201 представник ГП та 29 ПСП). Щороку голосували проти урядової політики у даному контексті ПіС та блок Лівиця і демократи [222] (Див. Додаток В, діагр. В.5).

Наголосимо, що уряд Д. Туска (14-й прем'єр-міністр з 1989 р.) пропрацював всю VI каденцію і вперше у посткомуністичній Польщі Д. Туск вдруге очолив Раду Міністрів після парламентських виборів 2011 р. Для

порівняння з 1989 р. термін повноважень глав уряду тривав у середньому від 1 до 2 років і лише уряд на чолі з Є. Бузеком пропрацював з 1997 р. по 2001 р. [Див. дет.: 105, с. 362-375].

Аналіз кількісних показників законодавчої діяльності парламенту даної каденції показує, що здійснено значний об'єм законодавчої роботи, який перевищує попередні роки (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Результати законодавчої діяльності Сейму VI каденції (2007-2011 рр.)

Період	Кількість ратифікаційних законів	Кількість бюджетних законів	Загальна кількість прийнятих законів
2007 р.	1	0	6
2008 р.	31	1	251
2009 р.	19	2	232
2010 р.	14	1	229
2011 р.	20	1	234
Всього	85	5	952

Складено за: [222].

У 2011 р. громадяни РП підтримали подальший економічний розвиток і професійне вирішення соціальних проблем, голосуючи за ГП. Польське суспільство не підтримало популістських гасел лідера партії ПіС Я. Качинського, який прагнув впливати на емоції електорату. Хоча до Сейму і потрапила неочікувано новостворена популістська політична сила Рух Палікота, отримавши 40 мандатів, лідером якої є Я. Палікот [148].

Наголосимо, що у законодавчому процесі польський уряд є досить активним учасником: у 1997-2001 рр. 62% законопроектів до парламенту подав саме уряд, у 2001-2005 рр. – 64%, у 2005-2007 рр. – 52,5%. Проте А. Боднар зауважує, що переважна більшість цих законопроектів є поправками до діючих законів і уряд все ж недостатньо пропонує справді продумані комплексні проекти [8, с. 33].

Отже, кількість прийнятих законів з кожною каденцією Сейму збільшується, а у 2004 р., коли Польща стала членом ЄС, зафіксована максимальна кількість ратифікаційних законів – 122. Сейм I та V каденцій, що достроково припинили свою діяльність, ухвалили менше законів у порівнянні з іншими каденціями. Відмітимо, що значна кількість внесених на розгляд, але не ухвалених законів припадає на роботу Сейму III каденції, коли сформована більшість виявилася нестійкою і на кінець каденції розпалася, а уряд більшості став урядом меншості (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Ефективність законодавчого процесу Сейму

Період	Кількість прийнятих законів	Кількість внесених законопроектів
Сейм I каденції (1991-1993 рр.)	94	Статистичні дані відсутні
Сейм II каденції	470	826

(1993-1997 рр.)		
Сейм III каденції (1997-2001 рр.)	640	1151
Сейм IV каденції (2001-2005 рр.)	894	1265
Сейм V каденції (2005-2007 рр.)	384	708
Сейм VI каденції (2007-2011 рр.)	952	1511

Складено за: [222].

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що вимоги до оформлення законопроектів та механізм контролю за їх дотриманням у Польщі ефективно регулюють законодавчий процес та доцільність внесених на розгляд законопроектів. Особливо позитивним моментом є наявність публічних консультацій стосовно положень законопроекту. І, як показує практика роботи польського парламенту, немає суттєвої різниці між кількістю ухвалених законів і внесених на розгляд законопроектів в залежності від наявності стійкої коаліції, але безперечно консолідована парламентська більшість забезпечує вищу чисельність внесених і прийнятих нормативно-правових актів [Див. дет.: 105, с. 362-375].

Враховуючи вищевикладене, можемо зазначити, що вищі органи державної влади РП, незважаючи на окреслені проблеми, завдяки послідовності у впровадженні економічних реформ та позитивним результатам процесів реструктуризації зуміли привести країну до вступу до ЄС у 2004 р. Сьогодні торговельними партнерами Польщі є країни ЄС і у 2000 р. на їх долю припадало 70% польського експорту та 62% імпорту. До того ж закріплена у 1999-2000 рр. тенденція до економічного зростання зберігається у межах 5% (ВВП), хоча й збільшився рівень безробіття. У 2006 р. зафіксований найвищий показник економічного зростання за десятиліття – 6,5%, а у 2007 р. темпи сповільнилися – 3,6%. Індикатором посилення позиції Польщі як члена європейської спільноти можемо вважати і високі обсяги іноземних інвестицій у країну з 2005 р., коли спочатку було інвестовано 6,7 млрд. доларів, а у 2006 р. вже 9,4 млрд. доларів [67, с. 194-195].

Про економічні досягнення у діяльності представників влади свідчать і дані Євробарометру. Так, восени 2007 р. 76% поляків заявили, що задоволені власним життям, а це в середньому на 4% нижче показників у ЄС, але значно вище за середні показники нових членів ЄС (65%). Окрім того, 71% респондентів виразили позитивне ставлення до членства у ЄС, а кількість тих, хто дотримується нейтральної позиції з цього питання (21%) постійно зменшується. До того ж станом на 2007 р. 28% поляків були оптимістично настроєні щодо розвитку економіки країни [189]. Огляд Євробарометру восени 2008 р. виявив, що 76% населення РП задоволене своїм життям (статистика залишилась незмінною з минулого року), проте й відмічено тенденцію до збільшення кількості тих, хто стурбований власною фінансовою ситуацією [187]. А вже у 2009 р. 77% поляків негативно висловлювались щодо ситуації із працевлаштуванням та 21% респондентів

назвав дану ситуацію навіть критичною [188]. У даному випадку на схвальну оцінку заслуговує діяльність уряду Д. Туска, який зміг в умовах економічної кризи 2009 р. отримати зростання ВВП на 1,7%, а у 2010 р. на 3,8%, такі показники забезпечили Польщі вперше місце в шістці найбільших економік членів ЄС [148]. Так, відповідно до огляду Євробарометру весною 2010 р. 60% поляків позитивно оцінили фінансовий стан їх побуту, а 37% – негативно. Також значна кількість респондентів схвально відгукнулася про особисту ситуацію з роботою – 57%. Проте лише 41% поляків позитивно оцінили стан економіки країни у 2010 р. Опитування через рік виявило незначне зниження кількості тих, хто задоволений власною ситуацією з роботою – на 4% та фінансовим рівнем побуту – на 3%. Однак зросло невдоволення населення станом національної економіки: у 2010 р. – 54%, у 2011 р. – 68%, у 2012 р. – 71%. Тож зміна вподобань виборців залежала і від економічних показників. Дж. Белл стверджує, що формування електорату певної політичної сили залежить не лише від ідеологічного, історичного та політичного факторів, але й від економічних результатів роботи влади і зокрема від рівня безробіття [178].

Розглянувши економічний аспект функціонування коаліційних урядів, підсумуємо аналіз політичного складу парламентських більшостей. Зокрема, О. Кукуруз з цього приводу зазначає, що у 1989-2008 рр. під час формування політичної структури нижньої палати ідеологія вже не мала вирішального значення. Прикладом слугує діяльність ПСП, яка у 1993 р. та 2001 р. сформувала коаліцію з СДЛС, а згодом стала постійним партнером у створенні більшості для правоцентристської партії ГП [82]. У посткомуністичний період для новостворених партій ЦСЄ були характерні політичні програми «з неоднозначними та дублюючими одна одну положеннями» [83, с. 58], адже їх об'єднувала опозиційність до комуністичної партії.

Політична структура парламенту РП зазначених каденцій демонструє чергування лівих та правих сил у складі коаліцій. Проте зміна «правих» та «лівих» урядів не впливала на стратегію розвитку Польщі, оскільки всі підтримували демократичні перетворення та впровадження ринкових реформ. І вже на початку 1990-х років 90% поляків підтримало вступ країни до різних європейських структур [81, с. 201]. Така єдність польських опозиційних політичних сил сприяла розвитку політичної системи та підвищенню рівня життя населення. В. Бурдяк та Н. Ротар вважають ліві сили Польщі більш ліберальними та послідовними у процесі переходу до ринкових відносин, ніж правоцентристські сили [13, с. 154]. Даючи оцінку популярності лівих сил сьогодні, професор Г.-Й. Феен відмічає загальну тенденцію зростання їх підтримки в посткомуністичних країнах, що частково можливо пояснити ностальгією за колишніми часами та вмінням реорганізації та мобілізації. Однак виключенням є польські ліві, які внаслідок корупції втратили свої позиції [156, с. 11].

Політичний склад парламенту Польщі свідчить про становлення опозиційної до лівих сил політичної еліти. Адже, незважаючи на початок

демократичних перетворень політичної системи країни ще у 1989 р., впевнений прихід до влади правоцентриських сил відбувся лише у 2005 р., що пояснюється відсутністю управлінського досвіду у нових лідерів після повалення комуністичного режиму [Див. дет.: 105, с. 362-375].

Аналізуючи процес демократизації партійно-політичної системи країн ЦСЄ, І. Яжборовська виділяє партії, які в цілому постійно отримують підтримку виборців, а саме: посткомуністичні або соціально-ліберальні, ліберальні, селянські та християнсько-демократичні. А на початку XXI ст. все більшою підтримкою електорату залучаються націонал-консервативні та популістські партії [171, с. 283-284], що підтверджують і результати останніх парламентських виборів до Сейму.

Підсумовуючи роботу коаліційних урядів у досліджуваній період, відмітимо досить високий рівень їх нестабільності і, враховуючи, що президент має право розпустити парламент через неформованість уряду у визначений період часу, маємо наголосити, що лише конструктивний вотум недовіри забезпечував роботу парламенту протягом всієї каденції після відставки урядів. Така взаємодія вищих органів влади у кризових ситуаціях свідчить на користь обраної системи стримувань і противаг.

Польська політична практика продемонструвала, що немає взаємозв'язку між кількістю голосів на підтримку програми діяльності уряду та його стабільною роботою (див. табл. 3.10). Так, у досліджуваній період найбільше депутатів виразили вотум довіри уряду Л. Міллера, який вже у 2003 р. став урядом меншості. У той час, як програма діяльності уряду Д. Туска набрала практично найменше голосів, але робота уряду виявилася стабільною. Відповідно можемо зробити висновок, що стійкість парламентської більшості залежить не від кількості її учасників, а від якості взаємодії останніх та політичного складу коаліції.

Таблиця 3.10

Голосування депутатами парламенту за програму діяльності урядів 1997-2007 рр.

Прем'єр-міністр	Є. Бузек (1997-2001)	Л. Міллер (2001-2004)	М. Белька (2004-2005)	К. Марцинкевич (2005-2006)	Я. Качинський (2006-2007)	Д. Туск (2007-2011)
Кількість голосів «за»	260	306	234	272	240	238
Кількість голосів «проти»	173	140	218	187	205	204

Складено за: [222].

Стосовно парламентського контролю уряду, то законодавчий орган має виражати уряду чи окремому міністру вотум недовіри через невиконання належним чином відповідних функцій. Звичайно, що це в ідеалі має бути така підстава, проте практика демонструє у більшості випадків політичний контекст. Отже, для поточного контролю уряду надсилаються депутатські інтерпеляції та запити до прем'єр-міністра чи окремого міністра. Як засвідчила статистика, у досліджуваній період з кожною каденцією парламенту РП їх чисельність зростала. Максимальну кількість згаданих

форм контролю зафіксовано під час роботи Сейму VI скликання, коли парламентська більшість була стійкою, а коаліційний уряд успішно функціонував (див. табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Поточний контроль уряду з боку парламенту

Каденція Сейму	Сейм I каденції	Сейм II каденції	Сейм III каденції	Сейм IV каденції	Сейм V каденції	Сейм VI каденції
Кількість інтерпеляцій	773	2616	7081	10660	9581	24435
Кількість запитів	511	672	4247	4386	3495	10632

Складено за: [222].

Підсумовуючи, відмітимо, що детально прописаний у Конституції Польщі механізм формування уряду коаліцією приніс позитивні результати: парламент міг працювати лише за умови наявності парламентської більшості, що змушувало політичні сили об'єднуватися та йти на компроміс. Депутати Сейму розуміли важливість досягнення консенсусу, а якщо це їм не вдавалося, то представницький орган припиняв повноваження достроково по цілком об'єктивних причинах. Однак процес формування партійної системи вимагає часу і навіть належний рівень законодавчого регулювання не гарантує швидких результатів, тому діяльність Сейму до 2007 р. характеризувалася конфліктами між коаліцією та опозицією, а також всередині коаліції [Див. дет.: 105, с. 362-375]. До того ж політичне структурування польського парламенту ускладнювала надмірна вага власних амбіцій представників партійних еліт та високий рівень довіри пересічних виборців до нових політичних утворень, які протиставляли себе існуючій владі.

Слід також наголосити, що за успішність переходу до демократії та становлення парламентаризму відповідає саме політична еліта, оскільки безпосередньо впливає на прийняття політичних рішень, а найбільша участь населення у процесі управління державою – це парламентські вибори.

3.3 Напрями застосування польського досвіду системи раціоналізованого парламентаризму в Україні

Для посткомуністичних країн злагоджена робота вищих органів державної влади – це основа успішного транзиту до демократії. Але для цього спочатку необхідно забезпечити належне правове регулювання й як показала практика на прикладі вітчизняних реалій – законодавець не зміг з першого разу прописати ефективну систему стримувань і противаг вищих органів державної влади в Україні, що у свою чергу стало причиною численних політичних криз. Така ситуація спочатку викликала дискусії щодо шляхів реформування конституційного дизайну країни і в результаті проведення конституційної реформи, яка не вирішила існуючих проблем українського парламентаризму та залишила відкритим питання подальших

реформ.

Слід зауважити, що, працюючи над власними проблемами ефективної організації державної влади, доречно використовувати досвід політичної трансформації посткомуністичної РП. М. Рябчук наголошує на все більшому відставанні дезорієнтованої України від проєвропейські орієнтованої Польщі, яка успішно усунула від влади комуністичну олігархію та провела дієві ринкові реформи [139, с. 67]. У свою чергу Г. Зеленько, аналізуючи політичну модернізацію Польщі, робить висновок про доречність застосування польського досвіду у вітчизняних реаліях. Проте дослідниця наголошує на необхідності критичного та вибіркового підходу у цьому контексті, оскільки модернізація у Польщі пройшла досить драматично, а конституційний процес виявився тривалим [56, с. 124]. Додамо, що незважаючи на різні стартові умови для розбудови власної державності у Польщі та Україні після падіння комуністичного режиму, країни мали однаково складну економічну ситуацію. Однак на відміну від України, польська політична еліта зуміла успішно провести ряд необхідних реформ і не останню роль у цьому процесі відіграла політико-правова модель організації влади.

Т. Л. Карл та Ф. Шміттер дотримуються думки, що, судячи з досягнень Польщі у демократизації, майбутнє країни – це сучасна ліберальна демократія і вірогідність регресу в бік автократії не більша, ніж у західних демократіях. Щодо України, то дослідники поки що не можуть однозначно визначити подальший вектор її розвитку [63]. Враховуючи вишевикладене, маємо у такому випадку особливу увагу приділяти діяльності вітчизняного парламенту як атрибуту демократії.

Актуальність дослідження конституційної моделі організації влади незалежної України підтверджує і думка М. Борисова, який вважає, що політичний режим країни ще досить далекий від демократичної консолідації, російський дослідник наголошує на необхідності визначення правил гри політичних акторів, коли результати перегонів невідомі заздалегідь [9, с. 69]. Мова йде про оптимальну виборчу модель та ротацію політичної еліти. На думку В. Шаповала, як у Польщі, так і в Україні виборче законодавство і виборча практика – це «юридизована політика» [164, с. 83], саме тому зазвичай вони мають політичний контекст.

Наразі проблемою в Україні є нестабільність виборчого законодавства, тому жодна виборча система не дає очікуваних результатів. Всі парламентські вибори проводились на основі попередніх ухвалених законів і навіть два електоральні цикли поспіль не пройшли в рамках одного виборчого закону. Це може пояснюватись спробою парламентських партій забезпечити собі можливість пройти до парламенту наступного скликання [22, с. 16-17]. До того ж вибори за пропорційною системою відбуваються завжди із закритими списками, унеможливаючи по суті вплив електорату на якісне наповнення партійного списку, розриваючи таким чином взаємозв'язок між виборцями і парламентарями.

Ключовою проблемою при застосуванні мажоритарної виборчої системи у вітчизняних реаліях є використання адміністративного ресурсу у боротьбі за електорат з боку діючої влади і тиск на опозицію, яка за таких обставин часто поступається позицією. У цьому контексті доречними є твердження О. Процика щодо появи тісних «клієнталістських» зв'язків між мажоритарщиком та електоратом відповідно до географічного принципу в умовах нерозвиненої партійної системи. Адже переможці на одномандатних виборчих округах, враховуючи значущість підтримки саме регіональної еліти, більше займаються вирішенням питань у межах власних округів, а не на національному рівні. Окрім того, мажоритарщикам зручно не відповідати за роботу уряду і голосувати в залежності від того, чи впливає певне рішення на їх політичну підтримку електоратом свого округу [128, с. 8].

За спостереженнями С. Коночук, в Україні найбільше критикують саме пропорційну виборчу систему, адже закриті списки спричинили розквіт корупції і потрапляння до парламенту осіб з низькими професійними показниками. Разом з тим депутати ставали залежними під час ухвалення рішень від лідерів фракцій [76, с. 29], применшуючи свою роль як представників інтересу народу. Ці критичні зауваження є цілком справедливими, лише додамо, якщо корупція існує в певній системі, то вона розповсюджується на всі відносини і вибори за мажоритарною системою у тому числі.

Порівняємо дієвість виборчих систем в Польщі та Україні. З 1991 р. у Польщі діє пропорційна виборча система, законодавець змінював лише кількість виборчих округів, математичні методи розподілу голосів та виборчий бар'єр як того вимагали об'єктивні обставини. Ефективне коригування виборчого законодавства та раціоналізований парламентаризм мали позитивний вплив на політичну структуру парламенту Польщі – кожного електорального циклу знижуючи число «ефективних парламентських партій». В Україні парламентські вибори проводились у 1994 р. за мажоритарною виборчою системою, у 1998 р. та 2002 р. за змішаною, у 2006 р. та 2007 р. за пропорційною з закритими списками, сподіваючись таким чином підвищити політичну структуру законодавчого органу. Однак жодна партія не отримала достатньої кількості голосів для формування стійкої більшості, що послужило у 2007 р. причиною для проведення дострокових парламентських виборів. Проте повернення змішаної виборчої системи у 2012 р., на думку вітчизняних дослідниць Г. Зеленько та О. Матушенко, відкидає процес інституціоналізації політичних партій в Україні на кінець 1990-х р. – початок 2000-х р. [57, с. 125].

Зауважимо, що по кількості партій, які були зареєстровані починаючи з 1990-х рр. Польща стала своєрідним рекордсменом (більше 250 партій). В Україні ця цифра значно менша. Окреслимо динаміку створення вітчизняних політичних партій: у 1991 р. зареєстровано 9 партій, у 1992 р. – 7, у 1993 р. – 16, у 1994 р. – 7, у 1995 р. – 4, у 1996 р. – 5, у 1997 р. – 12, у 1998 р. – 13, у 1999 р. – 25, у 2000 р. – 19, у 2001 р. – 22, у 2002 р. – 2, у 2003 р. – 2, у 2004 р. – 8, у 2005 р. – 24, у 2006 р. – 12, у 2007 р. – 4, у 2008 р. – 20, у 2009 р. – 12, у

2010 р. – 14, у 2011 р. – 16. Як засвідчила статистика, найбільш активно партії створювалися у передвиборні 2001, 2005, 2011 рр. [64]. Для ілюстрації рівня політичної інституціоналізації політичних партій в Україні необхідно звернутися до динаміки зміни ефективної кількості парламентських партій, яку доцільно представити у формі таблиці на основі співставлення кількості партій-учасниць та переможниць виборів (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Співвідношення кількості виборчих та парламентських партій за результатами виборів до Верховної Ради України III-VI скликань

Рік виборів	Кількість виборчих партій (самостійно та у складі блоків)	Кількість парламентських партій (самостійно та у складі блоків)
1998 р.	40 (19 у складі 9 блоків та 21 – самостійно)	9 (2 у складі 1 блоку та 7 – самостійно)
2002 р.	63 (42 у складі 12 блоків та 21 – самостійно)	22 (19 у складі 3 блоків та 3 – самостійно)
2006 р.	79 (51 у складі 17 блоків та 28 – самостійно)	11 (8 у складі 2 блоків та 3 – самостійно)
2007 р.	42 (32 у складі 10 блоків та 10 – самостійно)	16 (14 у складі 3 блоків та 2 – самостійно)

Складено за: [153] .

Отже, за результатами парламентських виборів із пропорційною складовою Ю. Ключковський розрахував ефективну кількість виборчих (у 1998 р. – 10,7, у 2002 р. – 7,9, у 2006 р. – 6,7) та парламентських (у 1998 р. – 5,1, у 2002 р. – 4,7, у 2006 р. – 3,4) партій та виявив тенденцію до зменшення даних показників [69, с. 14-18]. В цілому, зі слів Г. Зеленько, в Україні динаміка зміни чисельності ефективних парламентських партій (4-6 партій) співпадає з посткомуністичними країнами, які знаходяться на етапі консолідації демократії [58, с. 217]. Відмітимо, що перехід до пропорційної виборчої системи, беручи навіть до уваги зазначені вище недоліки даної системи в українському форматі, все ж сприяв становленню багатопартійності та політичному структуруванню законодавчого органу.

Враховуючи досвід Польщі у реформуванні виборчого законодавства, очевидно, що для України з точки зору проблем із політичним структуруванням, наявним політичним відчуженням і політичною безвідповідальністю, сприяти їх вирішенню істотно допомогла б пропорційна виборча система з відкритими списками та преференційним голосуванням. Директор Інституту глобальних стратегій В. Карасьов відмічає існування подвійної закритості партійної системи в Україні, адже закриті списки формуються партійною верхівкою, а вже на з'їзді партії погоджують їх готовий варіант [Цит. за: 71, с. 9].

Водночас відсутність персональної політичної відповідальності народного депутата перед виборцями дає можливість парламентарям діяти відповідно до власних інтересів та, головне, – підтримувати позицію лідера партії. У свою чергу Ю. Ганжуров припускає, що впровадження пропорційної виборчої системи підвищить якість структуризації депутатського корпусу вітчизняного парламенту [25, с. 59].

Окрім того, на процес інституціоналізації українських політичних партій позитивно вплинула конституційна реформа 2004 р. (ЗУ «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р.), яка уможливила залучення партій до формування Кабінету Міністрів України за результатами виборів, обмеживши повноваження глави держави призначати уряд, основуючись на персональній лояльності. Дана реформа розширювала не лише установчу, але й контрольну функцію парламенту (закріплювала відповідальність уряду не тільки перед президентом, але й перед парламентом) і ці зміни, зі слів Ю. Шемшученка, «об'єктивно були спрямовані на розвиток українського парламентаризму» [168, с. 99].

Отже, коаліція депутатських фракцій Верховної Ради України мала право вносити пропозиції главі держави щодо кандидатури Прем'єр-міністра та членів уряду (ст. 83 КУ) [79]. Слід наголосити, що на практиці чисельність коаліції перевищувала загальну чисельність фракцій, що до неї входили, або ж була меншою, а часом навіть меншою й від половини складу парламенту («правління меншості»). Пізніше згідно з рішенням Конституційного Суду № 11-рп/2010 від 6 квітня 2010 р. формувати коаліцію депутатських фракцій було дозволено й окремим депутатам незалежно від позиції їх фракцій [127, с. 24-25].

Коаліційний спосіб формування уряду мав посилити парламентську більшість, а конституційні положення стосовно припинення повноважень народних депутатів достроково за невходження або вихід зі складу депутатської фракції політичної сили від якої депутат обраний (ст. 81 КУ) [79] – зупинити перманентний процес міжфракційний переходів парламентарів. Однак політична практика продемонструвала недотримання зазначених норм: деякі депутати голосували незважаючи на позицію власної фракції, але не втрачали мандат за зміну політичного курсу. Депутати, що були виключені з фракцій не за власною ініціативою також не припиняли свої повноваження достроково [127, с. 24].

Для зменшення міжфракційних переходів реформа передбачала імперативний мандат, але чи це є виходом для країни, яка декларує демократичний шлях розвитку. Наприклад, у ст. 104 Основного Закону РП зазначено, що «депутати є представниками народу. Вони не зв'язані настановами виборців» [201, с. 31], тобто депутатів не мають права відкликати навіть при недотриманні політичних прав виборців. Не передбачено юридичної відповідальності за зміну фракції й у європейській практиці. Адже вважається, що імперативний мандат обмежує депутата у виконанні обов'язків народного обранця і робить залежним від волі партії, фактично відбувається підміна поняття відповідальності перед виборцями, поняттям відповідальності перед керівництвом депутатської фракції. Тому врегульовувати дану проблему необхідно шляхом розробки дієвих механізмів політичної, а не юридичної відповідальності за неналежне виконання відповідних обов'язків парламентарем.

Вітчизняні дослідники виділяють 3 етапи функціонування парламентських коаліцій в Україні: 1) 1991-2005 рр. – неінституціоналізована

коаліція; 2) 2006-2010 рр. інституціоналізована коаліція; 3) з 2010 р. після відміни конституційної реформи знову неінституціоналізована коаліція. Протягом 2 етапу формувались мінімально вирашені коаліції й існувала досить гостра політична конкурентність. Однак чим більша коаліція за мінімально вирашену, тим ефективніша робота уряду, який таким чином збільшує вплив на законодавчий процес. В Україні коаліції 2006-2010 рр. не мали достатньої кількості голосів для внесення змін до Основного Закону, подолання вето глави держави щодо низки законів тощо. Після відміни конституційної реформи коаліція знову стала неінституціоналізованою і створювалась формально для прийняття ситуативних рішень, парламентарі не ставили за мету виконання чітко визначеної програми дій. Конституційний дизайн сприяв формуванню коаліції навколо пропрезидентської партії незалежно від її кількості місць в представницькому органі [83, с. 60-64].

Проте, за висновками Д. Ковриженка, закріплення на конституційному рівні порядку формування парламентської більшості носить спірний характер. Експерт дослідив конституційні положення європейських країн, включаючи і Польщу, й не виявив, щоб Основний Закон цих країн регламентував механізм формування коаліції та засад її діяльності. Венеціанська комісія у Висновку щодо змін до Конституції України від 08.12.2004 р. також наголошує на тому, що вимога формування коаліції депутатськими фракціями не сприятиме політичній стабільності в державі та «не узгоджується зі свободою вибору і прийняття рішень політичними партіями» [70, с. 3]. Слід також звернути увагу на те, що вимога щодо створення коаліції надає дрібним партіям великі важелі впливу в процесі формування уряду.

Вищезазначені нововведення не підвищили ефективності роботи українського парламенту, оскільки не були до кінця якісно прописані, а що важливо – парламентарі самі ж їх і не дотримувалися. Питання реформування механізму формування уряду коаліцією та зменшення міжфракційних переходів депутатів залишилося відкритим [Див. дет.: 110, с. 71-76].

Для вдосконалення системи стримувань і противаг конституційна реформа збільшила кількість підстав для розпуску парламенту президентом, а саме: якщо коаліцію депутатських фракцій не сформовано протягом одного місяця, персональний склад уряду не сформовано протягом шістдесяти днів після відставки попереднього, а пленарні засідання однієї чергової сесії не можуть розпочатися протягом тридцяти днів [79, с. 35]. У редакції Основного Закону 1996 р. остання зазначена підстава була єдиною. І що вже традиційно – політична практика знову показала протилежні результати: у 2007 р. глава держави видав чотири укази для розпуску парламенту, але Верховна Рада України V скликання припинила свої повноваження достроково лише внаслідок досягнення політичною елітою спільного рішення з цього питання [127, с. 25].

Додамо, що не було реформовано і процедуру імпічменту, яку практично дуже складно реалізувати, адже парламент приймає рішення про

звинувачення Президента за наявності підстав не менше як двома третинами від конституційного складу [80, ст. 111 КУ]. У вітчизняних реаліях такий рівень консолідації видається неможливим, оскільки глава держави є потужним гравцем у владній моделі, має контроль над виконавчою владою і зазвичай є лідером досить численної парламентської партії.

Крім того, впроваджена поспіхом конституційна реформа 2004 р. викликала перманентні політико-правові конфлікти. Не вдалося здійснити дієве реформування системи влади і відповідно до результатів експертного опитування Центру Разумкова 61,5% респондентів відповіли, що КУ у редакції 2004 р. не забезпечує баланс повноважень у трикутнику президент-парламент-уряд. Для оцінки правового регулювання взаємин між законодавчою та виконавчою гілками влади згідно з текстом даного Основного Закону надамо відповіді експертів у формі таблиці за п'ятибальною шкалою, де 1 – досконалість мінімальна, а 5 – досконалість максимальна (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Оцінка ступеня досконалості конституційного
врегулювання зазначених процедур
(% опитаних)**

	1	2	3	4	5	Не відповіли	Середня оцінка
Призначення Прем'єр-міністра України	6,7	12,5	35,6	36,5	8,7	0,0	3,28
Формування коаліції депутатських фракцій у парламенті	5,8	17,3	41,3	26,0	9,6	0,0	3,16
Формування персонального складу уряду	13,5	26,9	32,7	21,2	3,8	1,9	2,74
Припинення повноважень уряду	12,5	36,5	38,5	10,6	1,9	0,0	2,53
Скріплення указів Президента України підписами Прем'єр-міністра	37,5	35,6	16,3	6,7	2,9	1,0	2,01
Припинення повноважень парламентарів (зокрема, формула «імперативного мандату»)	45,2	26,9	19,2	6,7	1,9	0,0	1,93

Складено за: [78, с. 60].

З таблиці видно, що експерти надали середню оцінку правовим рамкам призначення очільника вищого органу виконавчої влади та ще менше підтримки отримав механізм формування та відставки уряду. Процедура контрасигнатури, як елемент системи стримувань противаг у відносинах президента та прем'єра, також виявилася неякісно прописаною. Проте найбільш негативний відгук отримав механізм припинення повноважень народного депутата, оскільки за своєю суттю значно відрізнявся від досвіду демократичних держав.

Проаналізуємо реалізацію Верховною Радою України V-VI скликань законодавчої, установчої та контрольної функцій, враховуючи конституційно-правовий статус та повноваження вищих інститутів влади після переходу до парламентсько-президентської республіки.

Отже, за результатами виборів народних депутатів за пропорційною системою у 2006 р. до парламенту пройшли такі політичні сили: Партія регіонів (ПР) – 32,14%, Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) – 22,29%, Блок «Наша Україна» – 13,95%, Соціалістична партія України (СПУ) – 5,69%, Комуністична партія України (КПУ) – 3,66% [160], тобто інтереси 77,73% виборців, які прийшли на вибори були представлені у Верховній Раді України V скликання. Більшість утворили ПР, СПУ та КПУ. Робота парламенту характеризувалася гострим протистоянням між коаліцією та опозицією, а згодом деякі опозиціонери поповнили ряди більшості.

Політична криза загострилася у 2007 р. і 2 квітня цього ж року В. Ющенко видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України», який парламент спочатку оцінив як такий, що не має правових підстав, однак 27 травня 2007 р. після консультацій глава держави, уряду та голова парламенту підписали спільну заяву про проведення позачергових парламентських виборів [Див. дет.: 110, с. 71-76].

Причину розпуску ВРУ V скликання слід шукати не лише у недосконалості законодавства, але й у відсутності політичної волі парламентарів, які змінювали фракції, сформовані на партійній основі, порушуючи конституційні права виборців, та прагнули отримати бажані посади, незважаючи на інтереси громадян [Див. дет.: 110, с. 71-76].

Результати голосування на позачергових парламентських виборах 30 вересня 2007 р. продемонстрували досить слабку ротацію політичних кадрів: Партія регіонів – 34,37% (175 мандатів), Блок Юлії Тимошенко – 30,71% (156 мандатів), Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» – 14,15% (72 мандати), Комуністична партія України – 5,39% (27 мандатів), Блок Литвина – 3,96% (20 мандатів) [160].

У парламенті VI скликання парламентська більшість утворювалася чотири рази. У листопаді 2007 р. Блок Юлії Тимошенко та Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» підписали Угоду про створення коаліції демократичних сил до якої увійшло 227 народних депутатів. А вже у грудні 2008 р. до згаданих політичних сил приєднався Блок Литвина, збільшивши парламентську більшість до 247 голосів.

У березні 2010 р. влада перейшла до Партії регіонів, яка об'єдналася з Комуністичною партією України, Блоком Литвина та 16 народними депутатами і сформувала коаліцію депутатських фракцій з 235 парламентарів. Відмітимо, що Блок Литвина був членом коаліцій опозиційних політичних сил, що демонструє слабку політичну волю та пріоритет власних інтересів і амбіцій. Блок Володимира Литвина як «осьова партія» був дестабілізуючим фактором роботи більшості [Див. дет.: 110, с. 71-76].

Важливою подією стало Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., за яким ЗУ «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. визнавався неконституційним. Як наслідок, з дня ухвалення даного Рішення парламент почав працювати згідно з положеннями Конституції України 1996 р., яка не передбачала інвеститури уряду. Так, четверта парламентська більшість утворилася 4 жовтня 2010 р. з

227 народних депутатів до якої увійшли Партія регіонів, Комуністична партія України та Блок Литвина. За рахунок міжфракційних переходів, за які парламентарі не несуть політичної відповідальності, чисельність парламентської більшості зростає в останній день повноважень парламенту становила 239 народних депутатів.

Протягом діяльності ВРУ VI скликання функціонувало два уряди: за результатами дострокових парламентських виборів уряд сформувала коаліція демократичних сил на чолі з Ю. Тимошенко, а у березні 2010 р. цей уряд відправлено у відставку і до влади прийшла опозиція, новим прем'єр-міністром став М. Азаров [Див. дет.: 110, с. 71-76]. Додамо, що у період дії конституційної реформи відставка очільника виконавчої влади спричиняла відставку всього складу Кабінету Міністрів України, а формування його нового складу здійснювалось у строки і порядку, визначені Основним Законом. Конституція 1996 р. передбачала, що відставку уряду приймає президент, але за його дорученням уряд продовжує працювати до формування нового та не довше ніж 60 днів. Заявку про відставку прем'єр-міністр подає за рішенням глави держави, або внаслідок прийнятою більшістю від конституційного складу парламенту резолюції недовіри.

Досить хаотична робота виконавчої влади одразу ж відобразилася на ставленні громадян до владних органів. Так, як свідчать результати загальнонаціонального опитування, які презентували на прес-конференції 27 грудня 2012 р. «2012: політичні підсумки і прогнози» (Фонд «Демократичні ініціативи» і Центр Разумкова): населення оцінило діяльність уряду М. Азарова у 2.45 бала за 5-бальною шкалою. Тобто громадяни, інтереси яких вищі органи державної влади мають представляти і захищати, не задоволені їх роботою і такі настрої створюють не лише економічні показники. Аналітики зазначають, що способи політичної боротьби у парламентах V і VI скликань негативно вплинули на ставлення громадян до представницького органу, мова йде про блокування роботи парламенту та силові протистояння. Так, робота ВРУ VI скликання розпочалася з блокування фракціями опозиції з метою затягування процесу обрання керівництва законодавчого органу та формування уряду [112, с. 33]. Подібні дії народних депутатів свідчать про низький рівень політичної культури та безвідповідальність перед виборцями.

Підтримку коаліційних урядів в Україні демонструють результати щорічних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України (див. табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Рівень довіри населення уряду

	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	25.6	10.1	18.8	25.6	18.8
2. Переважно не довіряю	32.1	15.0	29.2	28.1	24.7
3. Важко сказати, довіряю чи ні	30.9	37.8	36.4	27.7	36.7
4. Переважно довіряю	9.6	28.7	13.6	15.4	17.2
5. Цілком довіряю	1.6	7.9	2.1	3.1	2.4
Не відповіли	0.3	0.4	0.1	0.2	0.2

Середній бал	2.3	3.1	2.5	2.4	2.6

Складено за: [131, с. 514].

Зупинимося на кількісних показниках голосування за очільника уряду депутатами українського парламенту від першого до шостого скликання включно, для порівняння з аналогічними даними з польської політичної практики (див. табл. 3.15). Джерелом інформації з даного питання є надіслані матеріали у листі Головного організаційного управління Апарату Верховної Ради України № 06/11-40 (222268) від 11 вересня 2013 р. у відповідь на WEB-запит від 5 вересня 2013 р., підставою якого є ЗУ «Про доступ до публічної інформації».

Таблиця 3.15

**Результати голосування ВРУ I-VI скликань
за кандидатів на посаду Прем'єр-міністра України**

№ п/п	П.І.Б.	Дата затвердження	Кількість голосів «за»	Кількість голосів «проти»
1	В. Фокін	14.11.1990	332	44
2	Л. Кучма	13.10.1992	316	-
3	В. Масол	16.06.1994	199	24
4	В. Пустовойтенко	16.07.1997	226	-
5	В. Ющенко	22.12.1999	296	-
6	А. Кінах	29.05.2001	239	-
7	В. Янукович	21.11.2002	234	-
8	Ю. Тимошенко	04.02.2005	373	-
9	Ю. Єхануров	22.09.2005	289	-
10	В. Янукович	04.08.2006	271	-
11	Ю. Тимошенко	18.12.2007	226	0
12	М. Азаров	11.03.2010	242	-

Представлені дані систематизовані на основі стенограм пленарних засідань парламенту і, безумовно, що відсутня інформація щодо кількості голосів поданих «проти» кандидатів на посаду Прем'єр-міністра України, заважає більш повно оцінити політичне структурування парламенту у момент формування уряду. Проте представлені показники виявляють слабку консолідацію парламентської опозиції. Тоді як у Польщі у досліджуваний період «проти» голосувало від 140 (мінімальна кількість) до 218 (максимальна кількість) депутатів. Також виявлено відсутність взаємозв'язку між рівнем підтримки прем'єр-міністра парламентом і стабільністю роботи кабінету, що співпадає з ситуацією у РП. Необхідно відмітити і короткий термін перебування на чолі виконавчої влади вітчизняних прем'єр-міністрів, виключення становить М. Азаров завдяки існуючому конституційному дизайну та ідеологічній близькості з главою держави.

Окрім того, ВРУ VII скликання 13.12.2012 р. затвердила М. Азарова прем'єр-міністром вдруге («за» проголосувало 252 депутати).

Розглянувши виконання українським парламентом установчих повноважень у період дії конституційної реформи 2004 р. та надавши загальний огляд ситуації у посткомуністичний період, перейдемо до аналізу

законодавчого процесу. Першочергово акцентуємо увагу на законотворчість в умовах функціонування інституціоналізованої парламентської більшості та коаліційного уряду. Ефективність реалізації законодавчих повноважень ВРУ VI скликання визначимо на основі аналізу протоколів її пленарних засідань та результатів Парламентського моніторингу, який провели експерти Лабораторії законодавчих ініціатив (див. табл. 3.16). До аналізу не включено ратифікаційні закони, результати роботи позачергових сесій, а також закони про ухвалення та внесення змін до Державного бюджету України.

Ратифікаційні закони не включено до аналізу тому, що міжнародні договори України, які ратифікують, укладаються главою держави, урядом, міністерствами тощо (ст. 3 ЗУ «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.) [48], а завдання парламенту у наданні згоди на обов'язковість вже підписаних міжнародних договорів.

Таблиця 3.16

Законодавча діяльність Верховної Ради України VI скликання

Період	Кількість прийнятих законів
Перша сесія (листопад 2007 - січень 2008)	-
Друга сесія (лютий-липень 2008)	31
Третя сесія (вересень 2008 - січень 2009)	71
Четверта сесія (лютий-липень 2009)	158
П'ята сесія (вересень 2009 - січень 2010)	63
Шоста сесія (лютий-липень 2010)	118
Сьома сесія (вересень 2010 - січень 2011)	115
Восьма сесія (лютий-липень 2011)	188
Дев'ята сесія (вересень 2011 - січень 2012)	153
Десята сесія (лютий-липень 2012)	196
Одинадцята сесія (вересень-грудень 2012)	97

Складено за: [120].

Отже, ВРУ VI скликання відповідно до даних таблиці ухвалила 1190 законів: 441 в період дії конституційної реформи і 749 після її відміни. Статистика свідчить, що законотворча робота парламенту поліпшилась після повернення до президентсько-парламентської форми правління. «Більш дієвою конфігурацією відносин між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів» [127, с. 5] за редакцією Конституції 1996 р., зважаючи на результати конституційної реформи, вважають і автори аналітичної доповіді «Проблеми конституційного транзиту в Україні».

До аналізу не включено закони про ухвалення та внесення змін до Державного бюджету України та маємо відмітити низький рівень взаємодії виконавчої і законодавчої гілок влади у цій сфері, про що свідчить кількість змін у формі закону, починаючи з 2007 р. кількість змін щороку збільшувалась і у 2012 р. досягла максимальної кількості – 38. Для порівняння Сейм VI каденції вніс зміни до бюджетного закону лише один раз у 2009 р.

Характеризуючи законотворчу роботу парламенту шостого скликання, Перший заступник Голови Верховної Ради VII скликання І. Калетнік зазначив, що «на розв'язання наявних проблем українців» націлено було

фактично лише два-три десятки законопроектів. Адже за період роботи парламенту народні обранці внесли та зареєстрували більш ніж 14 тисяч законопроектів, а законами стали півтори тисячі. Хоча у сесійній залі розглянуто близько 6 тисяч законопроектів. Одним із способів поліпшення ситуації, що склалася, І. Калетнік називає «максимальне публічне обговорення законопроектів на стадії їх підготовки з експертами, науковцями, громадськістю» [62, с. 2].

Результативність роботи парламенту експерти Центру Разумкова визначають і шляхом аналізу кількості законів, ухвалених широким консенсусом, тобто конституційною більшістю. За результатами законодавчого процесу ВРУ VI скликання на V сесії кількість законів, ухвалених усіма фракціями/групами становила 17, на VI – 14, на VII – 3, на VIII жодного, на IX та X сесіях – по одному. Маємо надзвичайно низькі показники і це у порівнянні з сотнями законів, який розглядає законодавчий орган. С. Вітмор пропонує здійснити реформи щодо обмеження кількості та підвищення якості законопроектів поданих на розгляд, які б покращили законодавчий процес незалежно від політичного складу парламенту. Для цього політолог вважає необхідним внести зміни до Регламенту ВРУ, у яких чітко прописати формат ініційованих законів. Зміни також мають вводити урядову експертизу законопроектів, які передбачають витрати бюджетних коштів. С. Вітмор впевнена, що окреслені вимоги суттєво зменшать навантаження та нададуть можливість здійснювати більш якісний контроль за роботою уряду [21, с. 55-56].

Для характеристики законодавчої активності вітчизняного парламенту загалом, доречно звернутися до показників кількості прийнятих законодавчих актів у період з першого до шостого скликань (див. табл. 3.17). Зауважимо, що реєстрацію законопроектів запровадили після 1995 р. на засіданні Президії ВРУ, тому інформація про зареєстровані законопроекти у повному обсязі у наявній електронній базі даних відсутня. Посилаючись на дані вищезазначеного листа Головного організаційного управління Апарату ВРУ № 06/11-40 (222268), отримуємо наступну систематизацію.

Таблиця 3.17

Ефективність законодавчого процесу Верховної Ради України I-VI скликань

Період	Кількість прийнятих законів	Кількість зареєстрованих законів та кодексів
ВРУ I скликання (1990-1994 рр.)	467	Статистичні дані відсутні
ВРУ II скликання (1994-1998 рр.)	713	Статистичні дані відсутні
ВРУ III скликання (1998-2002 рр.)	1016	3813
ВРУ IV скликання (2002-2006 рр.)	1140	5225
ВРУ V скликання (2006-2007 рр.)	237	1706
ВРУ VI скликання (2007-2012 рр.)	1411	6498

Наведені статистичні дані свідчать про нездатність парламенту до якісної законотворчості та слабку взаємодію депутатів у визначенні вектору розвитку держави. Водночас спостерігається тенденція до збільшення кількості прийнятих законів з кожним новим скликанням ВРУ, що співпадає з польською політичною практикою. Проте існує важлива відмінність у даному випадку, по-перше, чисельність ухвалених законів в Україні значно перевищує показники РП. По-друге, внаслідок низької якості змісту внесених на розгляд законопроектів, згодом доводиться вносити численні зміни. Так, протягом роботи ВРУ I скликання внесено 215 змін, ВРУ II скликання – 300, ВРУ III скликання – 423, ВРУ IV скликання – 638, ВРУ V скликання – 144, ВРУ VI скликання – 959 (при тому, що загальна кількість ухвалених законів Сеймом VI каденції – 952). Негативну тенденцію розвитку вітчизняного законодавства наочно доповнює і висока чисельність зареєстрованих законів та кодексів, адже у РП внесені на розгляд законопроекти за кількістю переважають статистику прийнятих законів трохи менше, ніж вдвоє.

Щодо поточного парламентського контролю за роботою уряду, то на основі кількості запитів народних депутатів України до Кабінету Міністрів України складно визначити наявність тенденції у посиленні взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади. Отже, згідно з листом Головного організаційного управління Апарату ВРУ № 06/11-40 (222268) протягом III скликання подано 1250 запитів, IV скликання – 4523 запити, V скликання – 77 запитів, VI скликання – 2062 запити.

Індикатором ефективності функціонування парламенту виступає і рівень довіри електорату, який з 2004 р. до 2010 р. є вкрай низьким відповідно до результатів національних щорічних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України: 1) зовсім не довіряють парламенту: у 2004 р. – 28.9, у 2005 р. – 10.9, у 2006 р. – 18.7, у 2008 р. – 25.0, у 2010 р. – 22.3; 2) переважно не довіряють парламенту: у 2004 р. – 34.2, у 2005 р. – 17.8, у 2006 р. – 30.9, у 2008 р. – 33.9, у 2010 р. – 28.1; 3) цілком довіряють парламенту: у 2004 р. – 1.2, у 2005 р. – 4.1, у 2006 р. – 1.6, у 2008 р. – 1.2, у 2010 р. – 1.4 [131, с. 513]. Соціологічне опитування «Довіра до влади. Ставлення до виборчої реформи», здійснене на замовлення Лабораторії законодавчих ініціатив компанією TNS в Україні у 2011 р., не виявило поліпшення ситуації. З'ясовано, що парламенту України переважно не довіряють 25,8% населення, повністю не довіряють – 50,8% і абсолютно неприпустимі показники для парламентської демократії тих, хто повністю довіряють – 2,8% [36, 3]. Наступного року результати всеукраїнського репрезентативного опитування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України відобразили стабільно низький рівень довіри українців до парламенту: 2,2% респондентів цілком довіряють ВРУ, 29,2% скоріше не довіряють і зовсім не довіряють 42,1% [151, с. 5].

Вищезазначене дає змогу зробити висновок, що організація роботи вітчизняного парламенту потребує реформування. Передусім потребує вирішення проблема способу формування уряду відповідно до положень КУ 1996 р., за яким парламент надає згоду на призначення главою держави

прем'єр-міністра, а за поданням останнього президент призначає інших його членів. І якщо для призначення глави уряду необхідна підтримка законодавчого органу, то припинити його повноваження та відправити у відставку президент має право одноособово (ст. 106 КУ) [80].

Заслуговує на увагу і процедура схвалення Програми діяльності уряду, більш детально прописана у ЗУ «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р. та ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. Так, протягом місяця уряд подає на розгляд парламенту дану Програму, яку представницький орган розглядає у 15-денний строк після надходження [147, с. 40]. Незрозумілим є, як уряд може працювати без затвердженої програми дій. Крім того, несхвалення програми не тягне за собою його відставку. У даному випадку доцільно запровадити механізм призначення уряду шляхом винесення вотуму довіри програмі його діяльності.

Зазначимо, що напівпрезидентський спосіб формування уряду фактично позбавив виборців брати участь в управлінні державою, не сприяє консолідації політичних сил парламенту, не створює умови для розробки та виконання довготермінових стратегічних програм. У період дії конституційної реформи коаліція депутатських фракцій була мінімально вигранною та працювала у гострому протистоянні з опозицією (дестабілізуючим фактором роботи коаліції стала «осьова партія» – Блок Володимира Литвина).

Для стабілізації роботи виконавчої влади необхідно вирішити дилему подвійного підпорядкування уряду парламенту та президенту, що змушує кабінет балансувати між законодавчим органом і главою держави, зменшуючи послідовність та зваженість у його діяльності. У цьому випадку доречно застосовувати досвід РП, незважаючи на такі показники: середня тривалість діяльності уряду з 1991 р. по 1999 р. у РП – 15,4 місяців (7 кабінетів), а в Україні – 13,5 місяців (8 кабінетів) [128, с. 15]. Тобто різниця на користь РП виходить незначна, але це можемо пояснити тривалим конституційним процесом та специфікою інституціоналізації вищих інститутів влади.

Порівняння рівня довіри громадян Польщі та України до політико-правових інститутів у 2009 р. дає підстави вважати конституційну модель організації влади в Польщі більш ефективною та функціональною. Адже за шкалою: 0 – зовсім не довіряю, 10 – повністю довіряю, маємо такі результати: 1) у Польщі довіра до парламенту – 2.97, до судово-правової системи – 3.87, політикам – 2.26, політичним партіям – 2.30; 2) в Україні довіра до парламенту – 1.66, до судово-правової системи – 1.91, політикам – 1.51, політичним партіям – 1.66 [31, с. 96]. У даному випадку В. Андрущенко зауважує, що українці ставляться до парламенту, як до «анклаву випадкових особистостей або ж представників кримінальних кіл, бізнесменів, які здобули свої капітали злочинним шляхом» [3, с. 9].

В Україні, за словами П. Манжоли, існує ряд чинників, що негативно впливають на рівень довіри до вищих органів державної влади. Дещо

доповнивши перелік чинників дослідника, отримали наступне:

1) в умовах переходу до парламентсько-президентської форми правління і відповідно зворотнього процесу спостерігалось зниження керованості суспільними процесами;

2) скептицизм та негативне ставлення населення до дій влади;

3) зневіра та розгубленість через невиправданість очікувань від президентських та парламентських виборів;

4) відсутність ефективних механізмів політичної відповідальності;

5) нездатність влади комплексно реалізувати необхідні системні реформи;

б) перманентні конфлікти всередині політичної еліти, що негативно впливає на трансформацію політичної системи;

7) низька інституціональна здатність електорату впливати на політичний процес. Громадяни також не вважають неполітичні інститути посередниками у процесі діалогу з державою, хоча й підтримують дані інститути [89, с. 63-64].

Вищевикладене свідчить про невиконання українськими політичними партіями функції представлення та реалізації інтересів різних соціальних класів населення. Про загрозу поступового послаблення демократії у країнах «третьої хвилі» писав і американський політолог С. Гантінгтон, зокрема, дослідник наголошував, що слід остерігатися не борців за демократію, а учасників демократичного процесу. Мова йде про політичну еліту, яка після перемоги на виборах руйнує демократичні досягнення шляхом різноманітних маніпуляцій [194, с. 8]. Для України окреслена проблема полягає у пріоритеті бізнесових інтересів під час виконання службових обов'язків народними депутатами та недотримання прав виборців в управлінні державними справами про що більш детально йшлося вище.

Проблема неефективної роботи політичного класу зумовлена тим, що в перші роки незалежності він був представлений національно-демократичними силами, номенклатурою та випадковими особами, які долучилися до політичного життя «на хвилі псевдорадикального популізму» [126, с. 456]. До особливостей становлення вітчизняного політичного класу відносимо: а) неспроможність вирішити проблеми соціально-економічного характеру після проголошення незалежності; б) втрату підтримки населення внаслідок непрофесійної діяльності, навіть ті політичні сили, що приходили до влади зі значною підтримкою електорату швидко її втрачали; в) самоізоляцію від народу в умовах політичної боротьби за владу; г) збільшення актуальності проблеми імплементації механізмів контролю за виконанням покладених на політичний клас суспільних функцій; д) гостру потребу в оновленні політичного класу [126, с. 456-457]. На відміну від України, як наголошує А. Зоткін, у Польщі існувала досить розвинена опозиційна до соціалістичного табору еліта, яка і направила трансформацію суспільства і розвиток правової держави [60, с. 132]. В Україні ситуація була дещо іншою. Фактично єдина сила в Україні після розпаду СРСР, яка мала досвід організації та управління, була партійно-державна номенклатура, що

вчасно зорієнтувалася і перехопила ініціативу у демократичних рухів, або ж долучилася до них. Тобто більшість державних структур продовжили функціонувати, не змінивши стилю і методу управління. Визнаємо також, що в Україні існував дефіцит управлінських кадрів, на момент здобуття незалежності апарат центральних міністерств та відомств нараховув близько 13 тис. осіб. Однак державна структура розросталася досить швидко і підготувати затребувану кількість чиновників було неможливо. Та практично ця проблема швидко вирішилась і у 1994 р. органи центральної виконавчої влади налічували 145,8 тис. чиновників, а у 1999 р. – 180,5 тис. Говорити про фахову готовність новоспеченої армії державних службовців немає сенсу [152, с. 948-949]. Водночас однією з причин низької ефективності вітчизняної правлячої політичної еліти залишається відсутність дієвих механізмів політичної відповідальності (за Ф. Рудичем) [138, с. 5]. За роки незалежності України політичний клас якісно змінився, з'явилися професійні політики та впливові політичні лідери партій та громадських об'єднань, однак залишається проблема конфліктності між вітчизняними управлінцями та «небажання віддавати пріоритети загальнодержавним завданням» [61, с. 121].

На сьогодні маємо конституційний дизайн країни, який сприяє формуванню більшості формально і, як правило, навколо пропрезидентської партії для прийняття ситуативних рішень, тобто парламентарі не ставлять за мету виконання чітко визначеної програми дій. В Україні існує проблема отожднення поняття «ефективної парламентської партії» та «партії, наближеної до Президента», тоді як у країнах ЦСЄ у процесі формування вищого органу виконавчої влади беруть участь лише ефективні парламентські партії, члени парламентської більшості [83, с. 67]. Це пояснюється і відсутністю досвіду у формуванні уряду коаліцією, яка для країни є новим політичним інститутом.

Для підвищення ефективності системи стримувань і противаг необхідно детально прописати на законодавчому рівні механізм формування уряду коаліцією та повноваження глави держави щодо розпуску парламенту, якщо у визначений термін представницький орган не може сформувати уряд та затвердити програму його діяльності та установчі повноваження президента і парламенту. Характеризуючи проблеми балансу влади в Україні, необхідно встановити відповідальність уряду перед парламентом, оскільки на сьогодні вищий орган виконавчої влади відповідальний перед главою держави і підзвітний та підконтрольний парламенту; зменшити обсяг організаційно-розпорядчих повноважень президента по відношенню до уряду та центральних органів виконавчої влади. Підсумовуючи, можемо зазначити, що неефективна робота парламенту – це наслідок безсистемності у діях політичних сил, представники яких не створюють довготривалих стратегій щодо розвитку держави.

Висновки третього розділу

Одним із основних факторів політичного структурування парламенту є виборча система. Більшість країн ЦСЄ обрали пропорційну виборчу систему, до головних недоліків якої відносять розвиток багатопартійності, а в умовах поляризованої політичної системи – конфліктність коаліційного уряду. Отже, РП завдяки застосуванню системи пропорційного представництва протягом всіх електоральних циклів (еволюції зазнали кількість та розмір виборчих округів, математичні методи розподілу місць та виборчий бар'єр) досягла таких результатів: у 1991 р. до парламенту пройшло 24 політичні сили, у 1993 р. – 6, у 1997 р. – 5, у 2001 р. – 6, у 2005 р. – 6, у 2007 р. – 4, 2011 – 5. Тобто обрана виборча система сприяла зменшенню чисельності парламентських партій та політичному структуруванню Сейму, а перманентні відставки урядів у посткомуністичний період слід пояснювати становленням багатопартійності. Позитивною практикою слід вважати відкриті виборчі списки з преференційним голосуванням, які допомагають подолати розрив зв'язку з виборцями та роблять парламентаря відповідальним перед своїм електоратом (мова йде про політичну відповідальність, оскільки імперативний мандат у демократичних країнах не практикується).

Безумовно, що на результати практичної діяльності парламенту впливає і політичний склад коаліції. На початку демократичних перетворень ніхто не міг навіть припустити, що ще понад десятиліття ліві сили впливатимуть на процес управління державою.

Парламентський спосіб формування уряду заохочував політичні сили до консолідації, проте створити стійку коаліцію на практиці виявилось складним завданням. За одну каденцію парламент виражав вотум недовіри Раді Міністрів по кілька разів за виключенням урядів Є. Бузека (Сейм III каденції) та Д. Туска (Сейм VI каденції). Польський раціоналізований парламентаризм у даному випадку працював наступним чином: парламентська більшість формує уряд, якому у разі неналежної роботи чи розпаду коаліції висловлює конструктивний вотум недовіри, однак у разі розпаду коаліції уряд відправляють у відставку за умови, що є нова коаліція, а якщо її немає, то уряд більшості стає урядом меншості (уряди Є. Бузека та Л. Міллера). Щодо результатів голосування депутатами за програму діяльності урядів (1997-2007 рр.), то у ході дослідження виявлено відсутність взаємозв'язку між кількістю голосів «за» та стабільністю урядової діяльності.

На підставі показників законодавчого процесу з'ясовано, що чисельність ухвалених законів збільшується з кожним скликанням Сейму. Стосовно взаємозв'язку законотворчості й політичною структурованістю парламенту, то різниця між кількістю ухвалених законів та внесених на розгляд законопроектів залишається практично незмінною протягом всіх каденцій парламенту, тобто наявність чи відсутність парламентської більшості у даному випадку не відіграє ролі. Також жодного разу нездатність прийняти бюджет країни у визначений термін не стала причиною для розпуску представницького органу, незважаючи на політичну ситуацію, основний фінансовий документ РП набрав необхідну кількість голосів.

Водночас слід наголосити, що функціонування стійкої коаліції підвищує доцільність ухвалених законів. Разом з тим на основі статистичних даних стосовно кількості надісланих депутатських запитів та інтерпеляцій, виявлено тенденцію у посиленні парламентського контролю за роботою уряду. Активна реалізація контрольних повноважень польського представницького органу демонструє наявність взаємозв'язку між ухваленими законами та їх практичною реалізацією.

На основі отриманих результатів дослідження, вважаємо, що політико-правова організація роботи Сейму позитивно зарекомендувала себе у налагодженні комунікації між законодавчою та виконавчою гілками влади у процесі їх функціонування, враховуючи проблему формування багатопартійної системи та високий ступінь конфліктності всередині парламенту у період демократичного транзиту.

Вивчення проблем конституційного дизайну України розпочато з аналізу недоліків пропорційного способу формування вищого законодавчого органу країни з закритими списками, адже це створює розрив між електоратом та народними обранцями, одночасно знижуючи рівень політичної відповідальності останніх. Виявлено тенденцію до зниження ефективної кількості парламентських партій під час застосування виборчої системи з пропорційною складовою. Зроблено висновок про дієвість даної системи у контексті раціоналізації вітчизняного парламентаризму, але з приміткою про необхідність її реформування за польським зразком.

Отже, в умовах перманентного політичного протистояння між інститутами державної влади в Україні особливого значення набула проблема розподілу конституційного обсягу повноважень вищих інститутів державної влади. Для виправлення вад Конституції 1996 р. було проведено конституційну реформу 2004 р., яка б мала, зокрема, налагодити взаємодію законодавчої та виконавчої гілок влади у першу чергу шляхом збалансування об'єму повноважень парламенту та президенту у процесі формування уряду, залучивши таким чином електорат до управління державою. Проте розширення установчих та контрольних повноважень парламенту не сприяло стабілізації роботи коаліційних урядів та розвитку вітчизняного законодавства. На підставі аналізу законодавчої діяльності представницького органу у посткомуністичний період виявлено значні кількісні показники, що свідчать про низьку якість ухвалених законів. Наголошено на критично низькій підтримці ВРУ українським населенням, а це й є оцінка ефективності його функціонування.

Беручи до уваги той факт, що відміна конституційної реформи залишила питання пошуку оптимальної владної моделі відкритим, робимо висновок, що застосування польського варіанту раціоналізованого парламентаризму, враховуючи національну специфіку, сприятиме розвитку вітчизняної системи парламентаризму.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження, відмітимо, що було здійснено комплексний аналіз функціонування раціоналізованого парламентаризму на прикладі діяльності парламенту РП. У процесі роботи над обраною проблематикою виявлено, що даному феномену приділено недостатньо уваги у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. Водночас політична практика в Україні демонструє необхідність пошуку дієвої конституційної моделі організації влади і вивчення польського досвіду у цьому контексті видається цілком доцільним. Безумовно, що актуальність обраної теми та відсутність відповідного комплексного дослідження розкривають широкі можливості для нових концептуальних розробок та наукових розвідок.

Крім того, у ході дослідження дієвості організації роботи нижньої палати парламенту РП отримано низку результатів, які засвідчили ефективність запровадження раціоналізованого парламентаризму з метою підвищення рівня взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади і збалансування об'єму владних повноважень державних інститутів.

1. Внаслідок краху комуністичної системи розпочалася інституційна трансформація, дослідження якої тривалий час здійснювалось у межах напрацювань вчених-транзитологів. Проте практика переходу до демократії у посткомуністичних країнах виявила необхідність переосмислення транзитологічної методології, тому концепція трансформації набула особливого значення. Разом з тим інституційні зміни у перехідних суспільствах ускладнювались невідповідністю процесу правової та політичної інституціоналізації, що виражалось у зниженні ефективності функціонування основних владних інститутів держави. До того ж політична еліта мала вирішити питання вибору форми правління. З огляду на проблему становлення партійних систем, нерозвиненість громадянського суспільства і відсутність сталих традицій демократії, найбільш оптимальними для посткомуністичних країн стали парламентські та змішані республіки. Україна і Польща запозичили модель П'ятої республіки у Франції (характеризується широкими повноваженнями всенародно обраного президента та залежністю уряду від вотуму довіри парламенту), але з урахуванням національних особливостей.

2. Враховуючи політичну неструктурованість посткомуністичних суспільств і факт мультипартійності, автори конституцій ключовою фігурою у системі органів державної влади визначили главу держави, але з одночасним наданням парламенту повноважень, якими він міг скористатися у випадку власної структурованості. Така система визначається як система раціоналізованого парламентаризму – закріплені на конституційному рівні механізми організації взаємодії вищих органів державної влади, які дають можливість підтримувати політичну стабільність з одночасно широким залученням парламенту до формування політичних рішень. Додамо, що раціоналізації парламентаризму сприяє пропорційна виборча система з

високим прохідним бар'єром, який оптимізує ефективну кількість парламентських партій.

Водночас важливо відмітити існування «розділеного правління» (коабітації) в умовах функціонування раціоналізованого парламентаризму, тобто ситуації, коли лідер парламентської коаліції та президент є політичними опонентами. Коабітація у РП виникала досить часто у досліджуваній період. Однак механізми раціоналізованого парламентаризму нейтралізують негатив від коабітації, зокрема, завдяки наявності конструктивного вотуму недовіри уряду, широких повноважень глави держави по розпуску парламенту, системи контрасигнації, одноосібної політичної відповідальності міністрів.

3. Конституцієтворення у посткомуністичних країнах характеризувалось переходом від номінального до реального конституціоналізму. Найбільш конфліктним моментом виявився розподіл сфер компетенції серед вищих органів державної влади. Щодо змістовного наповнення нових конституцій, то, незважаючи на існуючі проблеми, вони закріпили принцип розподілу влади та політичного плюралізму, створивши правову основу для становлення демократичного політичного режиму. Зауважимо, що згідно з конституційними повноваженнями вищих органів державної влади РП та Україну відносять до змішаних республік. Найбільший об'єм повноважень серед вищих інститутів влади було закріплено за парламентом, до основних функцій якого, незалежно від структури, більшість дослідників відносять законодавчу, установчу та контрольну. Однак положення Основних Законів країн містять суттєві відмінності стосовно позиції президента у владній моделі. У РП в умовах функціонування раціоналізованого парламентаризму роль глави держави залежить від стійкості парламентської більшості: якщо парламент політично структурований, то глава держави виконує переважно представницькі функції, у протилежному випадку – перебирає на себе установчу функцію щодо уряду.

4. Аналіз прописаних на конституційному рівні механізмів взаємодії уряду та парламенту РП у процесі їх функціонування дає змогу виділити такі складові польського варіанту раціоналізованого парламентаризму: принципи формування і функціонування коаліційного уряду, політична відповідальність уряду і право парламенту на поточне корегування складу уряду, індивідуальна політична відповідальність урядовців; конструктивний вотум недовіри уряду; право президента на дострокове припинення повноважень парламенту; процедура формування уряду. Дієвим інструментом поточного парламентського контролю за роботою уряду виявилася інтерпеляція, яка може мати правові наслідки у формі відставки всього кабінету чи окремого міністра. Польська конституція також передбачає вимогу контрасигнатури (візування документів президента прем'єр-міністром і профільним міністром).

5. З метою вирішення проблеми слабкої політичної структури парламенту була запроваджена пропорційна виборча система, яка

змінювалася виключно у межах пропорційної виборчої системи (зміна кількості і розмірів виборчих округів, принципів підрахунку місць у парламенті та прохідного бар'єру). Застосування цієї виборчої системи з високим прохідним бар'єром протягом кількох електоральних циклів сприяло раціоналізації парламентаризму шляхом зменшення числа ефективних парламентських партій і підвищенням тривалості функціонування урядів. У результаті до парламенту почали проходити 5-6 політичних сил і лише у 2007 р. – 4, а це означало зменшення учасників коаліції та підвищення її стабільності (до 2007 р. тривалість урядів залишалась в середньому півтора року). Водночас для вирішення проблеми розриву зв'язку між електоратом і парламентарями в умовах пропорційного представництва у РП діють відкриті виборчі списки з преференційним голосуванням.

6. Для РП протягом тривалого часу характерними були саме мінімально виграшні коаліції (формувався в залежності від розміру політичних партій та інституційних рамок). Щодо учасників коаліцій Сейму, то з моменту перших демократичних парламентських виборів ще понад десятиліття ліві сили впливали на управлінський процес.

Аналіз кількісних показників законодавчого процесу виявив, що з кожним електоральним циклом чисельність ухвалених законів збільшується, різниця між ухваленими законами та внесеними на розгляд законопроектами залишається приблизно однаковою незалежно від того, яка парламентська більшість сформована. Рівень практичної реалізації ухвалених законів виявляє поточний парламентський контроль за діяльністю уряду у формі інтерпеляцій та запитів – маємо тенденцію до посилення такого контролю. Політичне структурування парламенту визначається і голосуванням по законопроектах про бюджет, а нездатність представницького органу прийняти закон про бюджет у визначений термін є підставою для його розпуску. Так, парламент жодного разу не припинив повноваження достроково через вищезазначену причину. Навіть в умовах функціонування уряду меншості даний законопроект набрав необхідну кількість голосів.

Аналіз голосування депутатами Сейму за програму діяльності урядів 1997-2007 рр. продемонстрував відсутність взаємозв'язку між кількістю голосів «за» та стабільністю роботи урядів, тобто стабільність уряду залежить не від чисельності коаліції, а від її політичного складу та рівня взаємодії учасників парламентської більшості.

На підставі аналізу застосування системи раціоналізованого парламентаризму у РП сформульовано такі рекомендації для України:

Україна, як і Польща, запозичивши французьку модель організації державної влади, прагнула враховувати національні традиції і особливості. Проте ефективним раціоналізований парламентаризм може бути виключно при застосуванні усього набору його складових. При вибірковому застосуванні його складових це не дасть очікуваного результату, або ж матиме негативні наслідки. По-перше, позапарламентський принцип формування уряду і обмежені сфери компетенції парламенту щодо уряду

роблять механізм стримувань і противаг неефективним, а парламент по суті не виконує притаманних йому функцій контролю і владну функцію через обмежені компетенції щодо виконавчої влади (відсутність можливостей поточного коригування складу уряду, умовні можливості по формуванню уряду, недостатня політична відповідальність уряду перед парламентом). По-друге, через обмежені можливості Президента щодо розпуску парламенту, а також через обмежений механізм політичної відповідальності парламенту перед виборцями (відсутність імперативного мандата, народної законодавчої ініціативи) немає ефективних механізмів впливу на непрацездатний парламент. По-третє, жодна виборча система без розширення колективної політичної відповідальності парламенту та одноосібної відповідальності окремих парламентарів не матиме належного ефекту. Хоча до парламенту й проходить незначна кількість політичних партій, необмеженість внутріпарламентських міграцій із фракції у фракцію спотворює результати волевиявлення і зводить нанівець цінність будь-якої виборчої системи.

Політична практика Польщі засвідчує, що в рамках конституції і процесуального законодавства можливе запровадження механізмів, здатних мінімізувати окреслені проблеми в Україні, а саме: парламент може бути ефективним тільки за умови розширення сфери його компетенцій, що в умовах раціоналізованого парламентаризму передбачає наявність одночасно сильного президента і сильного парламенту, але за умови його політичного структурування; парламентський принцип формування уряду, але за умови розширення можливостей розпуску президентом парламенту у випадку його непрацездатності; існуюче затягування обрання нового уряду після того, як попередній отримав резолюцію недовіри – не довше ніж 60 днів уряд продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи нового, слід замінити конструктивним вотумом недовіри, тобто якщо функціонування уряду не задовольняє парламент, то має бути одразу запропонована альтернатива; для посилення комунікації між парламентом та урядом доцільно розширити парламентський контроль за роботою останнього шляхом запровадження практики надсилання депутатами не лише запитів, але й інтерпеляцій. Завдяки даній формі контролю підвищиться прозорість у реалізації програми діяльності вищого органу виконавчої влади; запровадження парламентського принципу формування уряду за польським зразком позитивно вплине на формування партійної системи, оскільки політичні сили будуть зацікавлені в отриманні максимальної кількості владних повноважень, що покращить рівень взаємодії між законодавчою та виконавчою гілками влади за рахунок відповідальності уряду перед парламентом за реалізацію своєї програми діяльності. Тому запровадження раціоналізованого парламентаризму у його повному обсязі в Україні створить конституційну основу взаємозалежності парламентської більшості та коаліційного уряду, позитивно вплине на зниження рівня персоніфікації політики і відповідно сприятиме функціональності політичних інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко І. Виборча система та форми правління : аспекти перетину [Текст] / Алексеєнко І. // Політологічні та соціологічні студії: Т. Х. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : зб. наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 11-21.
2. Андрущенко В. Вища освіта у пост-Болонському просторі : спроба прогностичного аналізу [Текст] / Андрущенко В. // Філософія освіти : наук. часопис. – 2006. – № 2. – С. 6-19.
3. Андрущенко В. Філософія освіти ХХІ століття : у пошуках перспективи [Текст] / Андрущенко В. // Філософія освіти : наук. часопис. – 2006. – № 1(3). – С. 6-12.
4. Ардан Ф. Франция: государственная система [Текст] / Филипп Ардан ; [пер. с фр. Л. С. Филипповой; отв. ред. Л. М. Энтин]. — М. : Юридическая литература, 1994. — 176 с.
5. Бабкіна О. В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства [Текст] / Бабкіна О. В. // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: 8-9 лютого 2006 р. / укл. Г. О. Нестеренко / за ред. В. П. Бега. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 8-15.
6. Балобаєв В. А. К вопросу о развитии института парламентаризма в Польше [Текст] / Балобаєв В. А. // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2012. – Вып. 6. – С. 79-85.
7. Беджгот В. Государственный строй Англии [Текст] / Волтер Беджгот ; [под ред. Н. Никольского; пер. Е. Прейс]. – М. : Издание М. и С. Сабашниковых, 1905. – 359 с.
8. Боднар А. Польща. Демократія, привезена Євросоюзом? [Текст] / Боднар А. // Демократизація і Європейський Союз. Країни Центральної і Східної Європи в першому десятилітті ХХІ ст. / [пер. з англ. О. Кислюка; ред. В. Вишневий]. — К. : Укр. письменник, 2012. – С. 29-53.
9. Борисов Н. Конституционные альтернативы Украины: назад в будущее? [Текст] / Борисов Н. // Власть. – 2011. – № 2. – С. 64-69.
10. Бродовская Е. В. Базовые типы партийной консолидации на посткоммунистическом пространстве [Текст] / Е. В. Бродовская, М. А. Варфоломеев // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : История. Политология. Экономика. Информатика. – 2011. – №1(96). – Вып. 17. – С. 178-189.
11. Брусиловська О. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи. 1989-2009 [Текст] : навч. посібник / Ольга Брусиловська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 448 с.
12. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа : зовнішні впливи, внутрішні зміни [Текст] : [монографія] / Ольга Іллівна Брусиловська. – Одеса : Астропринт, 2007. – 352 с.
13. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів [Текст] : [монографія] / В. Бурдяк, Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2004. – 328 с.

14. Валецькі М. Партійні організації в Польщі (1989-1999 рр.) [Електронний ресурс] / Валецькі М. // Часопис «Парламент». – 2001. – № 5. – Режим доступу до ст. : http://parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=101&iar_id=55&as=2. – Назва з екрану.
15. Варзар І. М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної та політичної систем транзитного суспільства [Текст] / Варзар І. М. // Нова парадигма : журн. наук. пр. Спец. випуск : трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, 8-9 лютого 2006 р. / ред. В. П. Бех. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 16-21.
16. Васильєва С. Институционализация парламентской оппозиции как гарантия представительной демократии [Текст] / Васильєва С. // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 3 (70). – С. 14-21.
17. Ващенко К. О. Політичний аналіз і прогноз у сучасній Україні [Текст] : [монографія] / Костянтин Олександрович Ващенко. – К. : Логос, 2008. – 288 с.
18. Великий енциклопедичний юридичний словник [Текст] / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
19. Великий енциклопедичний юридичний словник [Текст] / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
20. Винаградов В. В. Исследование понятия «конституционализм» и его типологии неюридическими науками [Текст] / Винаградов В. В. // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5 : Юриспруденция. – 2009. – Вып. 11. – С. 4-10.
21. Вітмор С. Українська держава має шанс (але не гарантію) залишитися більш відкритою та відповідальною щодо потреб своїх громадян, ніж Росія [Текст] / Вітмор С. // Часопис «Парламент». – 2010. – № 3. – С. 53-56.
22. Впровадження політичної реформи та її наслідки для Української держави . Звіт про проведення публічних консультацій у Чернівцях, Луцьку, Дніпропетровську, Миколаєві та Сімферополі [Текст]. – К. : УОЦР, МЦПД, 2007. – 32 с.
23. Вышеградская Европа : откуда и куда? Два десятилетия по пути реформ в Венгрии, Польше, Словакии и Чехии [Текст] / Шишелина Л. Н., Бухарин Н. И., Дрыночкин А. В. [и др.] ; под. ред. Л. Н. Шишелиной. – М. : Весь Мир, 2010. – 568 с.
24. Гантингтон С. Три хвилі демократизації [Текст] / Гантингтон С. // Демократія: антологія / Наук. т-во ім. В. Липинського ; [упоряд. О.г Проценко ; пер. Ю. Мельник, П. Таращук та ін.]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 574-582.
25. Ганжуров Ю. С. Особливості структуризації українського парламенту [Текст] / Ганжуров Ю. С. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України / гол. ред. Ю. А. Левенець. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 1(45). – С. 54-65.

26. Ганжуров Ю. С. Парламент України в політичній комунікації [Текст] : [монографія] / Юрій Семенович Ганжуров. – К. : Україна, 2007. – 352 с.
27. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики [Текст] : [монографія] / Аурел Зіновійович Георгіца. – Чернівці : «Рута», 1998. – 484 с.
28. Георгіца А. З. Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму [Текст] : наукова доповідь / Аурел Зіновійович Георгіца. – Чернівці : «Рута», 2002. – 41 с.
29. Глухова А. В. Политический конфликт как механизм постсоциалистической трансформации (Восточноевропейский опыт и проблемы России) [Текст] / Глухова А. В. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : История. Политология. Экономика. Информатика. – 2007. – Т. 2. – Вып. 3. – С. 114-124
30. Голль де Ш. Мемуары надежд : Обновление 1958-1962. Усилия 1962... [Текст] / Шарль де Голль; [пер. с фр.] / [общ. ред. В. И. Антюхиной-Московченко, В. Н. Седых; предисл. Ю. В. Дубинина]. — М. : Изд. группа «Прогресс», 2000. — 340 с.
31. Головаха Є. Європейський вибір України у дзеркалі громадської думки [Текст] / Є. Головаха, Т. Телічко // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 90-101.
32. Дем'янець В. Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90-х роках [Текст] / Дем'янець В. // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 29- 34.
33. Демишель А. Институты и власть во Франции : Институц. формы гос.- монополист. капитализма [Текст] / А. Демишель, Ф. Демишель, М. Пикельмаль ; [пер. с франц. под ред. и с послесл. М. А. Крутоголова]. – М. : «Прогресс», 1977. – 232 с.
34. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы [Текст] / Ин-т международных экономических и политических исследований РАН. – М. : Наука, 2005. – 184 с.
35. Дмитренко М. А. Політична система України : розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції [Текст] : [монографія] / Микола Андрійович Дмитренко. – 2-е вид., з доповн. та змін. – К. : Університет «Україна», 2011. – 820 с.
36. Довіра до влади. Ставлення до виборчої реформи : соціологічне опитування [Електронний ресурс] / Лабораторія законодавчих ініціатив, компанія TNS в Україні. – 2011. – 4 с. – Режим доступу : http://parlament.org.ua/upload/docs/Trust_08_2011.pdf. – Назва з екрану.
37. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення: аналітична доповідь [Текст] / за заг. ред. О. А. Фісуна. – К. : НІСД, 2007. – 120 с.

38. Древаль Ю. Парламентаризм : «приглушений» чи раціоналізований? [Текст] / Древаль Ю. // Віче. – 2003. – № 9. – С. 50-53.
39. Дюверже М. Политические партии [Текст] / Морис Дюверже ; [пер. с фр. Л. А. Зиминой]. – М. : Акад. проект : Парадигма, 2005. – 540 с.
40. Дюги Л. Конституционное право: общая теория государства [Текст] / Леон Дюги. – Одесса : Юридическая литература, 2005. – 17, XXX, 957 с. – (Антология европейской юридической мысли). – Вых. дан. ориг. : тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908.
41. Екхардт К. Дострокові парламентські вибори у Польщі 21 жовтня 2007 року [Текст] / Екхардт К. // Вибори та демократія. – 2007. – № 4 (14). – С. 107-110.
42. Жебровски В. Различные формы парламентаризма и факторы, определяющие их разнообразие [Электронный ресурс] / Жебровски В. // Балтийский регион. – 2010. – № 4. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/razlichnye-formy-parlamentarizma-i-factory-opredelyayuschie-ih-raznoobrazie>. – Название с экрана.
43. Журавський В. С. Становлення політичних партій в українському суспільстві та їх роль у політичному структуруванні парламенту [Текст] / Віталій Станіславович Журавський. — К. : Парламент. вид-во, 2002. — 108 с.
44. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико-правовий аспект [Текст] : [монографія] / Віталій Станіславович Журавський. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
45. Зазнаев О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства [Текст] / Зазнаев О. И. // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146-164.
46. Зазнаев О. И. Смешанные формы правления, или как масло соединяется с водой [Текст] / Зазнаев О. И. // Полис. Политические исследования. – 2005. – № 4. – С. 158-171.
47. Зазнаев О. И. Типология форм правления : работа над ошибками [Текст] / Зазнаев О. И. // Полис. Политические исследования. – 2006. – № 1. – С. 92-103.
48. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. – Назва з екрану.
49. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05 червня 2001 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>. – Назва з екрану.
50. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>. – Назва з екрану.
51. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>. – Назва з екрану.

52. Зеленько Г. Вплив політики «розвиненого соціалізму» на процеси становлення громадянського суспільства (на прикладі країн ЦСЄ та України) [Текст] / Зеленько Г. // Політологічний вісник: збірник наукових праць. – К. : Інтас, 2007. – Вип. 24. – С. 286-299.
53. Зеленько Г. І. Індивідуалізація політики як ознака кризи політичних інститутів : на досвіді країн Центрально-Східної Європи [Текст] / Зеленько Г. І. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім . І. Ф. Кураса НАН України / гол. ред. Ю. А. Левенець. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – Вип. 35 – С. 129-143.
54. Зеленько Г. І. «Навздогінна» модернізація : досвід Польщі та України [Текст] : [монографія] / Галина Іванівна Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
55. Зеленько Г. І. Політична «матриця» громадянського суспільства : Досвід країн Вишеградської групи та України [Текст] : [монографія] / Галина Іванівна Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
56. Зеленько Г. Політична модернізація в Польщі : досвід для України ? [Текст] / Зеленько Г. // збірник конф. під патронатом Прем'єр-Міністрів України і Польщі [«Україна і Польща у Східно-Центральній Європі : спадок і майбуття»], (25-27 черв. 1999 р., Київ) / Ін-т Центр.-Схід. Європи та ін. ; у поряд.: Т. Балабушевич, Н. Довженко ; редкол.: Я. Ісаєвич (голова) [та ін.]. — К. : Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 1999. – С. 122-125.
57. Зеленько Г. Роль політичної еліти і виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств ЦСЄ [Текст] / Г. Зеленько, О. Матушенко // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Житомир-Київ-Краків : ФОП Євенок О. О., 2012. – Вип. 2. – С. 119-125.
58. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій : українська практика [Текст] / Зеленько Г. // Партійна система сучасної України : еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 лист. 2011 р. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 205-221.
59. Зеленько Г. Яка виборча система потрібна Україні [Текст] / Зеленько Г. // Політологічні та соціологічні студії : Т. 10. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : збірник наукових праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 61-73.
60. Зоткін А. Ставлення населення України і Польщі до інститутів влади та владної еліти [Текст] / Зоткін А. // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 123-133.
61. Інноваційний розвиток України : політико-правові аспекти [Текст] : [монографія] / за ред. В. П. Горбатенка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 248 с.
62. Калетнік І. Лише кожен дев'ятий зареєстрований законопроект стає законом [Текст] / Калетнік І. // Голос України. – 2012. – 28 грудня. – № 248 (5498). – С. 2.
63. Карл Т. Л. Демократизация : концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении

- посткоммунистических трансформаций) [Электронный ресурс] / Т. Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. Политические исследования. – 2004. – №4. – С. 6-27. – Режим доступа : http://www.civisbook.ru/files/File/Karl_2004_4.pdf. – Название с экрана.
64. Кармазіна М. Чи є партії агентами демократії [Електронний ресурс] / Кармазіна М. // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 1. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/chi_e_partiyi_agentami_demokratiyi_ukrayinskiy_partogenez_poglyad_kriz_dvadtysyatirichchya.html. – Назва з екрану.
65. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні : на тлі світового досвіду [Текст] / П. Кислий, Ч. Вайз. – К. : Абрис, 2000. – 414 с.
66. Кіш Є. Виклик демократії : політичні трансформації в Центрально-Східній Європі [Текст] / Кіш Є. // Віче. – 1998. – № 5. – С. 112-119.
67. Кіш Є. Б. Центральна Європа в сучасній системі євро регіональної інтеграції [Текст] : [монографія] / Єва Бернатівна Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008 . – 440 с.
68. Ключковський Ю. Загальні проблеми реформування виборчої системи в Україні [Текст] / Ключковський Ю. // Вибори та демократія. – 2008. – № 4. – С. 87-92.
69. Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні [Текст] / Ключковський Ю. // Вибори та демократія. – 2006. – № 3. – С. 11-19.
70. Ковриженко Д. Коаліційний процес формування уряду в умовах реформування конституційного ладу в Україні [Текст] / Ковриженко Д. // Часопис «Парламент». – 2009. – № 4. – С. 2-4.
71. Ковриженко Д. Правове регулювання законодавчого процесу : досвід країн ЄС та пропозиції для України [Текст] / Д. Ковриженко // Часопис «Парламент». – 2011. – № 1. – С. 2-41.
72. Ковриженко Д. Якість виборів : Україна у вимірі міжнародних демократичних стандартів [Текст] / Д. Ковриженко, О. Чебаненко // Часопис «Парламент». – 2007. – № 2. – С. 4-48.
73. Колесников В. А. Становление транзитологических концепций в политико-правовых исследованиях в конце XX в. [Электронный ресурс] / Колесников В. А. // Вестник Воронежского Института МВД России. – 2007. – № 3. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-tranzitologicheskikh-kontseptsiy-v-politiko-pravovykh-issledovaniyah-v-kontse-xx-v>. – Название с экрана.
74. Колодій А. Демократичні цінності в Україні на терезах регіональних відмінностей (за результатами опитувань громадської думки) [Текст] / Колодій А. // Агора. Наука без кордонів. – К. : Стилос, 2012. – Вип. 11. – С. 90-106.
75. Конончук С. Г. Відкриті виборчі списки. Як це працює [Текст] : інформаційно-аналітичні матеріали / С. Г. Конончук, О. А. Ярош / за заг. ред. С. Г. Конончук / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2012. – 44 с.
76. Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем [Текст] / С. Конончук, О. Ярош, С. Горобчишина ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство «Україна», 2009. – 80 с.

77. Консолідована демократія : перспективи для України [Текст] / О. Чебаненко, В. Шрамович, Д. Ковриженко [та ін.]. – К. : Фонд Конрада Аденауера, 2007. – 31 с.
78. Конституційна реформа : наслідки та перспективи продовження (Експертне опитування) [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 1(85). – С. 58-61.
79. Конституція України з порівняльним викладом статей, змінених конституційною реформою [Текст] / упоряд. Є. О. Ковальчук. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 72 с.
80. Конституція України [Текст] : офіц. вид. – Станом на 01.11.2010 р. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 88 с.
81. Кочубей Л. Виборчі системи як передумова формування політичної еліти : з досвіду України і Польщі [Текст] / Кочубей Л. // Політичний менеджмент. – 2007. – Спец. вип. – С. 197-205.
82. Кукуруз О. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща [Текст] / Кукуруз О. // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 79-89.
83. Левенець Ю. А. Теорія коаліційних урядів : світовий досвід та українська практика [Текст] / Ю. А. Левенець, Г. І. Зеленько, В. О. Ковалевський [та ін.] // Політичні проблеми сучасної України : аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 39-69.
84. Лекції з політології [Текст] : [навч.-метод. посіб.] / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 332 с.
85. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму [Електронний ресурс] / В. Литвин // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 3. – Режим доступу до ст. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_3/fail/+Lytvyn.pdf. – Назва з екрану.
86. Литвин В. Урядова стабільність : теоретико-методологічні засади дослідження [Електронний ресурс] / В. Литвин // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2009. – № 21. – С. 117–122. – Режим доступу : HYPERLINK "http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2009_21/24.pdf" http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2009_21/24.pdf. – Назва з екрану.
87. Лыкошина Л. С. Польские политические партии в поисках идейной идентичности [Текст] / Лыкошина Л. С. // Восточна Европа : 20 лет социальной трансформации : сб. науч. трудов / РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глобал. и регионал. проблем / редколл.: Ю. И. Игрицкий (отв. ред), Л. Н. Шаншиева (отв. ред.) [и др.]. – М., 2010. – С. 45-85.
88. Макаренко Б. И. Посткоммунистические страны : некоторые итоги трансформации [Текст] / Макаренко Б. И. // Политика. – 2008. – № 3. – С. 105-125.
89. Манжола П. Г. Взаємодія влади та громадян : практика легітимації інститутів влади у новітній історії України [Текст] / Манжола П. Г. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 58-64.
90. Мартынюк Р. С. Проблемы классификации президентализированной формы правления в постсоветских странах Восточной Европы и Азии [

Электронный ресурс] / Мартинюк Р. С. // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2013. – № 1(7). – С. 50-61. – Режим доступа : <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/pravo/07/image/07-048.pdf>. – Название с экрана.

91. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні : політико-правовий аналіз [Текст] / Роман Станіславович Мартинюк. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. – 352 с.
92. Мартинюк Р. Система стримувань і противаг в умовах раціоналізованого парламентаризму та перспективи його утвердження в Україні [Текст] / Мартинюк Р. // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. Серія : Право. – 2006. – Вип. 7. – С. 43-54.
93. Мартинюк Р. Сучасний український парламентаризм : особливості розвитку [Текст] / Мартинюк Р. // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 27-31.
94. Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов [Текст] / Андрей Николаевич Медушевский ; [Гос. ун-т – Высшая школа экономики]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 576 с.
95. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах [Текст] / Мелешевич А. // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 72-80.
96. Мироненко П. В. Особливості зіставлення понять «форма правління» та «демократизація» [Текст] / Мироненко П. В. // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Гол. ред. І. О. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – Вип. 57. – С. 538-544.
97. Мироненко П. В. Процес зміни форми правління в Україні : основні чинники і результати [Текст] / Мироненко П. В. // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / гол. ред. І. О. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 51. – С. 696-702.
98. Митева Л. Д. Особенности консолидации демократии в странах Центральной и Восточной Европы [Электронный ресурс] / Митева Л. Д. // Полис. Политические исследования. – 1999. – № 3. – Режим доступа : HYPERLINK "http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=450" http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=450. – Название с экрана.
99. Митева Л. Развитие партийных систем в странах Центральной Восточной Европы в переходный период (сравнительный анализ) [Текст] / Митева Л. // Вестник Московского Университета. Серия 12 : Политические науки. – 2000. – № 6. – С. 30-50.
100. Мовчан У. Президент, партійна система та уряд : потенційні конфлікти та шляхи їх подолання [Текст] / Мовчан У. // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 53-57.
101. Мовчан У. Прем'єр-президентські системи в контексті консолідаційної демократії [Текст] / Мовчан У. // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3 (20). – С. 5-10.
102. Модернизация и трансформация в посткоммунистических странах (сводный реферат) // Восточная Европа в начале XXI века [Текст] : сб.

- обзоров и реф. / РАН ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глоб. и регион. проблем / редколл. : Игрицкий Ю.И. (отв. ред.) [и др.]. – М., 2004. – С. 33-50.
103. Москвин Д. Е. Институциональная неопределенность как результат трансформации политической системы России [Электронный ресурс] / Москвин Д. Е. // Государственное управление. Электронный вестник. – 15 февраля 2006. – Вып. 7. – Режим доступа : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/sspe/unpan028609.pdf>. – Название с экрана.
104. Напівпрезидентський режим : можливості конституційної демократизації [Електронний ресурс] / уклад.: С. Балан, С. Конончук / ШПА, УНЦПД. – К. : «Лікей», 2012. – 40 с. – Режим доступу : <http://spa.ukma.kiev.ua/konst/files/books/Green-book-12.pdf>. – Назва з екрану.
105. Нечипоренко Ю. Законодавча та установча функції парламенту Польщі : ефективність виконання [Текст] / Нечипоренко Ю. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України / гол. ред. Ю. А. Левенець. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – Вип. 1(63). – С. 362-375.
106. Нечипоренко Ю. Проблеми переходу від номінального до реального конституціоналізму в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі та України) [Текст] / Нечипоренко Ю. // Гілея (науковий вісник) [збірник наукових праць] / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2013. — Вип. 68 (№ 1). — С. 703–708.
107. Нечипоренко Ю. Проблеми функціонування системи раціоналізованого парламентаризму (на прикладі Польщі та України) [Текст] / Нечипоренко Ю. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 7. – С. 53-58.
108. Нечипоренко Ю. Система раціоналізованого парламентаризму : трактування поняття та визначення специфіки функціонування у транзитних країнах [Текст] / Нечипоренко Ю. // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал / відп. ред. О. С. Токовенко. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2012. – Т. 20, № 9/2. – Вип. 22 (3). – С. 195-200.
109. Нечипоренко Ю. Специфіка конституціоналізму постсоціалістичних країн [Текст] / Нечипоренко Ю. // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2013. – Вип. 6-7. – С. 68-71.
110. Нечипоренко Ю. Функціональність уряду України в умовах конституційної моделі організації влади (реформа 2004 р.) [Текст] / Нечипоренко Ю. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10. – С. 71-76.

111. Оніщук М. Доктрина конституційної перебудови : завдання та напрями реформи [Електронний ресурс] / Оніщук М. // Конституційна Асамблея. – Режим доступу : <http://cau.in.ua/ua/activities/analytics/id/doktrina-konstitucijnoji-perebudovi-zavdannja-ta-naprijami-reform-501/>. – Назва з екрану.
112. Опозиція в Україні : стан, умови діяльності, відносини з владою : аналітична доповідь Центру Разумкова [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2011. – № 7-8. – С. 2-47.
113. Основи демократії [Текст] : підручник / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-є вид., оновл. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
114. Осятынський В. Краткая история Конституции [Текст] / Осятынський В. // Конституционное Право : Восточноевропейское Обозрение. – 1997. – № 3(20)/№ 4(21). – С. 52-61.
115. Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду : світовий та український досвід [Текст] / Ростислав Миколайович Павленко. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. — 253 с.
116. Панкевич И. Парламентский мандат в Украине и других европейских странах (сравнительно-правовой анализ) [Текст] / Панкевич И. // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 4 (71). – С. 26-33.
117. Панкевич О. Проблеми вдосконалення виборчої системи України в контексті досвіду країн-членів Європейського Союзу [Текст] / О. Панкевич, М. Кілик // Вибори та демократія. – 2009. – № 1. – С. 5-12.
118. Панчак-Бялоблоцка Н. В. Політична структуризація парламентів країн Центральної Європи [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Надія Василівна Панчак-Бялоблоцка. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. – 325 с.
119. Парламентаризм в Центральной Европе : речь Бронислава Геремека в Школе права Чикагского Университета 1 декабря 1994 г. [Текст] // Конституционное Право : Восточноевропейское Обозрение. – 1995. – № 3(12). – С. 21-25.
120. Парламентський моніторинг [Електронний ресурс] // Лабораторія законодавчих ініціатив. – Режим доступу до інформації : http://parlament.org.ua/index.php?action=publication&ch_id=20. – Назва з екрану.
121. Погорілко В. Ф. Конституційне право України [Текст] : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко / за заг. ред. В. Л. Федоренко. – 2-е вид., переробл. і доопр. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.
122. Політична енциклопедія [Текст] / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. – К. : Парламент. вид-во, 2012. – 808 с.
123. Політичні режими сучасності та перехід до демократії [Текст] / С. Давимука, А. Колодій, Ю. Кужелюк, В. Харченко ; [відп. ред. М. І. Долішній]. — Львів : НАН України, Ін-т регіон. дослідж., 1999. — 168 с.
124. Політологічний енциклопедичний словник [Текст] / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
125. Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств [Електронний ресурс] / В. Полохало (керівник авт. колективу) ; заг

- . ред. : Є. Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С. Макеєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4). – К. : Політична думка, 1995. – 368 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/polpost/r2a1.htm>. – Назва з екрану.
126. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу [Текст] / В. Бакіров, М. Сазонов, О. Фісун [та ін.] ; за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
127. Проблеми конституційного транзиту в Україні [Текст] / С. О. Янішевський, О. А. Фісун, О. Л. Авксентьєв [та ін.] ; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : НІСД, 2011. – 52 с.
128. Процик О. Процес прийняття рішень на центральному рівні державної влади : аналіз проблем та пропозиції щодо їх вирішення [Електронний ресурс] / Процик О. // Часопис «Парламент». – 2001. – № 2. – 17 с. – Режим доступу до ст. : www.policy.hu/protsyk/policypapukrver2000.pdf. – Назва з екрану.
129. Рассохин И. Статус члена парламента в Республіке Польша [Текст] / Рассохин И. // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 2 (69). – С. 55-62.
130. Ревер О. Конституція Республіки Польща 1997 року : загально-класифікаційна характеристика [Текст] / Ревер О. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 148-155.
131. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992-2010 років [Текст] // Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 481-625.
132. Рибачук М. Ф. Еволюція виборчих систем в Україні : досвід, проблеми та перспективи розвитку [Текст] / М. Ф. Рибачук, Л. Є. Шкляр, О. М. Довгош // Вибори і референдуми в Україні : проблеми теорії і практики : збірник / Центральна виборча комісія / голов. ред. М. М. Рябець. – К. : ЦВК, 2001. – С. 29-44.
133. Романюк А. Партії та електоральна політика [Текст] : [монографія] / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД – Астролябія, 2005. – 348 с.
134. Романюк А. Феномен урядів меншості у країнах Західної Європи [Текст] / Романюк А. // Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17. – С. 24-28.
135. Росенко М. І. Виборчі системи в Україні : трансформація, становлення парламентаризму, утвердження демократичного врядування [Текст] / Марія Іванівна Росенко. — Севастополь : Кручинин Н. П., 2012. — 219 с.
136. Росенко М. Дослідження впливу виборчих систем на формування парламенту і їх взаємодія з партійними системами в Україні в період 1990-2007 рр. [Текст] / Росенко М. // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 27. – С. 78-89.
137. Рудич Ф. Політичні лідери і стратегії реформ у країнах Центральної і Східної Європи [Текст] / Рудич Ф. // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 25-46.

138. Рудич Ф. Правляча еліта : її місце і роль в утвердженні української держави [Текст] / Рудич Ф. // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 3-14.
139. Рябчук М. Подібна доля, різний досвід. Дещо про перспективи польсько-українського діалогу [Текст] / Рябчук М. // збірник конф. під патронатом Прем'єр-Міністрів України і Польщі [«Україна і Польща у Східно-Центральній Європі : спадок і майбуття»], (25-27 черв. 1999 р., Київ) / Ін-т Центр.-Схід. Європи та ін. ; упоряд.: Т. Балабушевич, Н. Довженко ; редкол.: Я. Ісаєвич (голова) [та ін.]. — К. : Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 1999. – С. 67-70.
140. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції [Текст] / Михайло Васильович Савчин. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 371 с.
141. Саидов А. Х. Национальные парламенты мира [Текст] : энцикл. справ. / Акмал Холматович Саидов. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 720 с.
142. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія : Дослідження структур, мотивів і результатів [Текст] / Джованні Сарторі ; [пер. з англ. О. І. Мороз]. — К. : АртЕк, 2001. — 211 с.
143. Сіган Б. Д. Створення конституції для народу чи республіки, які здобули свободу [Текст] / Бернард Д. Сіган ; [пер. з англ. П. Малахова та С. Драчука]. – К. : Ін-т демократії ім. П. Орлика, 1993. – 126 с.
144. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) [Текст] : підручник / Ольга Федорівна Скакун. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.
145. Сліденко І. Д. Тлумачення конституції : питання теорії і практики в контексті світового досвіду [Текст] / Ігор Дмитрович Сліденко. – О. : Фенікс, 2003. – 234 с.
146. Сорока С. Форми взаємодії уряду та парламенту у процесі реалізації державно-управлінських функцій [Текст] / Сорока С. // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3 (20). – С. 11-15.
147. Сорока С. В. Вотум довіри парламенту в процесі формування уряду : досвід країн ЄС та Україна [Текст] / Сорока С. В. // Наукові праці. Державне управління. – 2010. – Т. 147. – Вип. 135. – С. 36-45.
148. Стратегічні оцінки. Щотижневий аналітичний моніторинг. Політика. Макроекономіка. Світові процеси [Електронний ресурс]. – Вип. 170. – 2011. – Режим доступу до інформації : http://www.kuchma.org.ua/upload/iblock/6d4/monitoring_170.pdf. – Назва з екрану.
149. Тарасов И. Н. Институциональное развитие посткоммунистических политических систем стран Центрально-Восточной Европы : сравнительный анализ [Електронний ресурс] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра полит. наук: спец. 23.00.02 спец. «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (по политическим наукам)» / И. Н. Тарасов. – Саратов, 2009. – Режим доступа :
HYPERLINK "http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/politich/2009/27-07/TarasovIN.doc" <http://vak.ed.gov>.

ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/politich/2009/27-07/TarasovIN.doc. – Название с экрана.

150. Телешун С. О. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації [Текст] / С. О. Телешун, А. С. Баронін. – К. : Вид. Паливода А. В., 2001. – 111 с.
151. Україна напередодні виборчої кампанії : довіра та електоральні наміри громадян (Результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного 9-17 червня 2012 року) [Електронний ресурс] / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 50 с. – Режим доступу до інформації : <http://ispp.org.ua/files/1344856966.pdf>. – Назва з екрану.
152. Україна : політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. [Текст] / редрада: В. М. Литвин (голова) [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) [та ін.]. – К. : Парламент. вид-во, 2007. – 1028 с.
153. Українська багатопартійність : політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.) [Текст] : енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 588 с.
154. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг [Текст] / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
155. Урбан Дж. Б. Посткоммунистические левые : различные пути, общее наследие [Текст] / Урбан Дж. Б. // Восточная Европа в начале ХХІ века : сб. обзоров и реф. / РАН ИНИОН. Центр науч.-информ. исслед. глоб. и регион. проблем / редколл.: Игрицкий Ю.И. (отв. ред.) [и др.]. – М., 2004. – С. 73-83.
156. Феен Г.-Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах ЄС [Текст] / Ганс-Йоахім Феен. – К. : Фонд Конрада Аденауера, 2007. – 15 с.
157. Харченко Л. В. Виборча система Республіки Польща : досвід для України [Текст] / Харченко Л. В. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3(4). – С. 35-40.
158. Цветков В. В. Демократія-Управління-Бюрократія : в контексті модернізації українського суспільства [Текст] : [монографія] / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
159. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні : політично-правові детермінанти [Текст] : [монографія] / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : «Ін Юре», 2003. – 496 с.
160. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: HYPERLINK "http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001" <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>. – Назва з екрану.
161. Центрально-Восточная Европа во второй половине ХХ века [Текст] : в 3 т. / гл. ред. А. Д. Некипелов ; отв. ред. Т. 3 С. П. Глинкина. – Т. 3 : Трансформация 90-х годов. – М. : Наука, 2002. – Ч. 2. – 464 с.
162. Центрально-Восточная Европа во второй половине ХХ века [Текст] : в 3 т. / гл. ред. А. Д. Некипелов ; отв. ред. Т. 3 С. П. Глинкина. – Т. 3 : Трансформация 90-х годов. – М. : Наука, 2002. – Ч. 1. – 461 с.

163. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) [Текст] / Андраш Шайо ; [пер. с венг.]. – М. : Юристъ, 2001. – 292 с.
164. Шаповал В. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень Конституційного Суду України [Текст] / Шаповал В. // *Вибори та демократія*. – 2008. – № 4. – С. 82-84.
165. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн [Текст] : підручник / Володимир Миколайович Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 496 с.
166. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм [Текст] : [монографія] / Володимир Миколайович Шаповал. – К. : Юридична фірма «Салком» ; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
167. Шведа Ю. Р. Партії та вибори [Текст] : енцикл. слов. : [понад 1500 термінів і понять] / Юрій Романович Шведа. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 750 с.
168. Шемшученко Ю. С. Проблеми українського парламентаризму у світлі конституційної реформи в Україні [Текст] / Шемшученко Ю. С. // *Стратегічні пріоритети*. – № 2(7). – 2008. – С. 99-104.
169. Шемшученко Ю. С. Український парламентаризм : минуле і сучасне [Текст] / Шемшученко Ю. С., Мироненко О. М., Погорілко В. Ф. [та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Парламент. вид-во, 1999. – 368 с.
170. Юридична енциклопедія [Текст] : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 2 : Д-Й. – 744 с.
171. Яжборовская И. Глобализация и опыт трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы [Текст] : [монографія] / Инесса Яжборовская. – М. : «Academia», 2008. – 378 с.
172. Яжборовская И. Системная политическая трансформация – поиск инновационной модели развития Центрально- и Юго-Восточной Европы [Текст] / Яжборовская И. // *Модернизация и политика в XXI веке* / отв. редактор Ю. С. Оганисян. – М. : РОССПЭН, 2011. – С. 195-208.
173. Agh A. Democratic Parliament in Hungary : The First Parliament (1990-94) and the Entry of the Second Parliament [Text] / Agh A. // Olson D. The New Parliaments of Central and Eastern Europe / D. Olson, Ph. Norton. – London : Frank Cass, 1996. – P. 16-39.
174. Agh A. Parliaments and Organized Interests : The Second Steps [Text] / A. Agh, G. Ionszki. – Budapest : Hungarian Centre of Democracy Studies Foundation, 1996. – 465 p.
175. Anderson Ch. A deeper freedom : liberal democracy as an everyday morality [Text] / Charles W. Anderson. – Wisconsin : University of Wisconsin Press, 2002. – 224 p.
176. Antoszewski A. Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej : perspektywa porównawcza [Text] / Andrzej Antoszewski. – Wrocław, 2006. – 288 p.
177. Bielasiak J. On the institutionalization of party regimes in emerging democracies [Text] / Jack Bielasiak // University of Strathclyde : Centre for the Study of Public Policy. – Working paper. – 2001. – No. 351. – 48 p.

178. Bell J. *Winners, Losers, and How They Vote : Poland 1990-1999* [Text] / Bell J. // *Democracy in Central Europe 1989-99 : Comparative and Historical Perspectives* / edited by J. Miklaszewska. – Kraków : Meritum, 1999. – P. 41-85.
179. Brzezinski M. F. *Polish Constitutional Law* [Text] / M. F. Brzezinski, L. Garlicki // *Legal Reform in Post-Communist Europe : the view from within* / edited by S. Frankowski, P. B. Stephan III. – Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – P. 21-50.
180. Carroll R. *Sejm Parties Change : Party Institutionalization and Legislative Organization in the Polish Legislature* [Electronic Resource] / R. Carroll, M. Nalepa. – 2011. – 27 p. – Mode of access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1642432. – Title from the screen.
181. Diamond L. *Thinking About Hybrid Regimes* [Text] / Larry Diamond // *Journal of Democracy*. – Vol. 13. – 2002. – No. 2. – P. 21 – 35.
182. Druckman J. N. *Communist Successor Parties And Coalition Formation in Eastern Europe* [Text] / J. N. Druckman, A. Roberts // *Legislatures Studies Quarterly*, XXXII, 1, February, 2007. – P. 5-31.
183. Elgie R. *Explaining the Onset of Cohabitation Under Semi-Presidentialism* [Text] / R. Elgie, I. McMenamin // *Working Papers in International Studies*. Centre for International Studies. – DCU, 2010. – № 12. – 26 p.
184. Elgie R. *The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated?* [Electronic Resource] / Elgie R. // *Democratization*. – 2008. – Vol. 15. – No. 1. – P. 49-66. – Mode of access : <http://doras.dcu.ie/4514/>. – Title from the screen.
185. Elster J. *Institutional Design in Post-communist Societies : Rebuilding the Ship at Sea* [Text] / J. Elster, C. Offe, U. K. Preuss. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 352 p.
186. *European Election Database* [Electronic Resource] – Mode of access : http://www.nsd.uib.no/european_election_database/. – Title from the screen.
187. *Executive summary. Poland. Standard Eurobarometer 70 / autumn 2008 – TNS Opinion & Social* [Electronic Resource]. – 9 p. – Mode of access : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_pl_exec.pdf. – Title from the screen.
188. *Executive summary. Poland. Standard Eurobarometer 72 / autumn 2009 – TNS Opinion & Social* [Electronic Resource]. – 14 p. – Mode of access : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_pl_en_exec.pdf. – Title from the screen.
189. *Executive summary. Poland. Standard Eurobarometer 68 / autumn 2007 – TNS Opinion & Social* [Electronic Resource]. – 7 p. – Mode of access : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_pl_exec.pdf. – Title from the screen.
190. Goldman F. M. *Revolution and change in Central and Eastern Europe : political, economic, and social changes* [Text] / Minton F. Goldman. – M. E. Sharpe, 1997. – 497.
191. Gönenç L. *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries* [Text] / Levent Gönenç. – Leiden, 1998. – 285 p.

192. Grzymała-Busse A. Redeeming the Past : Communist Successor Parties after 1989 [Text] / Grzymała-Busse A. // *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule* / edited by G. Ekiert, S. E. Hanson. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – P. 157-181.
193. Hinckley B. Coalitions and Politics [Text] / Barbara Hinckley. – New York : Harcourt Brace, 1981. – 164 p.
194. Huntington S. Democracy for the Long Haul [Text] / Huntington S. // *Consolidating the Third Wave Democracies* / edited by L. Diamond, M. F. Plattner, Y.-h. Chu, H.-m. Tien. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 3-13.
195. Janda K. Party system effects on country governance, II [Electronic Resource] / K. Janda, J.-Y. Kwak, J. Suarez-Cao // Paper prepared for delivery at the Annual Meeting of the American Political Science Association, 2010. – 31 p. – Mode of access : <http://janda.org/bio/parties/papers/Janda%202010,%20II.pdf>. – Title from the screen.
196. Jasiewicz K. Dead Ends and New Beginnings [Text] / Jasiewicz K. // *Poland's transformation : a work in progress* / edited by M. J. Chodakiewicz, J. Radzilowski, D. Tolczyk. – Transaction Publishers, 2003. – P. 89-123.
197. Khmelko I. S. Legislative institutionalization in the context of democratic transition and consolidation [Text] / I. S. Khmelko, W. J. Patzelt // *Journal of East European and Asian Studied.* – Vol. 2. – No. 1. – February 2011. – Special Issue : Democratic Institutionalism. – P. 7-16.
198. Kiss C. Constitutionalizing the Revolution [Text] / Csilla Kiss // Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, 2003. – 30 p.
199. Kitschelt H. Post-communist party systems : Competition, Representation, and Inter-party Cooperation [Text] / H. Kitschelt, Z. Mansfeldova, R. Markowski, G. Toka. – New York : Cambridge University Press, 1999. – 457 p.
200. Kodeks wyborczy z dnia 5 stycznia 2011 r. [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.wyborydosejmu.pl/wybory-2011/akty-prawne/ustawy-wyborcze/>. – Title from the screen.
201. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Text]. – Stan prawny na dzień 15 marca 2012 roku. – Wydawnictwo Literat, 2012. – 76 s.
202. Krouwel A. Institutions as Battleground : Democratic Implications of Initial Institution Building in Post-communist Regimes [Text] / A. Krouwel, B. Verbeek // *Democracy in Central Europe 1989-99 : Comparative and Historical Perspectives* / edited by J. Miklaszewska. – Kraków : Meritum, 1999. – P. 321-341.
203. Kubát M. Electoral reforms in Poland after 1991 and their political consequences [Text] / Kubát M. // *Politics in Central Europe – The Journal of the Central European Political Science Association.* – Volume 2. – June 2006. – Number 1. – P. 41-62.
204. Lewis P. Political parties in post-communist Eastern Europe / Paul Lewis. – Routledge, 2000. – 202 p.
205. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies [Text] / Lijphart A. // *Journal of Democracy* - Vol. 15. – 2004. – No. 2. – P. 96-109.

206. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe [Text] / J. J. Linz, A. Stepan. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1996. – 504 p.
207. Linz J. J. The perils of presidentialism [Text] / Linz J. J. // Journal of democracy. – Vol.1. – No. 1. – Winter 1990. – P. 51-69.
208. Łódzki B. Election coverage in Poland 2005 : a content analysis of the main TV news programs [Text] / Łódzki B. // Central European Journal of Communication. – 2009. – № 2. – P. 339-349.
209. Maravall J. M. Regimes, Politics, and Markets : Democratization and Economic Change in Southern and Eastern Europe [Text] / José María Maravall ; [translated by J. Byrne]. – New York : Oxford University Press, 1997. – 288 p.
210. Markowski R. The Party System [Electronic Resource] / Markowski R. // Democracy in Poland 2005-2007 / edited by L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk, J. Zbieranek. – Warszawa : IPA, 2007. – P. 39-44. – Mode of access : <http://www.isp.org.pl/files/769993160785306001206951061.pdf>. – Title from the screen.
211. Meleshevich A. Party systems in post-Soviet countries : a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine [Text] / Andrey Meleshevich. – Palgrave Macmillan, 2007. – 262 p.
212. Moser G. R. Electoral Systems and the Number of Parties in Postcommunist States [Text] / Moser R. G. // World Politics. – Vol. 51. – 1999. – No. 3. – P. 359-389.
213. National Electoral Commission. Election to the Sejm. Results 2005 [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.wybory2005.pkw.gov.pl/SJM/PL/WYN/M/index.htm>. – Title from the screen.
214. National Electoral Commission. Election to the Sejm. Results 2007 [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/EN/WYN/W/index.htm>. – Title from the screen.
215. Norris P. Electoral engineering : voting rules and political behaviour [Text] / Pippa Norris. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 395 p.
216. Olson D. Democratic Legislative Institutions : a Comparative View [Text] / David Olson. – Armonk : M. E. Sharpe, 1994. – 184 p.
217. Olson M. D. Legislatures in Democratic Transition [Text] / D. M. Olson, Ph. Norton // The New Parliaments of Central and Eastern Europe / edited by D. M. Olson, Ph. Norton. – London : Frank Cass, 1996. – P. 1-16.
218. Panstwowa Komisja Wyborcza [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://pkw.gov.pl/>. – Title from the screen.
219. Rustow D.A. Transitions to democracy: toward a dynamic model [Text] / Rustow D. A. // Comparative Politics. – Vol. 2. – April 1970. – No. 3. – P. 337-363.
220. Sadurski W. The Constitutional Order [Electronic Resource] / Sadurski W. // Democracy in Poland 2005-2007 / edited by L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk, J. Zbieranek. – Warszawa : IPA, 2007. – P. 15-31. – Mode of access : <http://www.isp.org.pl/files/769993160785306001206951061.pdf>. – Title from the screen.
221. Schrottshammer E. Democratic Consolidation in CEE – The impact of institutional choices [Text] / Eva Schrottshammer. – GRIN Verlag, 2005. – 129 p.

222. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/home.xsp>. – Title from the screen.
223. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics [Text] / M. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
224. Standard Eurobarometer [Electronic Resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm. – Title from the screen.
225. Stepan A. Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism [Text] / A. Stepan, C. Skach // World Politics. – 1993. – No. 46. – P. 1-22.
226. Strom K. Minority Government and Majority Rule [Text] / Kaare Strom. – Cambridge : Cambridge University, 1990. – 293 p.
227. Szczerbiak A. Poles Together? : The Emergence and Development of Political Parties in Post-communist Poland [Text] / Aleks Szczerbiak. – Budapest : CEU Press, 2001. – 280 p.
228. Tanchev E. Historical and psychological sources shaping constitutionalism and constitutional performance in the post-communist societies : reflections on the constitutionalism in the transition, or the legacy of transitory constitutions [Text] / Tanchev E. // Legal Reform in Post-Communist Europe : the view from within / edited by S. Frankowski, P. B. Stephan III. – Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – P. 141-162.
229. Taylor M. Party Systems and Government Stability [Text] / M. Taylor, V. Hermann // American Political Science Review. – 1971. – No. 65. – P. 28-37.
230. Uchwała Sejmu RP z dnia 30 lipca 1992 r. «Regulamin Rzeczypospolitej Polskiej» [Electronic Resource]. – Mode of access : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm>. – Title from the screen.
231. Wesolowski W. Początki Parlamentarnej Elity : posłowie kontraktowego Sejmu [Text] / W. Wesolowski, J. Wasilewski. – Warsaw : Institute of Philosophy and Sociology, PAN, 1992. – 304 p.
232. Wiatr J. J. President in the Polish Parliamentary Democracy [Text] / Wiatr J. J. // Politička misao. – 2000. – Vol. XXXVII. – No. 5. – P. 89-98.
233. Winczorek P. The Polish constitutional system and the law making process [Text] / Winczorek P. // Democracy in Poland 1989-2009. Challenges for the future / edited by J. Kucharczyk, J. Zbieranek. – Warszawa : IPA, 2010. – P. 13-30.
234. Wojnicki J. Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej : 1989-2004 [Text] / Jacek Wojnicki. – Pułtusk : Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, 2004. – 242 s.
235. Zander M. The law-making process : sixth edition [Text] / Michael Zander. – Cambridge University, 2004. – 517 p.
236. Zubek R. Efficient Parliaments : How Parties and Rules Shape Legislative Predictability [Text] / R. Zubek, Ch. Stecker, K. H. Goetz // Sprawne Państwo. Program Ernst & Young. – Warsaw, 2009. – 37 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Схема А.1

**Взаємодія парламенту та уряду в процесі виконання
державно-управлінських функцій**

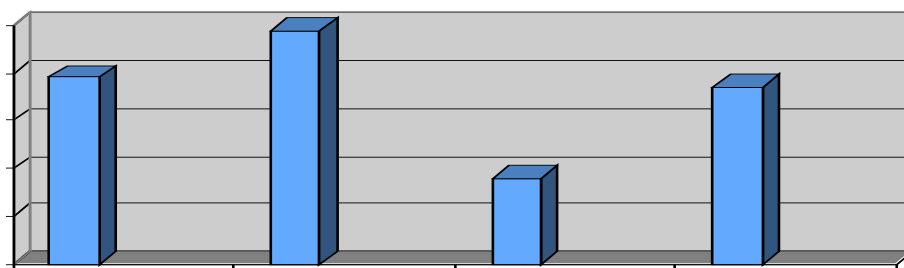

Додаток Б

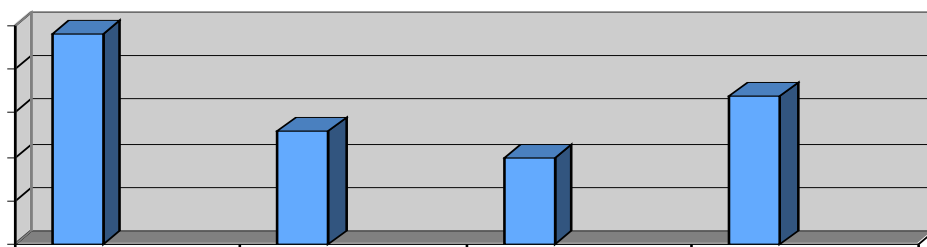
Таблиця Б.2

Тривалість функціонування коаліційних урядів
Республіки Польща

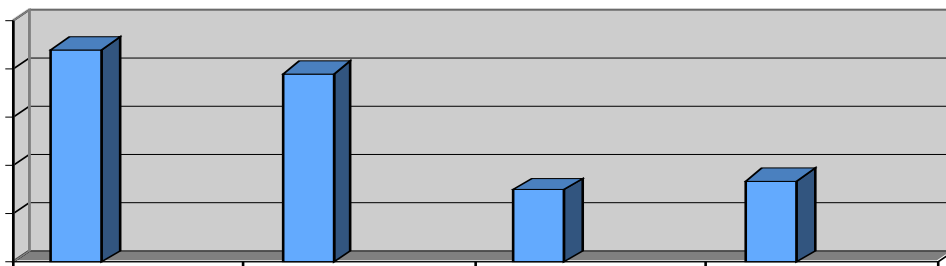
Сейм I каденції					
прем'єр-міністр	Т. Мазовецький	Я. К. Бєлєцький	Я. Ольшевський	В. Павляк	Х. Сухоцька
термін перебування на посаді	1989-1991 рр.	1991 р.	1991-1992 рр.	1992 р.	1992-1993 рр.
Сейм II каденції					
прем'єр-міністр	В. Павляк		Ю. Олексі		В. Чімошевич
термін перебування на посаді	1993-1995 рр.		1995-1996 рр.		1996-1997 рр.
Сейм III каденції					
прем'єр-міністр	Є. Бузек				
термін перебування на посаді	1997-2001 рр.				
Сейм IV каденції					
прем'єр-міністр	Л. Міллер		М. Бєлька		
термін перебування на посаді	2001-2004 рр.		2004-2005 рр.		
Сейм V каденції					
прем'єр-міністр	К. Марцинкевич		Я. Качинський		
термін перебування на посаді	2005-2006 рр.		2006-2007 рр.		
Сейм VI каденції					
прем'єр-міністр	Д. Туск				
термін перебування на посаді	2007-2011 рр.				

Додаток В*Діаграма В.1*

Джерело: [222].

Діаграма В.2

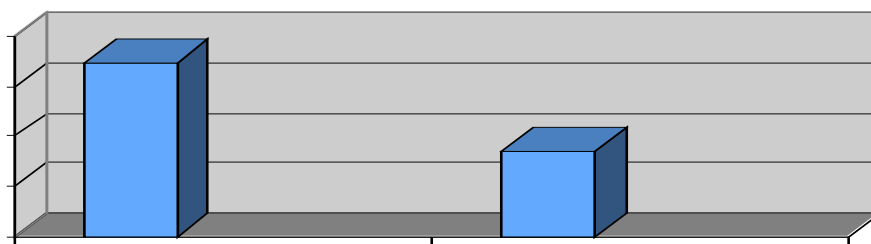
Джерело: [222].

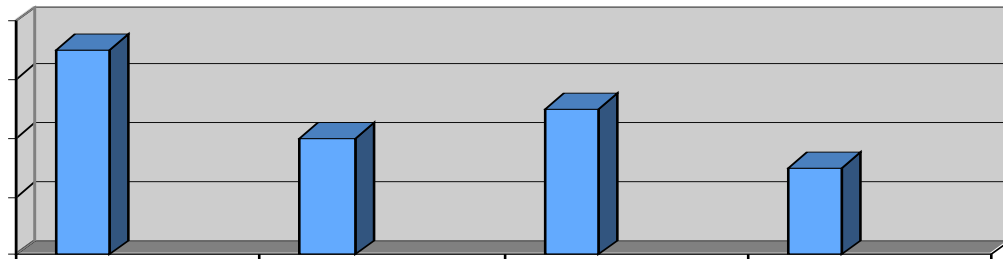
Діаграма В.3

Джерело: [222].

Діаграма В.4

Джерело: [222].

Джерело: [222].